

Biernaczky Szilárd

Afrika Magyarországon

Beköszöntő szavak egy különszámhoz

Bár a magyar afrikai kutatások akadémiai befogadása, annak ellenére, hogy persze nagy hagyományú egyiptológia, arabisztikák, mediterrán kutatások, sőt Afrika Kutatóközpont (Pécs) is működik már hazánkban, még mindig nem valósult meg, – ma már tudjuk, hogy az Afrika iránti érdeklődésnek jelentős vonulatai érzékelhetők tegnapi és mai művelődéstörténetünkben.

Jó jelzi ezt, hogy Márki Sándort (1884) és Jankó Jánost (1888) követően jó száz évvel egy sor újdonsült tudománytörténeti kísérlet igyekszik feltárni, mi minden is található a magyar tudományosság, illetve kultúra és művelődés asztalán témánkat illetően. Újabb időkben Vidacs Bea (1984), Krizsán László (számos írásban, de főleg: 1994), majd Régi Tamás (2007) vette kézbe a faltörő kost. Röviddel ezt követően pedig, vagyis az elmúlt években (a hazai afrikai érdeklődés növekedésével párhuzamosan) egy sor összegezési kísérlet (áttekintő tanulmányok mellett adatbázisok is) napvilágot látott (Fodor 2006, Bur 2007, 2013, Szabó 2013, Tarrósy – Morenth 2013, Biernaczky 2013, 2014). Mi több, létrejött egy elektronikus könyvtár, amely csakis Afrika bemutatását kívánja szolgálni (lásd erről külön ismertetésünket).

Persze az adatszolgáltatás, sőt legyünk őszinték, még a tudománytörténet is: segédeszköz, mégpedig nem több, mint szerény segítség a valós kulturális-történelmi és más értékekhez való hozzájutáshoz. Ebben a „nagy-nagy hozzájutásban” viszont éppen az olyan nyitott orgánusok tehetik a legtöbbet, mint a *Forrás* folyóirat, amely (ezúttal is) lehetővé teszi, hogy egy különszámban ráhíntsünk néhány balzsamcseppet a magyar olvasóra abból a mérhetetlenül gazdag népköltészeti, irodalmi és művelődéstörténeti tárházból, amely Afrikából várja, hívja magához az egész világot.

Megjelenik jövőre a jeles költő és gondolkodó, a legbékésebb afrikai államot (Szenegált) megteremtő humanista miniszterelnök, Léopold Sédar Senghor egy vallomásos könyve: *Amiben hiszek*. E számunkban viszont két szép költeménye (az egyik különleges művelődéstörténeti háttérrel rejtve magába) kap helyet. Ami viszont a számunkban sorjázó szépirodalmat illeti: a fiatal, de máris világszerte ismertté vált nigériai igbo író, Chimamanda Ngozi Adichie új regényének egy részlete, az egykor a francia gyarmatosítók elleni fellépéséért hosszú börtönbün-

tetésre ítélt madagaszkári klasszikus költő, Jacques Rabemananjara két poémája, a nagyhírű ghánai író, Ama Ata Aidoo egy novellája, a szinte a hivatásos irodalom pályáját bejáró híres-nevezetes népeposz, a Leo Frobenius gyűjtötte *Gasszire lantja*, valamint a nálunk még teljesen ismeretlen, de hazájában igen népszerű kongói novellista, Maliza Mwina Kintende egy novellája került a hasábkra.

De néhány elemző írás is helyet talált a számban hazai szerzők tollából (a Nobel-díjas Coetzee-ről, vagy a biafrai háború irodalmáról, a marokkói Tahar Ben Jelloun, az elefántcsontparti Koffi Kwahulé, a már klasszikusnak számító antillai René Maran vagy éppen Chimamanda Ngozi Adichie magyarul megjelent regényeiről és drámáiról), amelyek az oly gazdag afrikai irodalom egy-egy érdekes pillanatát igyekeznek felvillantani a számunkra. Nem maradnak szellemi táplálék nélkül persze a művelődéstörténeti érdeklődésű olvasók sem: Bartók algériai népzene gyűjtéséről, a szubszaharai lélekfelfogásokról, az egyiptomi nők változó helyzetéről vagy a mai Ghánáról kaphatnak érdembeli ismereteket.

A számot egy további népköltészeti szöveg teszi teljessé, amelynek esetében az olvasók minden korábbi fordítói, közlési gyakorlattól eltérően egyképpen hiteles és magyarázatokkal ellátott példaanyagot kapnak kézhez: értesülhetnek arról, hogy az elmúlt évtizedek során felerősödött afrikai folklórgyűjtési hullám az egész világ figyelmét megérdemlő homéroszi műfaj, a hősepika széles körű feltárását hozta magával. Vagyis a különszám csemegéjének számíthat, főleg a folklórkedvelők körében, a kameruni bulu eposz itt közreadott néhány hosszabb részlete, hiszen a főleg Közép-Afrikában feltárt archaikus (régies) eposz-típusból először jelenik meg magyar nyelven ízelítő. (A kevésbé varázsos-mágikus jellegű, inkább történeti-krónikás benyomást keltő nyugat-afrikai eposz-típusra a már magyarul elérhető *Szungyata* eposz nyújt példát, de ebbe a körbe sorolható a *Gasszire lantja* is.)

Jól tudjuk, hogy nem igazán illik irodalmi folyóiratba az írásműveket (hát még a bevezetőt) követően terjedelmes bibliográfiát beilleszteni. Ezúttal azonban mégiscsak fel kell itt sorolnunk azoknak az említett dolgozatoknak a forrásadatait, amelyek lehetővé teszik a tájékozódást: mi is van, mi is áll rendelkezésre itt Hunniában a hatalmas afrikai kontinens megismeréséhez.

BIBLIOGRÁFIA

Biernaczky Szilárd

- 2008 *A hagyományos afrikai kultúra ismerete a magyar–afrikai kapcsolatok rendszerében*, 28 old. (kézirat).
- 2013 *„The Goals, Responsibilities and the First Results of the Knowledgebase”*, in: Bokor Balázs szerk.: *Budapest Africa Forum 2013*, Budapest, Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, pp. 90–94. old. (rövidített szöveg) (lásd még: <http://afrikatudastar.hu>)
- 2013 *Magyar afrikanisztikai bibliográfia*, AHU MATT, pp. 1–231. old., No. 000.000.659, <http://afrikatudastar.hu> (korrekciók, kiegészítések: 2014. március, 1–264 old.)
- 2013 *A magyar afrikanisztikai tudománytörténet kronológiája*, AHU MATT, pp. 1–24. old., No. 000.000.660, <http://afrikatudastar.hu> (korrekciók, kiegészítések: 2014. március)
- 2014 *Afrikai–Magyar Egyesület – Magyar Afrika Tudástár (AHU MATT) elektronikus könyvtár (szakmai bemutatkozás, célok, feladatok és első eredmények)*, Kultúra és Közösség, IV. folyam, V. évf., 1. szám, pp 37–49. old. (lásd még: <http://afrikatudastar.hu>)
- 2014 *Afrikai szájhagyományok Magyarországon*. A több ezer nyelvi-kulturális csoportot magába foglaló földrész folklórkincsének megismerése hazánkban 1. – A kezdetektől az ötvenes évekig, Ethnographia, kb. 45 old. (lektorálás alatt)
- 2014 *Afrikai tanulmányok Magyarországon?! 150 éve vajúdik országunk egy tudományterület létrehozásával*, Magyar Tudomány, 175. évf., 12. szám, december, 1410–1423. old.
- 2015 *African Hungarian Union – Hungarian Africa Knowledge Base – Electronic Library: Professional Introduction, Goals, Duties, First Results, History in Africa* (Leiden), 28 old. (előkészületben)

Búr Gábor

- 2007 *Endre Sík and the traditions of African Studies in Hungary*, Chubu International Review (Japán), Vol. 2, 155–169. old. (lásd még: <http://afrikatudastar.hu>)
- 2013 *Relationship between Africa and Hungary*, in: Bokor Balázs szerk.: *Budapest Africa Forum 2013*, Budapest, Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, 168–175. old. (lásd még: <http://afrikatudastar.hu>)

Fodor Ferenc

- 2006 *A magyar földrajztudomány története*, Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 820 old. (elkészülésének dátuma: 1963) (benne minden afrikai témával is foglalkozó magyar földrajzkutató bemutatása, lásd: az interneten is)

Jankó János

- 1888 *Afrika és a magyarok*, Budapesti Szemle, 53, 135. szám, 423–438. (lásd még: <http://afrikatudastar.hu>)

Krizsán László

- 1981 *Néhány magyar kutató szerepe Afrika tudományos megismerésében (XVIII–XIX. század)*, Világtörténet, 1. szám., 71–82. old. (lásd még: <http://afrikatudastar.hu>)
- 1994 *Magyar utazók Afrikában*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 104. old.

Márki Sándor

- 1884 *Magyarok Afrikában*, Pesti Napló, 330. sz., november 30., 330. szám (Melléklet a regeli kiadáshoz) (lásd még: <http://afrikatudastar.hu>)

Régi Tamás

2007 *A magyar Afrika-kutatás tudománytörténetének története*, *Africana Hungarica*, 3–4., 147–156. old. (lásd még: <http://afrikatudastar.hu>)

Szabó Loránd

2013 *Africa Studies In Hungary: The Africa Research Centre of the University of Pécs*, in: Bokor Balázs szerk.: *Budapest Africa Forum 2013*, Budapest, Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, 187–192. old. (lásd még: <http://afrikatudastar.hu>)

Tarrósy István – Morenth Péter

2013 *Global Opening for Hungary: a New Beginning for Hungarian Africa Policy?*, *African Studies Quarterly*, Vol 14, Issues 1–2, 77–96 pp. (rövidesen: <http://afrikatudastar.hu> is)

Vidacs Bea

1984 *Outline History of Hungarian African Studies*, in: Biernaczky Szilárd szerk.: *Folklore in Africa Today*. Proceedings of the Workshop, Budapest 1–4. XI. 1982, *Artes Populares*, 10–11, 1. köt., 119–129. old. (lásd még: <http://afrikatudastar.hu>)

Voigt Vilmos

1970 *Afrika folklórjától Afrika irodalmáig*, *Helikon*, 16. évf., 1. szám, 49–54. old.

Chimamanda Ngozi Adichie

Americanah

A nigériai igbo (ejtsd ibo) író legújabb regénye, az Americanah (2013, New York, Alfred A. Knopf) rövidesen magyarul is megjelenik, az Aranylő fél napkorong után, amely a Nigériában átélt biafrai háború éveit hívja életre (lásd róla az e számunkban található könyvismertetést). Az Americanah (vagyis az amerikaiivá váló, amerikaiivá vált afrikai) Ifemelu, a főszereplő igbo lány a princetoni csúcsegyetem ösztöndíjasa, bár megélhetéséről maga gondoskodik. Változatos események során ismerkedik meg, néz szembe az USA-ban élő afrikaiakkal, a bevándorlókkal, közöttük az Ázsiából vagy éppen Mexikóból érkezett jövevényekkel. És e helyzetből adódó élménygazdagságot különleges nyelvi lelemények kísérik. Barátja, az Amerikáról ábrándozó Obinze a párkák kiszámíthatatlan döntése nyomán Angliába kerül WC-t pucolni. És megismeri a befogadó, türelmes, egyszerűen jó embereket, illetve a banánt emlegető primitív rasszistákat. Az illegális bevándorló túlélő stratégiáival a szürkegazdaságban evickél, és majdnem sikerül neki a letelepedés, de végül mégis hazatoloncolják. Mindkét fiatal megcsinálja a szerencséjét. Az egyik Nigériában, a másik Amerikában. Amerika inkább jelenti az otthont immár Ifemelu számára. Ifemelu Americanah lett, aki megjárta Amerikát, és idegen számára az otthoni döcögés, a korrupció, a provincializmus. Obinze otthon gazdagszik meg, igyekszik lelkiismeretét legfeljebb pöttyösre festetni a hazai üzleti mocsárban, ahol vagy „együtt úszol az árral, vagy lenyomnak”. Az életük együtt alakul? Alakulhat? Az mese már? Hét nyelven ír Achebe, hogy a heted-hét kifejezéssel játszassunk. És mit tesz Adichie: az összetett etnikai, kulturális közeg nyelvi közvetítését hét nyelven beszél, ír – angolul. A többi pedig zajlik a maga módján: egy szerelmi fonálon. (Kiss Árpád)

Princetonban nyáron nincsenek szagok, és Ifemelu élvezte a megszámlálhatatlan lombkorona nyugtató zöldjét, a tisztán tartott utcákat, az elegáns épületeket, a finoman túlárzott boltokat, a kiérdemelt nagyság légkörét, mégis, legerősebben a szagok hiánya hatott rá, talán mivel az amerikai városoknak, ahol megfordult, mindnek volt szaga. Philadelphia a múlt savanykás illatával, New Haven az elhanyagoltság szagával. Baltimore a tengerszaggal, Brooklyn a napon bomló hulladék szagával. Princetonnak azonban nincs szaga. Szívesen szívta be a város levegőjét. Szívesen elnézte a helyieket, tüntetően udvariasan vezetnek, a legújabb kiadású autók a Nassau Street organikus zöldségboltjai előtt parkoltak, vagy szusibárok vagy a fagyaltos előtt, ahol ötvenféle kínálat volt, köztük a chilis fagyalt, vagy a posta előtt, ahol egy sor kedves hivatalnok fogadja őket.

Ifemelu szerette a kampuszt, a tudomány ünnepélyes fellegvárát, a repkény-nyel befuttatott gótikus épületeket, ahogy szellemvárossá változik az éjszaka félhomályában. Leginkább azt élvezte, hogy a könnyed jólét légkörében másnak képzelhette magát, olyannak, akit befogadtak a szent amerikai klubba, aki biztos a dolgában.

Annál kevésbé tetszett neki, hogy haját fonatni Trentonba kell utaznia. Princetonban nem volt igény hajfonó szalonra – az a néhány fekete amerikai, akivel találkozott, világosabb bőrű és szögegyenes hajú, nem tudta elképzelni őket befont hajjal –, mégis a Princeton Junction peronján várakozva éppen ezen töprengett a délutáni napfényben: Princetonban miért nem fonathat haját? Táskájában olvadozott a csokoládészelet. Néhányan álldogáltak csak az állomáson, mind rövid, szellős ruhás, karcsú fehér ember. Ifemelu mellett egy férfi tölcséres fagyaltot majszolt. Ifemelu a felnőtt amerikai férfiak fagyaltozását éretlenségnek érezte, különösen, ha a felnőtt amerikai férfiak nyilvános helyen fagyaltoztak. A férfi Ifemelu felé fordult:

– Ideje volt – jegyezte meg a csikorogva begördülő szerelvényre, tekintetében kiábrándultság, melyet az idegenek a tömegközlekedésről megosztanak. Ifemelu viszonzta a mosolyt. A férfi őszülő haját előrefésülte, mulatságos kísérlet a kopaszodás elrejtésére. Bizonyára tanár, de nem bölcsész, mert azok öntudatosabbak.

Természettudomány, tán kémia. Azelőtt Ifemelu az ide illő *know*-al válaszolt volna, ami itt nem tudást, hanem megerősítést jelent, és beszédbe elegyedett volna, hátha olyasmit hall tőle, amit a blogján felhasználhat. Hízeleg az embereknek, ha magukról kérdezik, és ilyenkor Ifemelu válasz helyett hallgatott, és akkor folytatták. Így nevelik őket, ne maradjanak csendben. Ha megkérdezték Ifemelut, mit csinál, kitérő választ adott. – Életmódblogot írok –, mert ha név nélküli blogját a „*Raceteenth (Fajszabadítás) vagy Egy nem afroamerikai fekete megfigyelései a fekete amerikaiakról (akiket korábban úgy hívtak: néger)*” megemlíti nekik, kényelmetlenül érzik magukat. Bár néhányszor mégis elmondta. Egyszer egy befont hajú, fehér férfinak mondta el, mellette ült a vonaton, haja megkeményedett indákhoz hasonlított a végén szőke pamaccsal, foltos ingjét kellő alázattal viselte, hogy elhitesse Ifemeluval, az igazság bajnokával van dolga, akiből jó társblogger lenne.

– Manapság túllihegik a faji kérdést, a feketéknek túl kéne ezen lépni, rég osztályokról szól a történet, a gazdagokról és a nincstelenekekről – mondta Ifemelunak indulatok nélkül, és Ifemelu felhasználta ezt a következő posztolás nyitómondatában: „Nem minden befont hajú, fehér amerikai srác reménytelen.” Aztán ott volt az a férfi Ohióból, aki a repülőgépen ült mellette. Ifemelu biztos volt benne, lógó öltönyéről, elütő inggallérról, hogy középszerű. Érdekelte a férfit, mit jelent az életmódblogja, és Ifemelu elmagyarázta, majd várta, hogy a férfi visszavonul, félbeszakítja a beszélgetést, vagy válaszul kifizeti valami közhellyel, például „csak egyetlen emberfaj létezik”... De a férfi kérdéssel jött:

– Írt már az örökbefogadásról? Senkinek sem kell fekete baba ebben az országban, nem kétnemzetiségűre, hanem igazi feketére gondolok. Még a fekete családoknak sem.

Elmesélte Ifemelunak, hogy a feleségével egyetértésben fekete csecsemőt fogadtak örökbe, és a szomszédok úgy néztek rájuk, mintha kétes ügy érdekében

vállaltak volna mártíromságot. Ifemelu blogja ezt a címet kapta: „Rosszul öltözött ohioi fehér középvezetők nem mindig azok, aminek látszanak”, és abban a hónapban a legtöbb komment erre érkezett. Ifemelu máig találgatta magában, hogy a férfi olvasta-e. Remélte, igen. Gyakran a kávézóban, a reptéren, a vasútállomáson üldögélve találgatta az elhaladó idegenek életét, melyik olvashatta közülük az ő blogját. Mostanra exblogját. Pár napja tette ki az utolsó posztot, és eddig kétszázhetvenöt válasz érkezett rá. Ezek az olvasói, hónapról hónapra gyarapodott a számuk, linkeltek, keresztbeposztoltak, és sokkal többet tudtak, mint Ifemelu; tartott tőlük, és lelkesedett is miattuk. SapphicDerrida, az egyik leggyakoribb posztolója ezt írta:

– „Meglep, mennyire magamra veszem ezt. Sok sikert a meg nem nevezett »életváltáshoz«, de kérlek, mielőbb gyere vissza a blog világába. Kihívó, hősködő, mókás és gondolatébresztő hangod igazi párbeszédnek teremtett fórumot fontos témában.”

Az olyan olvasók, mint SapphicDerrida, aki ontotta magából a statisztikai adatokat, olyan szavakat használt kommentjeiben, mint „tárgyasít”, mindig feszültséget ébresztett Ifemeluban, friss és magával ragadó akart lenni, ezért fokozatosan egyre inkább keselyűnek érezte magát, aki mások történeteit szaggatja, mint egy tetemet, hogy felhasználja valamire. Néha kényszeres faji előítéletet keresett. Máskor nem hitt magának sem. Minél többet írt, annál inkább elbizonytalanodott. Minden posztolással újabb burkot vett le, a végén meztelennek és hamisnak érezte magát.

A fagyaltozó férfi mellette foglalt helyet, Ifemelu, hogy megelőzze a beszélgetést, mereven a lába mellett barnálló foltra szegezte tekintetét, egy megszáradt kávéfoltra, és így érkeztek Trentonba. Az állomás tömve volt fekete amerikaival, közöttük sok elhízott volt, feszes, fényes ruhában. Ifemelu még mindig meglepődött, hogy a néhány perces vonatút mekkora változást hoz. Ifemelu az első Amerikában töltött évben – amikor New Jersey-i átszállással utazott Penn állomásra, és onnan metróval ment Uju nénihez Flatlandsbe – meghökkenve figyelte, hogy Manhattanban többségében karcsú fehér száll ki, majd ahogy a vonat továbbhaladt Brooklynba, zömében a túlsúlyos és fekete utasok maradtak rajta. Nem nevezte őket kövérnek. Túlsúlyosnak mondta, mert az egyik első dolog, amit Ginikától megtanult, az volt, hogy a kövér sértés Amerikában, értékítélet, mint az ostoba vagy a gazember, nem leíró, mint a magas vagy az alacsony.

Fordította: Kiss Árpád

Jacques Rabemananjara

Karácsonyeste '47

*Ott, fönn, egész fönn, ragyog egy csillag
mint szikrázik pezsgőcsepp, friss vércsepp
csillan
az Éj láthatatlan hatalmas serlegében.*

*Egy harminchárom éves bíbor csillag
ott, fönn, a végtelenség másik végén.
egy szikrázó csillag csillantja
Mi nekem jár, örömet és azúrt, részemet a karácsonyból.*

*A fekete rácsok lezárták a holt év
karikás – súlyos szemét.*

*Kis patkány, nyugtalan, babrál
ott nyugtalan,
a cella sarkában, hol
boldogságom és a Nap kitörő újjászületése
előtt meghalt életem összeverődő csontjai zörrennek.*

*A tér széles útjain
a vidámság járdáin
dalolva kórusban, hajuk leng a szélben,
bolondul kacagva,
mennek az új év Köröndje felé.
Táncolnak, kiabálnak
a csillagok-részegítette széptevők
a rózsák-koszorúzta tavasz*

*A kiséger
fürge-finom orrával szippantja
kadáver-szagát az időnek*

Jacques Rabemananjara (1913–2005) madagaszkári költő és drámaíró, Franciaországban tanult, ahol barátságot kötött többek között L. S. Senghorral. Később hazatérve Madagaszkár képviselője lett a francia nemzetgyűlésben (1946). Egy évvel később Madagaszkár függetlenségét követelte a Francia Unión belül. Letartóztatták és életfogytiglani börtönre ítélték. Csak 1956-ban szabadult. A hatvanas években a felszabadult országban miniszter, sőt miniszterelnök-helyettes lett. Az 1972-es eseményeket követően, kikerülve a politikai hatalomból, önkéntes száműzetésbe vonult (ismét Párizsba). Mély hazaszeretettel átíratott verseinek jelentős részét börtönévei idején alkotta.

*mi belopódzik
a falánk pincébe.*

*Mit csinálsz ott, aki egymagadban meditálsz,
a kovácsoltvas ágyadon
s szűzi álmatlanságok örült heve éget.
Szívedet és lágyékkodat
ezerkilenszáznegyvenhét bolha és poloska marja
s tiszta véredtől részegülnek.*

*Csak rágom, keserű számban újra és újra rágom
ártatlanságom puha és tört csontját
s az igazság liliom-virágát
és mindezt lelkem borával
százezer éve érlelt borával öblítem.
Ó, én királyi karácsonyestém! Karácsonyestém!*

*De ki jár ott lassú, holdkóros léptekkel,
a csönd csúcsán,
kihunyt szemekkel, milyen fantom?*

*Ki jár ott, neki-nekikoppanva a falaknak,
a hideg és meztelen kőnek,
koronáját vesztett király vérbe borult, nemes fejével.*

*A fekete rácsok lezárták a holt év
karikás-súlyos szemét.*

*Ott fönn, egész fönn, ragyog egy csillag,
gyöngyözik
mint egy pezsgőcsepp, friss vércsepp
Ki jár ott lassú, holdkóros léptekkel?*

*Sarokvas nélküli háromszoros vastag
súlyos kapu nyílik hirtelen.
Vajon ki jó és sugárzik
a hajdani álmok és világló remények körtáncában.*

*Az emlékezés szép Hercege
kezét vállamra teszi
és dalol fájdalmas bölcsődalt
hinnéd az égbolt széthullását kórusban ünneplő szűnyogok
aranyhárfa-futama.*

*Fenn, ott, a magasban, szökken egy csillag
égen pezsgősüveg-dugó!*

Új évtől részegülten, tántorogva kívánságok és rózsák
súlyától
ki iszik majd az éj
hatalmas ében-kupájából?

Apám, anyám, szomjas vagyok!
Feleségem, lányom, szomjas vagyok!
Torkom szakadékában lángol
a szikrázó szabadság,
frissességét soha nem ismerhettem!

Szomjas vagyok, barátaim, szomjas!
Mióta világ a világ,
s dalol a tiszta-sima hullám,
ember még sohasem volt ily szomjas.

Boltozat a lelkem, s benne
a szabadság dugója durran.

Új évtől részegülten, tántorogva kívánságok és rózsák
súlyától
ki iszik majd az éj
hatalmas ében-kupájából?

Hány csillag csillan ott fenn,
hány csillag csillan
ott fenn, a végtelen szívében
ott fenn, künn,
legelőn szelek szabad és zümmögő rajában
az Örökkévaló virágos rétjén.

A kisegér
fürge-finom orrával szippantja
kadáver-szagát az időnek
mi belopózik
a falánk pincébe.

A fekete rácsok lezárták szemhéját
minden égitestnek
Egyetlen, csak egy csillag csillan,
gyöngyözik ott fenn,
pezsgő- és friss vércsöpp
az éj láthatatlan kapujában:
egyetlen egy csillag!...

(Állami börtön, Tananarive, 1947. december 31.)

Mese Bakolinak

Denise-nek

*Dél volt, versbe kezdtem,
alkonyidőn
vers születését megfojtották kezeikkel
a halál küldöttei, a kínzások és az éj
szörny-tüzű hírnökei.*

*Sáros lábaikkal szennyezték
az aranykapu lépcsőit
Beszennyezték puha-gyapjú szőnyegem,
a halál küldöttei, a kínzások és az éj
szörny-tüzű hírnökei.*

Jó estét, Uraim! Mit akarnak tőlem?

*Sötét szemmel vizsgálták
a falak összekötő vonalait,
virágos közönyét a parknak, hol pálmák zizzennek,
a kínzások és az éj szörny-tüzű hírnökei.*

*Sorban felforgattak díványokat, foteleket, székeket,
éjjeliedényt, kibelegtek párnát, matracot et caetera et caetera,
ahogy elnézte az ember őket, fűzőjükig merülve kapott parancsaikban,
zavartan annyi virágja-borított liliom között,
azt mondhatnánk, a tabernákulum lábánál meglepett szentségtörők.
Százezer tonna lelkiismeret-furdalás folyik már agyukból,
mint ólom a parázs alatt.*

*De hát kit akarnak letartóztatni, annyi nemes lélek között?
És az Istenek kertjében melyik tiszta virágot leszakítani?*

*Hirtelen valaki megragadta a vázát, benne alig-nyílván álmodik
a szép, reggeli rózsa, boldogságomhoz a dedikáció.
A váza törik száz darabra! Ó, borzalom! hogy a finom prém-puha
ujjú Arkangyalé helyett mások kezei érintették!*

*A szomorúság kastélyában
valaki egy meggyilkolt, fiatal szerelem halálharangját kondítja,
de a vén bronz első ütésére a harang is megrepedt.
Zokogás vékony hálója hull alá a titkot-őrző toronyból.
Pedig a templom üres volt, mikor megérkeztek hírnökei
a kínzásoknak.*

Vadul, puskatussal és törrel
törtek be hermetikus csöndjébe
a szentélynek, hol az örökfényű tömjén égett.

Vittek mindent, ó, szentségtörés!
még a szegény itatóspapírt is
mi közeledtükre meggyűrődött
az összetúrt asztalsarkon!

A kínzások és az éj
szörny-tűzű hírnökei.

Mormolnak összefüggéstelen és logikátlan szavakat.
Van talán egy Jó Istenük, akihez fohaszkodjanak, áldja meg
őket felbérelt-gyilkos szükségükben?
Kit szólítanak, amikor lábuk alatt a fényes padlót nézik?
Lehet, azt remélik, egy homokszem mélyén
üldözőbe vehetik a sorsom előtt nyitva álló végtelen talányt!
És bekeríthetik lelkem villámló magját?
Itt semmi nem illik gőgös-büszke kezeikhez,
és minden, a hangyák, a szűnyogok,
minden lázad a géppuska- és ágyútűz törvénye ellen.
Átok a bilincsre!
Átok a hóhérok gőg-büszkeségére!
Átok a halál minden zsoldosának arcára!

Mennyire szeretnék volna ajkaimról
gyűlöletük és szégyenük dupla élével
lekaszálni
szép mosoly-koszorúmat, áldozatomat a Tavasz Isteneinek!

Mit vizsgálódnak az ágyon,
hol még vonaglik az otthagyt lepedők hű fehérsége
melankolikus kísértése
a boldogság kagylóhéjában felgöngyölt álmoknak!
Lehunyam szemem. Összeszorítom öklömet, hogy jobban érezzem
véretem, ahogyan bensőm éjén végigszáguld.
Az alagút végében hirtelen fölborul
az ezernyi szorongás-sarok-típorta szeretett has víziója,
és testünk ölelésétől még meleg ágyban
a szemérmetlen Bánat kíméletlenül szakítja fel női szerveid
utolsó titkát.

Lezárom szemeimet. Összeszorítom öklömet.
Átok a bilincsre,

*Átok a hóhérok büszke-gőgjére.
Átok a halál minden zsoldosának gerincére és arcára!*

*A kínzások és az éj
szörny-tüzű hírnökeire!*

*Mint a bételt, érdes szótagokat rágnak
ragadozó fogaikkal*

*Neved? – kérdi, s röhög a tigrisfejű.
Fél? Felfogja vajon az elmozdított bútorok hátán porlódo
iróniát?*

*Ideges ujja simogatja dzsungelvágó késének markolatját.
Ez még habozik, átlépje-e a határt
ahol a nyájösztön konfliktusba kerül
az emberi lényeggel.*

*Mit számít? Hinni kell a csimpánzok elsőbbségében,
és várakozó füllel figyelni
zavaros-gurgulázó nyelvükre.*

Neved? – kérdi, s röhög a tigrisfejű.

*Az északi ablaklyukon át
egy csillagra mutatok – ragyog,
mint szemek partján a könnycsepp,
a mindenség szívébe ágyazott gyémánt.*

*Vajon melyikük fogja fel valaha is
az égbolt lapjára aranybetűkkel írt szimbólumot?
Egy vércsöpp, Istentől ihletett, hull alá a csillagködökből.
A dísznók azonban sohasem mernék rövidlátó, apró szemeket megitatni
a szikrázó folyóban, melyben a Tejút ragyog.*

*S mit ér, ha szivárvány-koszorút fonsz magadnak,
mikor a szent szavak és bíborcsiga és a hó és a kék ég
a narancs
egy szelet dísznóbőrrel nem ér fel a szemükben?
Még ma este, nem később, mint ma este.
A zomai¹ sonka-kövéjéért elcserélték*

---

¹ zoma: malgas szó, jelentései: *péntek; Madagaszkár (régi nevén Tananarivóának, ma Antananarivóának nevezett) fővárosában péntekenként megrendezett nagyvásár*

az Ankay² mesés aranyát, a Mangur³ minden gyöngyét.
És amikor a szemetesgödörbe, döglött kutyák közé vetették
egyenként a Herceg ezüst lándzsáit és
ékszereit?

Mit számít? Hinnünk kell a csimpánzok elsőbbségében
és úgy tenni, mintha odafigyelnénk vadállati röfögésükre!

De hát milyen nyelven beszélnek?
A mi nyelvünk a zenit forrásából ered
és nem illik
az éj agaraihoz, sem a halál küldötteihez.

A mélység feneketlennek tűnik!
Az út nyitva az orkán előtt.

Milyen gyászsíjoló madár
tépi-szaggatja dühödt csőrével a Sötétség túlzsíros húsát?
Hosszú, éles huhogás a tóig billenti az ég széléről a részeg Holdat,
s a Föld és az úr rettentő rettegéstől remegnek.

Csak egy makacsul kiáltó tücsök kihívó hangja
kíséri a surranó halált...

A hegy lábánál társtalan lélek sír ott,
kívül a Városon, hol hajdanán, a Nyáridő pompájában
a Dél csillaga bolondozott döngő-hangú dob és a gyöngéden csengő
kagylóhéj zajára:
Tegnap részegségünk, bizonytalan napjaink minden dicsősége
mik többé nem léteznek...

Te, kisleány!
Te, megkínzott, alkony-tekintetű
édes kicsi húgom.

Ártatlanság-fürdőjünkben
tűnő szüzességük-fürdőjében
meglepett
rémült álmok mit mondtak?
Mit mondtak a hajnali álmok
a halál küldötteinek,
az éj és a kínzások hírnökeinek?

---

2 Ankay: síkság Madagaszkár északkeleti részén.

3 Mangour (fr.) v. Mangoure (fr.): Madagaszkár: az Ankay-síkságot átszelő folyó neve.

Látod, én leástam,
távol vonulásuk és dühük csikorgó zajától
leástam,
lelkem mély rétegeiig leástam.

Tízszor, százszor
sújtottam szörnyen, szondámmal őserdő-rétemre

Vissza onnan nem tértek

a kínzások szörny-tüzű hírnökei,
a halál küldöttei!

Amikor száz mérföldön át pánikot és rettegést szóró
hatalmas kamionjukon elvittek
– lehet, ez már a halál furgonja volt! –
Mit csináltál, Te, kisleány,
kialudt lámpánk és álmaink árnyékában,
Te, megkínzott, alkony-tekintetű
édes, kicsi húgom?

Az Ősök szerény kövén
jámbor ujjak égettek-e Masoala-foki⁴ illatos gumit és kopált
és ontották-e vérért hó-tollú kakasnak?

Végig a hosszú, sötét úton, amitől féltem,
üres az agyagkorsó és a háromlábú füstölőserpenyő.
A hármason gyékény ott volt, kiterítve, az északkeleti sarokban.
De semmi tömjén, semmi illat
már az alkóvban, csak a Kétségbeesés vigyázta:
ő volt az, a tegnapi sötét Isten, aki ott állt, himnuszától és kultuszától
megfosztva,
a barlang
kettős, szűk, mély-titkú és hétszer-elátkozott
kapuja előtt.
A te barlangod az, ó, szeretve-szeretett kedvesem, hol szolgáló-fivéred elte-
mette
a teremtés legszebb kincsét és ezeregy vágy aranyát.
Kétségbeesésed régóta megpróbáltatásaim lidércnyomása.
De semmit nem mutattam belőle
a halál küldötteinek, a kínzások és az éj hírnökeinek.

És ekkor, hosszú, alkony-tekintetű kicsi húgom

---

4 Masoala-fok: Madagaszkár legnagyobb foka az Antongil-öbölben, a sziget északkeleti részén.

*a Termékeny Föld fia,
igen, mint egy szép napsugár, mosolygott,
látván, az Ősök csákánya
miként hasítja kettőbe az alvó gránitot,
tőri darabokra
a planéta végtelen-héjú, végtelen korú
és sűrű-vastag álmait.*

*Alászállni! Micsoda kaland! Ó, Szédülés! Ó, Rémület!
Járni eksztázisban
a még meg-nem-nyilatkozott istenek s az Ősi Dolgok
között.*

*Mindenki rátalál önmagára e híres, legenda- és szerelem-díszítette dalnok-
ban,
kit önnön-mása keresése a titkok és a fekete birodalom
partjaira vezetett.*

*Föld alatti hajnal vagy Aladdin lámpája? Egy fény,
antik és mindig új, ragyog minden csarnok sarkában.
Érzékek tévelygése... De mondd csak, szép Nahize⁵,
Milyen sors buggyan ki ezekből az alvó,
a Látnok-Költő varázsszavára tüzet hányni kész vulkánokból?*

*Minden összeomlott a mágia bűbája alatt
és többé már nem gondoltam
a halál küldötteinek, a kínzások és az éj hírnökeinek tarkómra zuhanó
bárdjára.*

*Pedig, méz-ajkú húgom,
mégsem talált semmit az évezredes erők kicsi fia
mi a Trópus heves szívét
megdobbantsa.*

*Semmit sem fedezett fel,
hiába merült alá ezer esztendeig az Univerzum
égető középpontjáig.*

*Semmit sem fedezett fel,
mindössze egyetlen aprócska piasztert
szerelem és világosság fényét
kerek formát, mint a glóbusz misztikus kerekége.*

De ők, ők,

---

5 Fiatal lány neve (malgas szó).

*az éj és a kínzások hírnökei,
még ekkor sem tértek magukhoz
a meglepetéstől!*

*Ott vannak, ni, szemüket dörzsölik,
mint akik hirtelen orgia-utáni súlyos álomból ébrednek
ütötték, verték
hogy gyomrát kihányta,
vérét fehéritette!*

*Verték, a kínzások szörny-tüzű hírnökei,
verték,
mint öblös rezgőtestet.*

*Verték, mint emberi torok
olyan hangosan, olyan csöndben, olyan rekedten még sohasem ragozta
e szó minden árnyalatát: verték!*

*Verték, ahol érték,
arcát, hátát,
elől, hátul,
fejét, ágyékát.*

*Verték, ahogyan a szolgálólány kezei páholják
a fáradt matracot,
melyből a hajnal szitáján át majd
kirázza, hétszer kirázza
tapinthatatlan porszemeit!*

*S a halál küldötteinek
tátva marad szája réce-jámborsága előtt.*

*Átok a hóhérok gögösségére!
Átok a korbácsra és a szíjakra
Átok a börtönökre, a szorítóvasakra, a spanyolcsizmákra
minden kínzóeszközre, miket gazdáink tudomány
kitalált!
Átok minden idők fizetett pribékei és gyilkosai
érzéketlen érzékeire
Átok a halál zsoldosainak
gerincére és arcára!*

*Egész halkan ismeretlen szavakat suttognak egymásnak,
Néznek egymásra, azután nézik,
gyanúsan,
amint vidáman a nap felszínére bukkan.*

*Üdvözet, Uraim! Mit óhajtanak tőlem, Excellenciás uraim?
Nagyon-nagyon sajnálom, Nagykövetek!*

*Csak egy piasztert tudok ajánlani Önöknek,
egy egész kicsi piasztert, abból az időből
amikor az azúrba öltözött első emberek eltávoztak*

*Meg tudtam őrizni érintetlenül
időtlen ragyogását a kis piaszter
ragyogását
világ ártatlanságának iker-fiát!*

*Ők azonban, ó, igen, ők!
a kínzások szörny-tüzű hírnökei!*

*Csak nevettek, nevettek, nevettek,
mint vásárba induló bolondok!*

*Nevettek teljes óriás-tüdőből
Nevettek összes kannibál-fogukkal!*

*Milyen nyelvet beszélnek
A mi nyelvünk az élet forrásába merül
Nem, nem őknekik alkották, nem
az éjszaka kutyaínak, sem a halál küldötteinek.*

*Jó napot, Uraim! ismétellem mégis
Mit akarnak tőlem?
A hajnal, a szentelen hajnal
nem várta meg, míg lassan felébrednek.*

*A hajnal felkelt
egyedül, teljesen, mint síró kisleány,
ki álomba merült arccal könyököl
esténként a Déli ablakban,
a kisleány,
emlékezzenek,
az alkony-kínzott
a mágnes-tekintetű,
a hajnal egyedül vett fürdőt az ártatlanság fürdőjében.*

*Egyedül fürdött őszutó-szüzességében
az őszi tavirózsák között
szivárvány alatt szitáló esőben.*

*Ők azonban nem válaszoltak,
a kínzások és az éj szörny-tüzű hírnökei-*

*Milyen nyelvet beszélnek?
A mi nyelvünk tűz-darabként árad
az isteni-tisztasággal és virág-ártatlansággal
ragyogón izzó Igéből.*

*Azt akarjátok, valamit felfogjanak belőle,
a halál küldöttei?*

*A szegények!
Nagyon, de nagyon szájalmasak!*

*Az éj a Nap hitvesének hiszi magát
és magának lent, nagyon alacsonyan, egy fehér királynő sorsát ígéri!
Kísérik az Ikrek. Vidáman ugrádoznak a transzba esett Kos
és az arany-patájú Bika
mi ráront a hatalmas Útra, hol a Sarkcsillag
ragyog átható ártatlansággal és fiatalon.*

*De ki köpött a Mérleg arcába
és fittyet hányva királyi fényének, ki adott parancsot a csillag elfogására?
Borzalom! Megbocsáthatatlan bűn!
Mindenfelé kihirdették az átkozottak a szentjánosbogár korszakát
s a Nagy Medve vidám eljövételét!
Már a mamut gaz jogarja a horizontot lezárja
s a Skorpió patái a Szűz ámbra-illatú nyakát tapossák.
Elfordítom, mint a hattyú, fejemet.*

*Lassan, lassan, moha és bársony
fojtásával
a csönd beburkolja a Földet:
Éppen csak pihe libben vagy puha szél szórja szét
az ősz hulló leveleit. A halál és az élet
szorít
a végtelen tátongó küszöbén!*

*A csönd csodálatos bájjal burkolja a Földet. Csókot
hint, hol a Szorongás és a Fájdalom
puffadt ajkait
mit a végtelen áhítat érint.*

*A hatalmas Fájdalom és Szorongás
ott ülnek, egymásnak háttal,*

keresztbe vetett lábakkal,
az igazság meggyalázott és szűz ágyán,
teljes hosszában kiterült fajom
kebelén,
ülnek e holokauszt-nyírta haj-hegyen.

De ott, fönny, csillagok bűvös játékára
figyelő, Délre nyíló ablakban
kikönyököl egy síró,
megkínzott,
lány tekintetű,
szerelem- és alkonyat-ringatta kisleány.

Tapogatózva mit keres
a Sötétség folyosóján!

Sem a lopakodó léptek nyomát
mit a homokban és a perzselt fűvön
hagytak a halál küldöttei,
sem titkos szűrőjét
a Város szent tavának szívében lopni induló Holdnak
sem a romokon még álló monolit oszlopot
Talán még csak nem is egy emlék holttestét
mely már bomlásnak indult a kékdongók mérge nyomán.

Tapogatózva mit keres
a Sötétség folyosóján!
A mágnes-tekitetű
fekete könny- és alkonyat-tekitetű
kisleány!

A megszakadt álomfonal
ott remeg, csupaszon, a dombok-adta csók alatt.

Hív a levetkőztetett szerelem
rózsaszín köldöke lyukat ver
a zárt-ajtós cella nedves kövébe:
csak egy lendület! egy visszhang!

Egy költemény
egy költeménybe kezdtem délben
egy költeménybe kezdtem mit az ártatlanságnak dedikáltam!

Egy költemény is virágba borul
csupa láng csupa bíbor fénylő koszorúba

*a síron, hová hajnalban
a történelem mártírját
helyezik a halál hírnökeinek szörny-tüzes kezei
Minden korok fujtogatóinak és gyilkosainak kezei.*

Börtön
Tananarive
1947. május

*in: Jacques Rabemananjara: Œuvres complètes. Poésie. Présence africaine,
Párizs, 1978. 356 oldal, pp. 247–262.*

Fordította: *Kun Tibor*

Ama Ata Aidoo

Szaftos történet

Később rájött, az Első Számú Hiba az volt, hogy megpróbálta lefordítani az ételeink nevét angolra és más európai nyelvekre, hogy a külföldiek megértsék azokat. Végeredmény? Elmagyarázod az ételt, és ez nem mindig segítség. Mert senki nem akar bizzar összetevőkkel foglalkozni. Különösen nem afrikaiakkal. És azt mondta, hogy angolra fordította? Amerikai angolra, ez az, ami fontos ennek a történetnek a szempontjából. A földimogyoró és az amerikai mogyoró körüli kavargás miatt. Nagyon valószínű, hogy az első amerikai telepesek valahol a leendő Dél területén az afrikai rabszolgáiktól szereztek azt a mogyorót, és rögtön elnevezték „borsómogyorónak”. *Peanut*. Amerikai mogyoró. Miért? Nem tudta... hmm... talán mert a kerti borsójukhoz hasonlított, csak barnában. – Mennyi elveszett információ, mennyi mindenről – mormolta –, vagy inkább elhallgatott, letagadott és eltemetett.

Úgy tűnt, hogy az angolok egyáltalán nem tudnak róla. Sohasem tudtak. Tehát természetesen nem volt rá szavuk. De akkor miért van az, hogy az unokatestvéreik a La Manche túloldalán láthatóan ismerték, és még egy teljesen jó szavuk is volt rá? A-r-a-c-h-i-d-e.

„Arachide, Aragon. Araras.” Egy gyerekkori mondóka részlete jutott eszébe az általános iskolából, amikor egy nagyon rövid kísérletet tett arra, hogy megtanuljon franciául.

– Tehát miért van a franciáknak saját szavuk rá, ha az angoloknak nincs? – vitatkozott saját magát.

– Honnan a csodából tudhatnám?

– Ki nevezte előszörre földimogyorónak?

– Afrikaiak, természetesen... Mogyorók, amelyek a földből jöttek.

– Azért, mert a többi mogyoróféle fákon nő?

– Igen és nem... Nem, nem ez az egyetlen föld alatt termő mogyoróféle. De annak idején a mi népünk úgy határozott, hogy a „földben nöövő” megtiszteltetést a *nkatsenek* adja.

Aidoo, Christina Ama Ata drámaszerző, prózaíró, költő és esszéista. Abeadzi Kyiakorban, az egykori Aranyparton (ma Ghána) született 1940-ben. Termékeny novellaszerző és költő, az első afrikai színműíró nőnek számít, *The Dilemma of a Ghost* (Egy lélek gyötrődése) c. drámája 1965-ben jelent meg. Mindmáig világszerte népszerű egyetlen regénye: *Changes: A Love Story* (Változások: Szerelmi történet, 1991). Magyarul egyetlen novellája (*Ivás közben*, in: *Egtájak*, 1975, 17–24. old.), valamint egy verse (Prelúdium, in: *Fekete Lángok*, i. köt., 1986, 277–278. old.) jelent meg. (B. Sz.)

– Miért?

Nem tudta. Csak azt tudta, hogy mikor régen egyetemistaként megkísérelte lefordítani a *nkatsenkwan* angolra az amerikai barátnőjének, kudarcot vallott. Mert a leginkább megfelelő szó, amellyel elő tudott hozakodni, az az „amerikaimogyoróvaj-pörkölt” volt. Bugyután hangzott, később beismerte magának. Tehát nevelhetünk. Igazán megtehetjük...

Egy viszonylag nagy lakáson osztoztak két másik egyetemistával, egyikük valahonnan Dél-Amerikából származott, és a másik egy fehér amerikai volt, mint Blanche. Meglehetősen jól éltek együtt négyen. De csak Blanche-sal alakult ki őszinte barátság. Ők ketten elhatározták, hogy egyszer egy hónapban, felváltva, valami különlegeset főznek vasárnapi vacsorára. Természetesen vigyázniuk kellett, hogy ne vigyék túlzásba a bonyolult ételek főzését, amelyekhez különleges hozzávalókra van szükség. Nem engedhették volna meg maguknak. Ezért volt az *akoko-nkatenkwan* olyan jó ötlet. Csirkedarabok, egy kis üveg földimogyorókrém, néhány fej hagyma, egy paradicsomkonzerv, egy kis darabka gyömbér, talán némi fokhagyma, só az ízesítéshez, és *voilà!*

Blanche eléggé elsápadt.

– Amerikaimogyoróvaj-pörkölt?!

– A-m-e-r-i-k-a-i-m-o-g-y-o-r-ó-v-a-j-p-ö-r-k-ö-l-t-?!!

Blanche szemei összeszűkültek, míg a szája gúnyos grimaszba rándult, ahogy azt sziszegte:

– A-M-E-R-I-K-A-I-M-O-G-Y-O-R-Ó-V-A-J MI?

Látjátok, Aku-Yaa nem tudta még akkor. Hogy a legtöbb amerikai életében először vaj formájában találkozik az amerikaimogyoróval/földimogyoróval. Igen, vaj, ezt mondta. Most rajtatok a sor, emberek, hogy azt mondjátok: – Micsoda? – Igen, kenjétek a kenyérrre, és aztán rakjatok rá *jellyt... jellyt?* Ez a dzsem másik neve. Szinte hallotta, ahogy az emberek azt kérdezik: – Milyen másik szó a dzsemre? – Tehát csak logikus volna beismerni, hogy Blanche-nak igaza volt. Olyan volt, mintha Aku-Yaa felajánlotta volna neki, hogy vajpörköltet csinál, esetleg lekvárral behabarva, attól függően, hogy mennyire indult be a fantáziája. És világos volt, hogy beindult.

Mindennek ellenére Aku-Yaa nem adta fel, bízott a *nkateewono* ellenállhatatlan vonzerejében – a bársonyosan sima állagában és az ínycsiklandozó ízében. De látnotok kellett volna Blanche arcát és a viselkedését, amikor elkezdtek enni azt a fogást. Mintha valaki szándékosan jókedvűen mérget ivott volna. Úgy tűnt, mint aki nemcsak a szósztól fél a kanálon, miközben a szájába próbálta venni, hanem a kanáltól magától is. Még az eltérő, de egyformán kiváló neveltetésük sem tudott segíteni sem rajtuk, sem a helyzetben. Természetesen miután rávette magát, hogy rendesen megköstolja, mindent bekebelezett, ami a tányérján volt, és persze még egyszer kiszolgálta magát. Úgy tűnt, hogy nem tudott eleget enni belőle. De Aku-Yaa életében sem előtte, sem utána nem szegyejlte magát annyira. Túltette magát rajta, a fiatalok túl szokták, de ezek a forradások a világ legnagyobb és legrondább hegei közé tartoznak. Ez tizenöt éve történt. Aku-Yaa nem tudta, hogy hogyan vagy miért tartották a kapcsolatot. De tartották. Úgy lehet, hogy bizonyos kapcsolatok, bármi történjék is, csak azért is

megmaradnak. Tartották a kapcsolatot, miután lediplomáztak, miközben munkát kerestek. Aku-Yaa végül egy műszaki szakiskola tanára lett, későn házasodott, és most közelít az ötvenhez, lánya és fia meglehetősen fiatalok, tizenöt és tizenhárom évesek. Blanche ezzel szemben kifogott egy olyan állást, amelyet Aku-Yaa számára *kellemesnek* írt le. Egy olajtársaságnak dolgozott, és ragaszkodott ahhoz, hogy egyedülálló maradjon: – Semmi gyerek, kérlek, akkor nem, ha először teherbe kell esnem, és soha nem fogok örökbe fogadni. El tudod képzelni azt a bonyodalmat?

Amikor Aku-Yaa biztosan tudta, hogy Észak-Amerikában lesz körülbelül egy hónapig, szokás szerint elküldte Blanche-nak az utazásra vonatkozó összes részletet. Mihelyt már tisztában volt a programjával, a különböző helyekkel, ahol tartózkodni fog, miközben üzleti találkozókat bonyolít le, vagy barátokat és rokonokat látogat meg. Egy mostanra már kialakított hagyomány szerint megegyeztek abban, hogy a barátnője érte jön, hogy elvigye enni valahova. Néha az évek során Blanche a munkából hazafelé csatlakozott Aku-Yaa-hoz, hogy elköltsenek egy egyszerű vacsorát a szállodájában. Máskor eljött afrikai barátnőjéért, hogy elvigye a legújabb trendi étterembe. Angus marha és habos burgonyapüré à la mountain butter, mexikói sült bab deluxe, *nouveau* wonton; kipróbáltak néhány dolgot.

Az az este viszont máshogy alakult. Blanche eljött Aku-Yaa-ért a szállodájába, hogy hazavigye. Az úton úgy fecserészték erről-arról, ahogy máskor szoktak: hogy úgy tűnik, a barátnők mintha többet utaznának mostanában, mint régebben, hogy hogyan sikerült Blanche megbeszélése Marrákesben, és hogy milyen kár, hogy nem lejjebb, délebbre szervezték a Szaharában, mert akkor a változatlanság kedvéért az ő afrikai hazájában tudtak volna találkozni.

Aku-Yaa kihasználta az ingyenyjegyeket és az általában ingyenszállást, amelyek a nemzetközi utazásaihoz jártak. Ezek során egy kis mellékesre tett szert, szövegetek és ruhákat adva el mostanra már különböző városokban kiépített megbízható kapcsolatainak. De valahogy soha nem próbálta megosztani életének ezt a részét Blanche-sal.

Egy, a gyerekeire vonatkozó kérdésre felelve Aku-Yaa elég lelkesen válaszolt. A gyerekek tényleg felnövőben voltak. A fiú már elvégzett egy évet a gimnáziumban, és a lány szintén arra készült, hogy a következő tanévben kövesse bátyját. Egy kis önsajnálkozásba kezdett, hogy mennyire szeretett volna korábban szülni, nem pedig késő harmincas éveiben, mire Blanche nyersen emlékeztette arra, hogy miközben ők beszélgetnek, valahol egy ötvennégy éves nő hármas ikreket vár. Erre mindketten megkönnyebbültek, és a változó világ felett ámuldozva névetésben törtek ki.

Más feszültségek alól is felszabadultak, más okai is voltak a megkönnyebbülésnek. Tudjátok, hogyan történnek ezek a dolgok, minden figyelmeztetés nélkül, régi, jó barátok között? Különösen régi barátok között? Különösen, mikor a világ más részeiről származnak? Más kultúrákból? Csendben ítélik meg egymás fölött? És az ítélet a szeretet útjába áll? És aztán, ha afrikai vagy, megtanulod elfogadni az összes többi határozottan kellemetlen és igen gyakran megalázó és értelmetlen bonyodalmat és eltitkolt elégedetlenséget?

Tehát a megkönnyebbülés nem tartott sokáig. Egyáltalán nem. Mert az egyik pillanatban még nevettek, aztán Blanche elmondta a barátnőjének, hogy a tiszteletére előszörre próbált ki egy új és egzotikus receptet, és a végeredmény kitűnő volt. Összeszorult Aku-Yaa gyomra. Honnan jött ez a szorongás? Csak úgy. Aku-Yaa nem tudta. „Egy egzotikus étel?” Sokat és elég régóta utazott a világban ahhoz, hogy mostanra már tudja, mi manapság az egzotikus jelentése:

furcsa, bizarr, bugyuta:

mindazok, akik furcsán öltözködnek, meg az öltözékek, amelyeket viselnek, ruhák, amelyek jelmezként írhatók le, holott nem a színházban, hanem a mindennapokon viselik azokat; annyira erős akcentusok, hogy a tulajdonosuk akár az anyanyelvén is beszélhetne, és ezzel megkímélné magát és „minket” is a bosszúságoktól; egész kultúrák, amelyekre a „modern” kifejezés soha nem alkalmazható... emberek, akik nem hajlandók az internettel bíbelődni.

Aztán behajtottak Blanche kocsibeállójába. Aku-Yaa mindig azt gondolta, hogy a barátnője lakása gyönyörű, újra meg is mondta ezt neki, és komolyan gondolta. Ragyogóan tiszta és kortárs dizájn. A két macskája és a nagy kutyája jól gondozottnak tűnt, mindeközben minden más elegánsan vidámnak és szívélyesnek nézett ki. Minden tényleg egészen ünnepélyes volt.

– Úgy gondoltam, hogy egy nyugis négyfogásos étkezéssel vendéglélném meg magunkat – jelentette be lelkesen Blanche, miután megkérte Aku-Yaa-t, hogy helyezze magát kényelembe.

Egy négyfogásos étkezés. Hmm. Aku-Yaa megpróbált lazítani, és nem akart meggondolatlan lenni. Nem fogja hagyni, hogy rosszul érezze magát, csak mert ahonnan jött, sokaknak néha még egy egyfogásos étkezés is problémát okoz. – Aku – nyugtatta magát –, csak lazíts, és érezd jól magad.

Blanche kétségkívül egy igazán fenséges garnélarakos és avokádós salátát tálalt fel, és aztán látványos mozdulattal felszolgált a fő fogást. Mielőtt Aku-Yaa kinyújthatta volna a nyakát, hogy rápillanthasson, az teljesen félreérthetetlenül bemutatkozott. Az illata összetéveszthetetlen volt mással: a *nkatsekwana-akokonamé* volt. Csirke amerikaimogyoró-vajban vagy földimogyorókrémbe készítve. Biztos, hogy ezek voltak benne. Mert a saját, egyéni, igencsak meghatározó és erős illata ellenére semmilyen amerikaimogyoró-vajjal (földimogyorókrémmel) készített levesnek vagy pörköltnek nem volt ugyanolyan szaga, mint bármelyik másinak, amelyet különböző hozzávalókból főztek. Amerikaimogyoró-vaj marhával egy dolog, csirkével egy másik, báránnyal megint egy harmadik és így tovább.

Aku-Yaa-t az álmodozásból Blanche kínálgatása ébresztette fel, hogy szolgálja ki magát. A pörköltös fazekat leszámítva még egy gőzölgő fehér rizszel teli tál és egy kevés, köretnek szánt, apróra vágott és reszelt nyers zöldség volt az asztalon. Aku-Yaa várakozásteljesen mormogott. Azonban mihelyest belekunalazott a kiszedett rizs tetején levő szószba, észrevette, hogy egy kicsit más-hogy volt elkészítve, mint ahogyan ő ismerte. A csirkét kicsontozták, és a húst kis darabokra vágták. Azt is felfedezte, hogy egész és fél amerikai mogyorók voltak belekeverve a szószba. Ezzel a kis újdonsággal együtt is nagyon bejött

Akunak. „Ugyanolyan íze van, mint a miénknek – gondolta. – Leszámítva egy kis különbséget... és mi is az?”

Hmm...

Hmm...

Hmm... hmm... hmm...

Aztán beugrott. Ez amerikai szupermarket-csirke volt üveges, sima és lágy amerikaimogyoró-krémben főzve. Csodálatos, de a végeredmény valahogy különbözött az otthonitól, amelyet hasonló, de egy kicsit természetesebb alapanyagokból készítettek. Valójában, leszámítva azokat az egész és fél mogyorókat, ez pontosan az a változat volt, amit Blanche-nak főzött a lakásban, amikor egyetemisták voltak. Ugyanaz, ugyanaz, ugyanaz.

Meg kellett kérdeznie. – Blanche, mi a neve ennek a... ennek a... csodálatos, egzotikus ételnek?

– Ízlik? A neve... Nem vagyok benne biztos, hogy sikerülne helyesen kiejtenem...

A barátnője erre gyorsan, könnyedén, szinte nemtörődöm módon reagált.

– És honnan szerezted a receptet?

– Igazából egy másik barátomtól – mondta.

– És az a barátod honnan származik? – Aku-Yaa-nak tudnia kellett.

– Őszintén szólva, soha fel sem merült bennem a kérdés. – Úgy tűnt, hogy Blanche egy kicsit kényelmetlenül érzi magát. – Tudod, hogy van ez. Manapság nem mehetsz oda valakihez csak úgy megkérdezni, hogy hova valósi, mivel a legtöbbünk bárhol jöhetett.

– Aha... – Aku-Yaa büntudatosan, de elégedetlenül mormogott.

És Blanche megérezte a rosszkedvét.

– Egyébként miért akarod tudni? – Mostanra már tisztán látszott, hogy kényelmetlenül érzi magát. Mert eszébe juthatott, hogy normális esetben, ha valami új étellel találkozunk, ami ízlik nekünk, akkor a receptjét kérdezzük, nem pedig azt, hogy honnan van a recept.

Aku-Yaa-nak ki kellett böknie. – Mert ezt már csináltam neked. – Remélte, hogy nem kiabált, vagy hogy nem hangzott mérgesnek.

– Mit? Mikor? És hol? – Blanche teljesen megdöbben. Aku-Yaa szép nyugodtan emlékeztette, ügyelve arra, hogy ne emelje fel a hangját. Csak a pusztá tényekre. Ezalatt Blanche-nak az agyán keresztülcikázó számtalan gondolat közül csak egy ült ki az arcára. Őszintén meglepettnek tűnt.

– Nem mondom! – És most, hogy Aku-Yaa tudta, hogy ezt hogyan értse, csak annyit mondott: – De.

Egy népszerű highlife együttes egyik számának a részletét hallotta, amelyet egyszer egy rádióadón „világzeneként” konferáltak fel. A bemondó megemlíttette az együttes nevét, de azt nem, hogy honnan jöttek. Mintha az, hogy a zenét afrikaként tüntetnék fel, valahogy levonna az értékéből. Amit akkor érzett, az nem teljesen a szégyen volt. Valami zavarodottság lehetett. És most itt volt, egy tönkretett csodálatos étkezéssel, és arra gondolt, hogy ebben a globális faluban, ahol az afrikai zene csak a „világzene” része, talán az afrikai étel csak akkor válik ehetővé, ha egy egzotikus, egyetemes konyha része.

Azt mondta magának, hogy nem kéne túl sokat stresszelnie rajta. Végül is ez csak egy étel volt. Tehát halkán kuncogott egyet, és az este hátralevő részében összezárt ajkakkal mosolygott. Blanche a székéhez szögezve szintén összezárt ajkakkal mosolygott. De nem tehetette meg, hogy végig a székéhez szögezve maradjon. Ő volt a házigazda. Tehát sürgött-forgott. A fő fogás után Aku-Yaa-t sajttal és keksszel kínálta, illetve egy fantasztikus fagyaltkehelyel, amelyet trópusi sarki bombának nevezett, mindeközben mantraként ismételtette: – Ma este elfeledkezünk a kalóriákról és a koleszterinről.

Tovább kellett enniük, és mindezt végül egy kevés kiváló likőrrel öblítették le. – Olyan szép este lehetett volna – gondolta sajnálkozva Aku-Yaa, amint készülődni kezdtek, hogy Blanche visszavigye őt a szállodába.

Blanche megesküdt magának, hogy „legközelebb sült csirke lesz, csöves kukorica és krumplipüré”, miközben visszaemlékezett arra – olyan rosszindulatúan, hogy saját maga is meglepődött –, hogy mit tartott Aku-Yaa (Rosemarynak hívták akkoriban!) a kedvenc amerikai ételének a régmúlt egyetemi idők alatt.

– Durva. – Addig nem tudta, hogy ezt hangosan suttozta, amíg barátnője kérdő tekintettel felé nem fordult. – Hangosan gondolkodtam – magyarázkodott feleslegesen. Addigra már mindketten tudták, hogy gyorsan be kell fejezniük ezt a bizonyos estét. Katasztrófa katasztrófát követett, és megint egyértelmű volt, hogy még az eltérő, de egyformán kiváló neveltetésük sem tudott segíteni sem rajtuk, sem a helyzeten.

Ez a múlt hónapban történt. Ahogy Aku-Yaa fel-alá járkált, miközben arra készülődött, hogy az év vége előtt különböző okokból kifolyólag visszatérjen Észak-Amerikába, azon tűnődött, hogy maradt-e még energiája arra, hogy felkeresse barátnőjét. Közben nem tudhatta, hogy ez egyszer Blanche szintén tartott barátnője legközelebbi észak-amerikai útjától, bármikor legyen is az.

Milyen szomorú lakosai a globális falunak...

Fordította: *Tábor Sára*

Léopold Sédar Senghor

Kaya-Magan (dal kora-kisérettel)

*Kaya-Magan vagyok! Első az elsők előtt.
Királya a sötét éjnek, az ezüst éjnek, Királya az üveg éjnek.
Legeljete csak, antilopjaim, bűvölő hangomtól távol figyelő
oroszlánoktól védve.
Látásokat elragadtat, s tarkává varázsolja a csöndes síkságokat!
Itt vagytok hát, virágaim, csillagaim, kik nap mint nap eljöttek
vidám lakomámra.
Legeljete bőség-emlőimen, de én, ki vagyok vidámság forrása,
én nem eszem.
Legeljete erős férfi-keblemen, legeljétek, mi mellemen csillan,
a tejet-adó füvet!*

*És a Nagytéren esténként tizenkétezer csillagot gyűjtsatok,
És alattvalóimnak tengeri-kígyó-övezte kupából tizenkétezret
tűzön melegítsetek
nagy-ájtatos alattvalóimnak, bordám borjainak, házam vendégeinek
és klienseiknek
A kilenc tata gelovárjainak, és a barbár bozótok falvainak
Mindazoknak, kik a négy faragott kapun léptek be –
Türelmes népeim ünnepi menete! lépteik elvésznek a Történelem
homokviharában.
Észak fehéreinek, a puha-kék Dél négereinek.
És még hadd szóljak Nyugat vörös lakóiról, a Folyó vándorairól!
Egyetek és aludjatok, vérem gyermekei, és éljétek mélyes-mély
életeteket,
És béke néktek, kik már távoztok. Orromon át lélegeztek.*

E vers mélyrétegében a Wagadu (Wagadugu) fővárost magába foglaló ősi Ghána (Ghanata) víziója rejlik, amely az első, fekete népesség (a szoninkék által) alapított szubszaharai királyságnak számít. Fénykora a 8–11. századra tehető (kb. a mai Szenegál és Mauritánia területén). Arab kútfők a későbbi Malihoz hasonlóan regéket fogalmaztak gazdagságáról. Bár tegyük hozzá, a 3–5. században létezett már egy berberék, vagyis Afrika fehér őslakói által alapított Ghána, azonban ez utóbb nyomtalanul eltűnt a történelemből, írásbeli nyoma későbbből nem létezik. A szoninke Ghána, amelynek túlélése, ma már tudjuk, a 18. századig fennálló Galam (Szenegál) államban folytatódik, a nyugat-afrikai, mi több, az összes Szaharától délre eső afrikai nép számára a történelmi azonosságtudat igen fontos forrása. (bsz)

*Mondom: Kaya-Magan vagyok! Királya a Holdnak, eggyé fűzöm az éjt és a nappalt.
Észak, Dél, a Felkelő s a Lenyugvó Nap Hercege vagyok.
Az ezer párzásra nyitott síkság, a matrica, melyben a nemesfémek összeolvadnak.
Belőlük születik a vörös arany és a vörös Ember – a vörös kedvenc színem.
Az arany Királya – kié a dél ragyogása, az éj női puhasága.
Kapirgáljatok hát domború homlokomon, kígyók-fonta hajam madarai.
Étkeitek nem csak a nyers tej, kapirgáljatok hát a Bölcs,
a hieroglifa üvegtornyában ülő Mesterének agyában.*

*Kapirgáljatok, bordáim borjai, védelmező parancsnoki botom és holdkaréjom alatt.
A Bivaly vagyok, aki kineveti az Oroszlánt, s csőre töltött puskáit.
És bizony mondom, vissza kell vonulnia védősáncai mögé.
Birodalmam Cézár üldözöttjeinek, az ész vagy az ösztön nagy kivetettjeinek a birodalma.
Birodalmam a Szerelem birodalma, és nagy gyöngédséggel vagyok irántad, nő,*

*Tisztás-zöld szemű, gyömbérialma-ajkú, égő-csipkebokor-vaginájú Idegen Nő.
Mivel én vagyok a kapu két szárnya, a tér bináris ritmusa és harmadik üteme,
Mivel bennem lüktet a tam-tam, az eljövendő Afrika ereje.
Aludjatok, bordáim borjai, holdkaréjom alatt.*

Tyaroye

*Néger rabok, igen, mondom francia rabok, igaz tehát hogy Franciaország többé már nem Franciaország?
Igaz tehát, hogy az ellenség elrabolta arcát?
Igaz, hogy a bankárok gyűlése megvásárolta acélos karjait?
És hogy véretek nem tisztította meg a nemzetet, mely elfeledkezett még tegnap hirdetett missziójáról?
Mondjátok, véretek nem keveredett-e mártírjai tisztító vérével?
Veletek együtt a Szűz-Reménységet temetik el?*

*Vér vér ó testvéreim fekete vére, foltokkal szennyezitek ártatlan lepedőimet
Izzadságotokban fűrdik szorongásom, a hangom szenvedéseitektől rekedt*

*Wõi! halljátok vak hangomat, ti, éji süket-néma szellemek.
Vörös-véres eső, sáskák! Szívem kiált: ó ég s kegyelet!*

*Nem, ó Halottak, halálotok nem marad gyümölcstelen! Ez a vér
nem langyos víz.
Vastagon öntözi majd az alkony-időn virágba boruló reményünket.
Oltja becsületünk szomját, éhségét, e hatalmas és abszolút királynőket.
Nem, nem marad gyümölcstelen a halálotok. Ti vagytok
a halhatatlan Afrika tanúi
Ti vagytok az új világ, a holnap tanúi.*

*Aludjatok, ó Halottak! s ringasson titeket hangom, remény-ringatta
haragos hangom.*

Párizs, 1944. december

Fordította: Kun Tibor

Moneblum avagy a kék ember

(Kameruni bulu hőseposz)

Afrika egyik legnagyobb ajándéka, amellyel az elmúlt évtizedekben szolgált a világkultúra számára, azokból a rendkívül kiterjedt és gazdag feltárásokból származik, amelynek nyomán a homéroszi kérdésre is számos választ adó, szebbnél szebb eposzi szövegek sorjáznak, lényegében a kontinens minden sarkából. A gyűjtött és a gyűjtések nyomán mind nagyobb számban közreadott szövegek mennyisége ma már messze meghaladja, mondjuk, akár a máig élőknek számító óind eposzok változatait. Jóllehet a Rámájana és a Mahábhárata anyagából táplálkozó elbeszélő énekek nemcsak az indiai, de számos más távol-keleti nép hagyományos közösségeiben is bőséggel helyet kapnak (lásd erről a Világirodalmi lexikon 18 kötetét), és sokszor színjátékszerű előadások forrásává válnak.

A magyarul is elérhető manding Szungyata eposznak mára több tucat változata ismert. Bár az csak egy a számos nyugat-afrikai – *bambara, fulbe, gulmanche, baule, bozo, edo (bini), hausza, joruba, igbo (ibo), idzso (ijaw), tukulör, szerer, szongai, szoninke, volof, zarma, berber* stb. – eposz közül, amelyek a Szungyatához hasonlóan jórészt dinasztikus karakterű, történelmi (vagy történelminek ható, ún. pszeudo-történelmi) mozzanatokot is magukba foglaló szövegeknek számítanak. Ezeket az epikus történeteket a jeles orosz tudós, J. M. Meletyinszkij a homéroszi történetek karakterét szem előtt tartva – és persze nem afrikai, hanem ázsiai példákat vizsgálva – klasszikus jellegűnek ítélte.

Az afrikai hősi karakterű elbeszélő énekek másik nagy csoportját az egyenlítővidéki – *mongo-nkundo, luba, jaka, nyanga, haja, lega, nanga, ruanda, rundi, kuba, tuszi* stb., a dél-nyugat-afrikai eposztermő népek felsorolását lásd később – eposzok alkotják, amelyeknek a sora, mondhatni, ugyancsak szinte nap mint nap egy újabb típussal gazdagodik. Ezek a történetek azonban a varázsmesék világához állnak közelebb, és Meletyinszkij osztályozását figyelembe véve az archaikus eposzi kategóriába sorolhatók. (Nagy számban jöttek fényre legutóbb ún. vadászepikai szövegek Nyugat-Afrikában, amelyek jellegükben ugyancsak inkább az archaikus kategóriába tartoznak.)

Ma már hazánkban se számít ismeretlen ténynek, hogy a kelet-afrikai partvidéken: egy sajátos nyelvi egységesülés, a bantu alapú, de erőteljes arab hatásokat mutató suahéli nyelv mentén népeken, országokon átívelő kulturális világ keletkezett, amelyben az afrikai hőseposz igen sajátos harmadik nagy csoportja formálódott ki. A szövegek szórt régies bantu hagyományok mellett (lásd a legendisztikus Liongo Fumo ének-töredékeket, amelyek keletkezését a 12–14. századra teszik) jelentős részben az iszlám szent történeteit foglalják magukba. Életformájuk is sajátos: az írástudó papírra rögzítve alkotja meg művét, majd szóban, énekek szárnyán adja tovább, hiszen a közösség jó része nem tud írni-olvasni, azonban a szóbeliség útján viszont minden szövegnek számos változata keletkezik (az első ismert szöveg, Bwana Mengo: *Utendi wa Tambuka*, 1728). Ezek a szövegek rímes-strófikus formájukkal is jelentősen eltérnek a kevert (próza és verses) archaikus vagy klasszikus afrikai szövegektől. Tartalmukat tekintve viszont az arab-iszlám kultúra

vallásos-feudális jegyeit viselik magukon, bár léteznek modern történelmi eseményeket feldolgozó szövegek is. Így olyanok, amelyek pl. a német gyarmatosítás történetéből merítik témájukat.

Az Afrikában élő folklór műfajok és típusok sokaságát szaporítja az a sajátos műfaj, amelyet dicsérő énekek nevezhetünk, és amelynek termőtalaja nemcsak a déli, hanem a középső és a nyugati Afrika is (sőt, nemcsak a természeti vallású szubszaharai, azaz a Szaharától délre élő, hanem az északi iszlámhívó népeknél is megtalálható). Genezisében a névadás szokása áll, a gyermekek többnyire háromszoros névadása során ún. beszélő neveket kapnak (lásd a magyarban: Bor-nem-issza). Jeles személyek viszont kiemelkedő jelentőségű tetteik okán akár több száz dicsérő nevet is „begyűjthetnek”: az így keletkező ciklikus szöveganyag utóbb fokról fokra egy nehezen követhető, utalásokkal teli különleges elbeszélő műformává alakul át a „gyakorlatban”, mivel azok előadására számos, többnyire szokásszerűen kötött (szertartásos) alkalom nyílik a mindennapokban, és persze az ünnepek alkalmával. A nemzetközi szakma (egy kissé az afrikai kollégák által is erőltetve) a dicsérő éneket a hőseposzi körbe sorolja. Jóllehet számos oknál fogva nem felel meg az eposzi kritériumoknak: a elbeszélésnek lényegében csak egyetlen szereplője van, az események szakaszról szakaszra változnak, nem egyfajta kibontakozó eseménysort alkotnak, csak események legfeljebb néhány soros említéseiből támadt füzérekként kelnek életre, vagyis a szükséges konfliktus, az események történeti jellegű kibomlása nem tud ezekben az énekekben létrejönni.

Sajátos módon azonban éppen a dicsérő műfaj nyomán keletkezett az egyik legjelentősebb írott eposzi kísérlet. A dél-afrikai zulu Mazisi Kunene a zulu dicsérőénekek stílusában alkotta meg angol nyelven két (kb. 20 000 és 12 000 ezer soros) eposzát, a hosszabbikba a legendás államalapító törzsi király, Shaka életét és tetteit belefoglalva, a rövidebben Shaka feleségének történetét felelevenítve, azaz mintegy az afrikai nőknek állítva egyfajta emlékművet.

Az írott eposzok másik már említett csoportját a kelet-afrikai népek körében (Tanzánia, Kenya) az arab-iszlám kultúra erőteljes hatására létrejött szuahéli eposzok alkotják. Témájuk általában a prófétának és leszármazottainak küzdelmeiből adódik. Külön érdekesség, hogy a többnyire szerzővel jegyzett, mégis a „népeposzok”, vagy legalábbis a hagyományos irodalom körébe sorolható epikai művek mellett megszületett az irodalmi eposz is a szuahéli kulturális körzetben. A kiemelkedő jelentőségű író, költő és esszéista: Shaaban Robert két művet is alkotott ebben a műfajban, bár már nem szakrális, hanem világi témákat dolgozott fel bennük.

A harmadik afrikai írott eposzi „forrásfakadás” még sajtáságosabb: az ugyanis az etnikai ellentétéktől oly sokat szenvedett Ruanda tutszi származású fiához, Alexis Kagame abbéhoz, népe hagyományos költészetének szenvedélyes gyűjtőjéhez kötődik. Mint etnológus többek között 128 terjedelmes, történelmi adatokat is magába foglaló, ún. dinasztikus éneket rögzített, amelyeknek azonban sajnos csak kisebb része látott napvilágot. Ugyanakkor Kagame egy világtörténelmi eseményeket (is) feldolgozó, Arany Jánosra valló, romantikus karakterű, azonban tutszi nyelvű, dinasztikus udvari költészeti stílusban fogant eposzfolyamot is teremtett (18 könyv, 150 ének, 35 752 sor), amelyből két kötet francia nyelven is megjelent (*Le divine pastorale*, 'Az isteni pásztorjáték', 1952, *La naissance de l'univers*, 'A világegyetem megszületése', 1955).

Az afrikai hőseposzok világirodalmi nagyságrendjét jelzi, hogy immár francia és angol nyelven is egy-egy gazdag anyagú és teljes körű áttekintésre törekvő antológia (Kesteloot – Dieng, 1997, illetve Johnson – Hale – Belcher, 1997) áll a rendelkezésünkre. E kötetek pedig mind a lehető legszélesebb körből válogatott szövegrészletekkel, mind a hozzájuk fűzött információkkal, mind a gazdagon felsorolt forrásadatokkal egyaránt

segít(het)ik az afrikai kultúra értékei iránt érdeklődők mára immár igen széles körének tájékozódását.

* * *

Erre az alkalomra egy archaikus eposzi szöveg néhány részletét választottuk ki megjelentetés céljából, mintegy a már magyar nyelven elérhető, nyugat-afrikai és klasszikusnak minősíthető, dinasztikus, történelmi karakterű Szungyata ellentételezésével. Daniel Osomo neves kameruni bulu mbomo-mvet (szó szerint a mvét nevű hangszer ütője-pengetője, dalnok, bárd) hősepikai karakterű, de az archaikus rétegbe illeszkedő, elbeszélő énekének közreadása előtt azonban szeretnénk bemutatni az afrikai eposzi folklórkincsnek ezt a közép-nyugati régióba (Kamerun, Gabon, Egyenlítői Guinea, részben Kongó) eső, újabb gazdag merítésű terepnumát.

A közép-nyugat-afrikai archaikus eposzi folklórkincs első mellbevágó üzenete Herbert Pepper egykori francia misszionáriustól érkezett, mégpedig három hanglemezből álló albumának (Anthologie de la vie africaine, 1959) egy mvét ének-idézete útján (amelyet jelen írás szerzője egyébként bemutatott egykori rádiósorozatában 1977-ben, és annak ismertetőfüzetében egy részlet zenei átírását is közreadta.). Magának a hősköltevénynek utóbb teljes egészében átírt és kétnyelvű formában közreadott szövege, illetve zenei anyaga még 1960. október harmadikán éjszaka került szalagra. De ez a teljes (12 énekre osztott, több ezer soros) eposzi mű végül majd csak 1972-ben jelenik meg véglegesített formában a Classiques Africains 9. köteteként, a kitűnő nyelvész házaspár, Paul és Paule de Wolf lejegyzésében és fordításában.

De mi is valójában ez a mvét-ének? A jelzett afrikai vidék már említett hivatásos énekese, a mbomo-mvet a francia tudomány által pahouin népeknek elnevezett bantu etnikumok (*fang-ntumu, bulu, beti*) és az azóta még néhány hozzájuk sorolt csoport (ewondo, eton, evuzok stb.) hivatásos énekese – mesék, énekek, rítusszövegek, imák, varázsmondók stb. mellett – elsősorban hosszú, gyakran 4000 sort is meghaladó, hosszú epikus énekeket szólaltat meg nagy, régi hagyományokra visszatekintő hangszere kíséretében.

A mvét hárfaszzerű (a gitár, a hárfá és a citera egyes elemeit egyesítő) tradicionális, húros, pengetős hangszer, amelynek különös ismertetőjegye, hogy ábrázolását egy 2600 éves óegyiptomi sírban is megtalálták. Hosszú pálmafa íjból áll, amelyen egyik oldalon kétfelé osztott (így nyolc hangmagasságot létrehozó) négy rafiapálmalevél rostjából készült húr feszül. A másik oldalán pedig két (legfeljebb öt) darab, rezonátordoboz szerepét betöltő, üres fél kabaktök van felerősítve.

A mvét-énekes hagyományos öltözete fakéregrost nadrág, rafiaszoknya, antilopbőrből és majomfarkakból készült mellény, dióhéjjal töltött, fonott kosárcák csörögnek a bokájára erősítve, karján rafiakézelő és majomfarkok-nyaláb, meztelen mellén fehér mágikus jelek, fejfedőjét madártollak ékesítik. A Közép-Nyugat-Afrika trubadúrjának is tekintett mbomo-mvet többnyire segéddel is rendelkezik, aki saját hangszerén kíséri az előadást. A hallgatóság vagy állandó segédekből álló csoport alkotja a kórust, amely az énekek, mesék vagy hosszú hősi elbeszélések refrénjeit énekli, illetve tapssal, botütésekkel, kereplőkkel kíséri az előadó által egymagában életre hívott részeket.

A Herbert Pepper gyűjtötte, igen terjedelmes mvét-ének, amely egy éjszaka, este 8-tól reggel 6-ig került szalagra, mindmáig talán a leghosszabb és legteljesebb változatnak számít. Előadóját, Zwé Nguémát pedig ma is a legjobb mvét-énekes rangja illeti meg.

Nguéma éneke Nguong népének bemutatásával kezdődik, felsorolva annak múltját, őseit, háborús értékeit, varázsejét, és hogy közülük Akoma Mba a büszkeséget, Madza Otugu pedig a gazdagságot választotta. Az előadó emlékeztet a teremtésre is, pontosabban felidéz a genezist szinte a Biblia módjára, persze afrikai színezettel (ez az „inzert-típus”

egyébként szinte minden más énekes változataiban is helyet kap). A következő énekekben az Oku országbeli Zong Midzi észreveszi, valaki a földön meg meri állítani az általa fújta szelet. Angone Endong az Enkong országából. Zong Midzi kijelenti, hogy megöli ezért Endongot. Riasztják Mbat, Engong országának uralkodóját, az Engongbeliek összeülnek. Endong bejelenti, hogy ő majd egymagában megküzd Zong Midzivel.

Általános megrökönyödést keltve Otugu csodaszép lánya, Endong unokahúga, Nkoudang viszont ekkor bejelenti, hogy Zong Midzi felesége akar lenni. Útnak indul anyjával, hogy megkeresse őt. Egy kérője, Nsure Afane, aki pusztán csak egy napra a szerelmese lesz, mellé szegődik. Eljut a lány óhaja Zong Midzi füléhez, aki cselvetésre gyanakodik, fölfegyverkezve indul útnak. A lány anyjával és Afanéval már messzire eljutnak, amikor Nkoudang és anyja a veszedelmeket jósló volt kérő tanácsára végül mégis hazaindul. A nyolcas keresztútnál Zong feleségével azonban utoléri őket. Nkoudang szerelmet vall Midzinek, de elmondja rokonságát Angone Endonggal, amiért Midzi pofon vágja őt. Afane kihívja ezért párbajra. A hirtelen támadt ködben tévedésből és persze a harc hevében, Midzi levágja Nkoudang fejét, erre Afane pedig Midzi felesége, Esone Abeng fejét csapja le, majd a két fejlet egy mágikus golyón elrepül Engongországa felé.

Megkezdődik a nagy csatározás: Afane, majd Engong és az engongbeli harcosok keresik Midzit, aki négy napra a föld alá menekül őseihez, majd varázserejű fegyverekkel érkezik vissza, és felülkerekedik rajtuk. Midzi utóbb elvakulva egy tolldísztól fogságba esik, de megszökik. Visszatér Okuba őseihez, akik elhatározzák, hogy halhatatlanná teszik őt, mint ahogy az Engong népével is megtörtént réges régen. Nagy varázslásba kezdenek, de az egyik engongbeli nagyúr egy skorpiót küld Midzi nyomába, aki felfedi és megakasztja a nagy munkát. Majd Engang népének ősei felkeresik Okuban Midzi őseit, és megakadályozzák, hogy Midzi halhatatlanná váljon. Midzi ekkor egy varázspuskával jön elő a barlangból. De sikerül egy delejes pajzsot a hátára ragasztani, amivel Engongba hajtják. Ott minden varázserejétől megfosztva földre zuhan. Mba pedig kipukkasztva belső részeit megöli. Így pusztul el ádáz harcok végén Zong Midzi a halhatatlan engongbeli harcosok kezében.

A terjedelmes szövegváltozat önmagában is bizonyíték abban az egyébként mára már lényegében lezárult vitában, amely a kitűnő brit afrikanista irodalmár, Ruth Finnegan és az egész nemzetközi tudomány között zajlott (1970 után, amikor is Finnegan nagy afrikai folklórkönyvében egy kb. három oldalnyi jegyzetet tett közzé az afrikai eposz létével kapcsolatban), mégpedig abban a kérdésben: létezik-e Afrikában hőseposz vagy sem. Mivel Finnegan szerint legfeljebb ciklikus varázsmesékről lehet szó, hiányozván a kontinens epikus költészetében a kötött verses forma és a szükséges nagy ívű cselekmény. Az ellenbizonyítékok sora a már említett Meletyinszkijtől érkezik, aki szerint az élő eposz lehet verses, prózai vagy kevert stílusú (a harmadik kategóriába illenek az afrikai énekek). Másrészt az énekelt előadásmódban rejlenek azok a titkok, amelyek a homéroszi hexametert helyettesítik. A választ azonban (sok más mellett, hiszen több száz érv sorakozott fel Finnegan pesszimizmusa ellenében, és a gyűjtések maguk is jórészt ezután következtek) ez a szöveg is igen sokrétű formában adja meg, többek között azzal, ami a bemutatott történetből is világosan kiderül: ilyen nagyságrendű történet semmilyen afrikai, sőt, bármely más helyről származó hősmesében sem fordulhat elő. Hadd jegyezzük meg meg viszont, hogy a gaboni fang Akoma Mba-történetek, egyébként jelentős eltérésekkel, számos további változatban is elolvashatók: Tsira Ndong Ndoutoume három változatára (1970, 1975, 1993), továbbá Daniel Assoumou Ndoutoume két eposzkönyvére (1986, 1993), Grégoire Biyogo mvet-enciklopédiáira (2000, 2002) vagy Bonaventure Mve Ondo (1991) stb. monográfiájára gondolok itt most elsősorban.

A másik népes kameruni etnikai csoport, az ewondók mvet-eposza (S. Awona, 1965) akár az előző fang Akoma Mba típus változatának is tekinthető lenne, bár a szöveg erős

különbségeket mutat a már bemutatott gaboni etnikum hősi elbeszéléseihez képest. Az ének – mint Awona írja – két óriás hős, Akoma Mba és Abo Mama közötti küzdelmet mondja el. Akoma, mint az ekang nép legfelsőbb főnöke, kinevezi a két fő népcsoport vezetőjét. Ezt az egész nép helyesli, csak Abo Mama nem, a *jemedziit* törzsből, aki megtámadja Otungut (a kifogásolt törzsfőt), és elhagyja őt az erdőben, távol az övéitől. Rendkívüli módon két unokatestvérnek (?) kellene születnie ahhoz, hogy Otungut kiszabadíthassák. A fölismerhetetlenné vált Otungut azonban csak számos fortély és kaland után sikerül megtalálni. Miközben az ekang nép nem tudja legyőzni Abo Mamát, súlyos vereséget szenvednek. Akoma Mba ekkor, Ajom Ngang Otyá, az ekang nép nagy mágikus erővel rendelkező varázslója tanácsára lefejezti magát, leszáll az alvilágba, hogy nagynénje, Ejanga révén asszonnyá változzon. Visszajön a földre, és fölüti lakóhelyét a „kilenc út” kereszteződésénél.

Az egész ekang nép szerelmes lesz a szép asszonyba, de neki csak Abo Mama tetszik, aki el is veszi feleségül, és elviszi a saját országába. Itt az asszony mindent megtesz, hogy fölfedje a titkot, mi teszi Abo Mamát legyőzhetetlenné. „*Óh, te, kis szívem, mondja neki akkor, / Gyere, s lásd a nyolc ágú botomat! / Íme, a bot, amellyel vezetem / Nana Ebang Mfek unokáinak országát.*” Vagyis egy varázsbotról van szó, a neve: *sakonglo konglo*. „*Ha valaki megtámad, / kezébe adom a hasonmását!*” Az asszony erre fogta, lenyelte a varázsbót, és azon nyomban visszaváltozott Akoma Mba-vá. És eljött a bosszú órája, Mba akkorát ütött Mama fejére, hogy az nyakig a földbe süllyedt, vagyis ideiglenes börtönébe került, mindaddig, amíg az ekang nép dönt majd a sorsáról.

* * *

A régióknak nem a pahouin csoportba tartozó eposzteremtő népei: a *basaa*, a *nzime*, a *bapunu*, a *mbédé* (*ombamba* csoport) vagy a *duala* (nevében megegyezve a nagy kameruni kikötővárossal) etnikumok, míg pl. oly nagyobb lélekszámú iszlamosodott népek köréből, mint a *bamileke* és *bafusszam* vagy az *adamawa fulbe*, eposzok (eddig legalábbis még) nem ismertek (utóbbiaktól viszont terjedelmes történeti elbeszéléseket gyűjtöttek).

A dél-kameruni *basaa* etnikum *hilung* (*hilu*) énekei, amelyek esetében a műfajnév a pahouin népekhez hasonlóan egy az énekek kíséretétől szolgáló, lantszerű hangszer nevéből ered, ugyancsak többféle témát foglalnak magukba. Az egyik első gyűjtött és lejegyzett szöveg (Joseph Mbuoi – Pierre Ngijol Ngijol, 1967) főhőse Ngog. Ez az antiszociális figura megölve testvérét visszaköveteli annak özvegye hozományát, méghozzá az elválás nyilvános kihirdetését igényelve, eközben saját anyjával is súlyos konfliktusba keveredik. A következő két epizód a főhős hosszú utazását mutatja be az egyetemlegesen megvetett Bakembe klánhoz, a minden újdonsült harcos megválasztásának színhelyére. A következő epizódban a hazatérő főhős fékevesztett gyilkossá válik, megölve a saját anyját, feleségét, rabszolgáját és a gyermekét is, bár (a szóbeli irodalomban spontán működő lélektani motiváció jegyében) a főhős felmutat néminemű emberi érzéseket is a cselekvéseit felmutató ének szerint. A záró ötödik epizódban a féktelen Ngog kikezd szomszédjával, Mbon Ngog-gal, akit arra az esztelen dologra akar rávenni, hogy megszenteltelenítse Ngee-t, a *basaa-mpoo* társadalom leghatalmasabb maszkját. Összecsapás következik, amelynek során Ngog legyőzetik. Majd az egész *basaa* vidékről összegyűlt nagytanács Ngogot vízbe fojtásra ítéli.

A *basaa* nép köréből még további eposzi tematikák ismertek. Kiadásra került egy négylemezes album is, amelyen többek között egy idős *basaa* asszony két, az előző témájától teljesen eltérő történetet magába foglaló, hosszú éneke található meg teljes két- (eredeti és francia) nyelvű szövegátírással. Maga Nguijol professzor egy másik hosszú változatot doktori disszertációjába illesztett be, amely aztán a yaoundé-i egyetemi kiadónál jelent meg. Ez utóbbi, amely a *Hitong fiaï* címet viseli, a következő történettel szolgál: az ifjú

Hitong annak idején szembeszállt szülei akaratával, már ami a feleségválasztást illeti. Hiszen a többnejűség miatt a saját törzsében kevés volt az eladó lány. A vidáman induló történet rövidesen drámába fordul. Az immár öreg Hitong, lányszöktetés formájában, feleségül adja legidősebb lányát unokaöccséhez, Makushoz. A szomszéd Nliga család egyik tagja, Minka azonban elcsábítja a szép lányt, és erőszakkal feleségül veszi. Egy utazása során ugyanis Minka Nliga elragadja a lányt, és a saját családjához viszi. Hitong követeli, hogy a lányt hozza vissza. Nliga emberei azonban visszautasítják ezt, és sértegetni kezdik az öreg családfőt. Erre Hitong behatol a Nligák falujába 27 fiával és rabszolgáival, és megölik Nliga fiait. De Hitong elrabolt elsőszülött lánya is meghal a küzdelmek során. Másnap az öreg Hitong egymagában visszatér a nligák falujába, és megöli az öreg Nligát is, aztán megtér a saját falujába. Fia, az ifjú Hitong szemrehányást tesz ezért az apjának: – megölted őt utadon, főnöknek hirdetted ki magad az ő helyén, visszaszerzed az elrabolt asszonyt (?), ezzel éppen elég igazságot szolgáltatnál unokaöccsédnek, Makusnak. De így végül minden a helyére került.

A mindössze kb. 150 000 főt számláló (*ombamba* csoporton belüli) kis *mbédé* délkelet-gaboni törzsi etnikum köréből ismert az *Olendé* eposz (a szó jelentése kb. „elmondja-neki-a-történetet”), amelynek cselekménye – nagyban emlékeztetve a mongol hősénekekre (lásd e vonatkozásban Lőrincz László egykori publikációit) – mindössze ennyi: feleségszerzés. Azaz a főhős, Suumbu mindent megtesz, hogy azt vegye feleségül, akit szeret. És ennek érdekében még a később szövetségesévé, sőt rokonává váló Agnassával, a halottak országának fantom leányával is összefog. Célja érdekében fegyverre, egy varázserejű sarlóra tesz szert, hogy megküzdhessen a halottak országának hőseivel. Győzelméhez persze nemcsak a tűz és a vas ismerete, hanem varázshatalmú nővére, Agnassa is hozzájárul.

A fővároshoz közel, a tengerpartokon élő *dualák*, akik egyébként a basaakat az elmúlt századokban kiszorították mai területükről (sőt hosszú időn át rabszolgasorba kényszerítették őket), és akiket Ralph Austen amerikai kutató *middleman*-eknek (vagyis a fehéreket kiszolgáló „közvetítő” áru- és emberkereskedőknek) titulál, ugyancsak rendelkeznek egy bokornyai eposzi énekkincsrel. A *Djeki la Njambe* (Dzseki, Nzsambe fia) címet viselő típus a kilencvenes években „robbant” be a köztudatba, bár előzményei (lásd a vidék egykori német gyarmatosítását) 20. század elejei német publikációkig mennek vissza. Vagyis a téma, amint ez más, bár főleg nyugat-afrikai típusoknál is előfordul, töredékes feljegyzésként, történelmi szövegnek átírva vagy mese formájában (lásd Austen alapos filológiai oknyomozásait) magának az eposznak eposzi műfajként való fényre jötte előtt már jóval előbb felbukkan.

Maga az alapmese (közreadások többek között: Tiki a Kouelle, 1987, 1991, Etonde-Ekoto, 1991, Bekombo Priso, 1994) szerint a főhős csodás körülmények között születik: anyja két évig terhes vele, amint megszületik, kész felnőttként érkezik erre a világra, és minden eszközzel rendelkezik, ami a hőstetteinek végrehajtásához szükséges lesz. Az első perctől kezdve ellentétbe kerül apjával, Nzsambéval, aki lehetetlenebbnél lehetetlenebb próbák elé állítja, és folyamatosan arra készíti, hogy megmérkőzzön vele. A történet végül is három nagyobb egységbe rendeződik: az elsőbe tartozik mindaz, ami a főhős születése előtt történik, a második a főhős születését és házasságát mondja el, a harmadik nagy elbeszélésrész pedig hat epizódra oszlik, ezekben Dzseki jeles tettei kerülnek színre. Az eposz-bokor fényre kerülése történetének sajátos mozzanata, hogy a mesei alaptörténet egy irodalmi műben – Austen ezt a négritude vonulatához kapcsolja – már jóval korábban előkerül (lásd Elolongue Epanya Yondo egy hosszabb poémáját, 1976).

Becsületesen bevalljuk, a Gabonban, kisebb részben Kongóban élő *bapunu* csoportnak is ismertté vált már az eposzi produkciója: Jérôme Tangu Kwenzi-Mikala közreadta azt *Mumbwanga ou l'épopée des Bapunu* (Mumbwanga avagy a Bapunuk eposza, 1993) című

disszertációjában, de ennek a kerekben 842 sűrű oldalas opusnak a feldolgozására még nem jutott időnk. A mű bevezetőjének megjegyzései szerint a történet öt nagy epizódból áll: az első a főhős leánytestvérének születését regéli elő, a második e nővér házasságát a főhős későbbi nagy ellenfelével, a harmadikban jön világra a főhős, a negyedikben valósul meg az igazi hőstörténet, a főhős és sógora küzdelmei rajzolódnak ki benne, míg az utolsó a hazatérést mutatja be.

* * *

E bevezető jegyzetek elején már említettük, hogy a kameruni S. M. Eno Belinga (az 1984-es budapesti nemzetközi afrikai folklór konferencia neves résztvevője) gyűjtötte bulu eposz (Moneblum, a kék ember) néhány részletét kívánjuk ezúttal közreadni, miután nincs arra mód, hogy a teljes szöveget közlétegyük. Az eposz meséje – újabb sajátos változattal szolgálva az eddigiekhez képest – Mekui-Mengomo körül szövődik, aki házasulandó korba lépve és a szokásokat áthágva követelni kezdi a házasságot apjától. Ez oly vétségnek számít, amelyért a törzsi uralkodó, Akoma Mba számúzi (lényegében a halandók világába). A jós az uralkodó parancsára egy hosszú katalógus (felsorolás) típusú részben (218–407. sor) igyekszik kijelölni a száműzetés konkrét helyszínét (lényegében a klánok, a szomszédos törzsek, nagycsaládok bemutatásáról van szó), mintegy kimerítve az eposzi kellékek egyik jellegzetes eszközének jelentkezését az élő afrikai hőseposzban. (Még egy hasonló, költői szépségű „katalógus” is található a szövegben, már amikor a hajnal a madarak ébredésével jellemzi az énekes.)

A főhőst végül Efen-Ndon nagyúr birtokára száműzik, ahol a kényszermunkát végző rabok munkáját kell irányítania. „Sikereit” persze nem saját testi vagy szellemi képességeivel éri el, hanem azzal, hogy a munka zömét – a rabok helyett is – varázseszköze, „lángot szóró lándzsája” végzi el.

A történet úgy bonyolódik tovább, hogy a főhős adott pillanatban megtetszik Efen-Ndon nagyúr feleségének, szerelem szövődik közöttük, s ebből hatalmas konfliktus támad, amelybe óhatatlanul bekapcsolódik a halhatatlanok országának népe is. A féktelen főhős hatalmas munkálataiért a nagyúr feleségét követeli magának fizetségül, aminek az eredménye az, hogy a két rokonság összecsap, mozgósítva minden rendelkezésükre álló varázserőt. A főhős szerencséjére apjának is megtetszik fia választottja. A hosszú ideig folyó szörnyű harcoknak az vet véget, hogy sikerül Efen-Ndont megfosztani varázserőitől. Ekkor Akoma Mba közli Efen-Ndonnal, hogy mivel Mekui-Mengomot mint rabszolgát dolgoztatta, ezért az megkapja Nlem-Okele-Abumot. S hogy mindig lássák annak a nyomát, hogyan jár az, aki szembeszáll az ekanokkal, Efen-Ndonnak kiszúratja egyik szemét, levágatja egyik fülét és négy nagy sebet vágat a hátába. Ezek után Akoma Mba ad Efen-Ndonnak egy pergament, amellyel őt a főemberek közé emeli.

Ennek az ugyancsak sajtóságtos történetnek a bemutatását követően előzetesen talán még arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a szövegben a homéroszi mértéknek megfelelően egy másik jellegzetes stíluselem (eposzi kellék), az epiteton ornans (díszítő jelző) is tetten érhető, mi több, az egyik esetben a formulakutatás értelmezésében egy *három motívumból* építkező téma jön létre:

- Mikor Mekui-Mengomo megtudta, hogy Efen-Ndon feleségével
elindult megszemlélni a munkahelyet és az utat,*
- 1025 *a nagyúr kihúzta lángot szóró dárdáját,* (1)
és a kezébe fogta.
- Az ellenségeskedés jeleként belefúrta ujját a földbe,* (2)
és a harag a fejébe szállt. (3)

Amire itt már nincs helyünk, hogy bővebben kifejtjük: a mvet-, illetve hilung-eposzi tematika újabb időkben gazdagon utat talált – a nyugat-afrikai Szungyata eposzhoz vagy a dél-afrikai zulu Shaka dicsőérénekhez hasonlóan – az írott irodalomba is.

(B. Sz.)

Moneblum avagy a kék ember

(bulu mvet hősepikai ének)

Előadta: Daniel Osomo (Dél-Kamerun)

Gyűjtötte, franciára fordította, előszóval és jegyzetekkel látta el: Samuel Martin Eno Belinga (eredeti kiadás: bulu és francia nyelven, 1978, Yaoundé, Yaoundé-i Egyetem – CEPER, 287 old.)

Magyarra fordította a francia nyelvű változat alapján: Biernaczky János és Biernaczky Szilárd

I. ének

- 1   *Íme, ami megtörtént:
A férfinak, akit Ondo-Mbának hívnak,
Volt egy fia,
A Mekui-Mengomo-Ondo nevet adta neki.*
- 5   *Amikor Mekui-Mengomo-Ondo házasulandó korba lépett,
Mekérdezte apjától:
„Mikor fogok megházasodni?”
Erre apja azt mondta neki:
„Egy ekan fiú*
- 10   *Soha nem kérdi meg az apjától:
„Mikor fogok megházasodni?”
És apja esküvel fogadta meg: „Pusztuljak el,
és lássam meg a holtakat, amikor megsíratom Ngemát! –
Ha még egyszer fel merészelsz tenni nekem ilyen kérdést,
Levágom a fejed,*
- 15   *Vagy pedig elűzlek.”*

II. ének

- Íme, így aztán fia két napig nyugton maradt.
Aztán újra mekérdezte apjától:
„Mikor házasítasz meg?”
„To!” – Így dörmögött ekkor az apja.*
- 20   *És heves vihar rázta meg kilencszer az eget.
Az udvar sűrű sötétségbe borult.
Maga Ondo fogta meg a kürtöt, és belefújt: ko-o-o!
Az ég ismét világos lett, akár a virradati mennybolt.*

(Ének és tánc következik)

Énekeljünk az ekanok hőstetteiről
és dicső cselekedeteiről! Hé-é-é!

- 25 Jöttem, hogy meghallgassalak.
A fülek hallgatnak téged.
A fülek valóban hallgatnak téged.

I

II. ének

- Ekkor apja felöltözött, felhúzta alsóruháját,
Felvette a felsőruháját,
Magára öltötte vasfegyverzetét,
30 Felhúzta az ellenségeskedés hírvivőinek cipőjét.
Megfogta vassisakját, és to! befedte vele a fejét.
Aztán megmarkolta a nagy tört, melynek neve
Abé-Nleme-Otien.
Az ellenségeskedés jeleként belefúrta ujját a földbe.
Fölemelkedett a felhők közé, ahol menetelése ilyen zajt hallatott:
duk-duk-duk!
35 Megérkezett Akoma-Mbához.
To! Leborult Akoma-Mba előtt,
És így szólt hozzá: „A sírra és az összes holtakra;
és amikor Ngema-Ekant siratjuk!
Könyörgök hozzád, vesd börtönbe a gyermeket,
akit Mekui-Mengomo-Ondónak hívnak.
Vágd le a fejét, vagy száműzzed őt.”

IV. ének

- 40 Akoma-Mba akkor magához hívatta a fiatal és félelmetes
Abé-Mam-Ondót,
Aki nem félt a veszélytől, és nem lágyult meg
a házassági kötelékek miatt.
Megparancsolta neki, kerítse hatalmába Mekui-Mengomo-Ondót.
Abé-Mam, messze az erdőben, kivetett a szívéből
minden szánalmat,
És elfogyasztotta az erőt adó epét.
45 A következő pillanatban a fiatal és félelmetes hírvivő mennydörgés
morajlásától kísérvé felszállt az égbe, ott felfegyverkezett egy
hajítódárdával, mely lángot szórt, mert azt a parancsot kapta,
kerítse hatalmába Mekui-Mengomo-Ondót.
Így érkezett meg az Ondók hazájába, Zo'é-Befamba.
Megtalálta Mekui-Mengomo-Ondót, aki magára öltve vasfegyverzetét
az udvarban várta.
Feltűzött egy lőszerral teleaggatott derékszíjat,
Harminchét lőszer az egyik oldalán,

- 50 *Harminchét lőszer a másikon.
És kezében egy nagy tört tartott.
Azt a fegyvert, amelyet Mengono-Eken hagyott rá örökül.
Kpwo! Abé-Mam leszállt a felhőkből,
És azt mondta: „Ne térj többé haza, elbúcsúzni sincs már időd.*
- 55 *Akoma-Mba a hegycsúcson vár rád.”
Mekui-Mengomo így válaszolt: „Menj, mondd meg Akomának,
nem gondolok haraggal rá.
Ezért nem keresem fel őt.”
Abé-Mam hevesen korholta.
Mekui-Mengomo erre azt mondta neki: „Ne korholj még egyszer.*
- 60 *Ha újra megteszed, megértetem veled, miért nem kóborol többé
a birka az erdőben.”*

(Ének és tánc következik)

- Éhé-hé-hé-hé! Éhé-é-é-é-é!
Megsajnál engem! Éhé-é-é-é!
Megsajnál engem! Éhé-é-é-é-é!
Megsajnál engem! Éhé-é-é-é-é!
És halljuk őt a hegy túlsó oldaláról!*
- 65 *És meghallották ezt a hegy túlsó oldalán,
Fülem messzire hall.
Ó, Mba, te, az összemérhetetlen, szemben találok magam
veled,
Fülem messzire hall!
Ó, összemérhetetlen dolgok, ó, sosem hallott dolgok!*
- 70 *Fülem messzire hall!
Ó, ti keletről jött emberek, hallotok engem?
Jöttem, hogy meghallgassalak. A fülek hallgatnak téged.
A fülek valóban hallgatnak téged.*

V. ének

- Abé-Mam akkor meglendítette hajítódárdáját, mely lángot szórt.*
- 75 *A lángok elborították a földet,
Éppen amikor Mekui-Mengomo az ellenségeskedés jeleként
belefúrta ujját a földbe, és a harag a fejébe szállt.
A harag olaja borította be a testét.
Fordultában meglendítette hajítódárdáját, mely lángot szórt.
De amikor meglóbálta hajítódárdáját a levegőben,
hogy megölje Abé-Mamot,*
- 80 *Anyja akkor megszidta őt, to!
És Mekui-Mengomo visszafogta mozdulatát.
Anyja azt mondta neki:
„Jobban teszed, ha engedsz Akoma-Mba hívásának,
Ha megtudod, mit kíván tőled.*

- 85 *Kerüld fivéred ellen a harcot.”
A fiatal férfi hajlott anyja szavára.
Elindult a hegycsúcs felé, Akoma-Mbához, Abé-Mamtól
kísérve.
Mindketten földre borultak Akoma előtt, to!
Abé-Mam így szólt Akomához: „Íme a férfi, akiért küldtél”*
- 90 *És Akoma-Mba azt mondta Ondónak:
„Íme a férfi, te kérted, hogy fogassam el őt,
most mit tegyek vele?”
Ondo így válaszolt: „A sírra és az összes holtakra,
számúzzed Mekui-Mengomo-Ondót.”*

(Ének és tánc következik)

*Énekeljünk az ekanok hőstetteiről
és dicső cselekedeteiről! Ehé-é-é-é!*

VI. ének

- 95 *Akoma azt mondta Mekui-Mengomónak:
„Helyet foglalasz addig közöttünk,
míg hívatom Ekan-Mebe főembereit, hogy itt legyenek,
amikor számúzlek téged.”
Hívatta akkor írnökát, és ráparancsolt, állítsa össze
a meghívandók névsorát:
„Először hívatom Njet-Etiele-Mimbon országának lakóit,
Otuna-Mba által.*
- 100 *Ezután Aniu d’Aianga Minyon lakóit Mvé-Mba által,
a Zam-Zam-Osoé folyó másik partjáról.
Ezután Minto-Mijop lakóit, Medan Endon által,
Akit úgy hívnak, Kengele-Nnem-Awote-Mban-a-Meson.
Ezután Elok-Metyi országának lakóit,
És onnan idehívatom hozzám Angono-Zok-Endont,
akit úgy hívnak, Oto-Ngok-Te-Je’e-Niol.*
- 105 *Ezután Nkut lakóit, Endon-Bem fia, Eie’e által,
Akinék a másik neve Metoé-Menven-te-Je’e-Niol,
A Jojolo-Osoé folyó másik partjáról.
Jelentkezel Mebam-Mefa országában, Okpwaté-Te-Tebe-Eza-
Mindi-Mi-Aban-Fam-Atele-Ve-Mindi-Miénél.
Ezután hívatom Mimben-Mengal lakóit, Ango-Bite’e-Binna által.*
- 110 *Ezután Ekom-Bitié nevű ország lakóit, Mfulu-Engbwan-Menye-
Kup-Alon-Da-Mfulu-Melon Zangbwal által.
Ekkor megérkezel Nkok-Abel országába, s lakóit hívatom
Meie-Mengini által;
Őt úgy hívják, Etok-Mengbwan Etok-E-Ne-Minga-Te-Bune-Mo-
Ve-Minso-Mefa-O-Kee-Fe-Wo-Eion-Te-W’Aloé.
Azután Akuk-Afan lakóit Medja-M’Otu-Ndon által.*

115 Megmondod tehát mind e férfiaknak: „Akoma hív!”

(Ének és tánc következik)

Énekeljünk az ekanok hőstetteiről

és dicső cselekedeteiről! Ehé-é-é-é!

A dobok Ase-Ngon-Ejant hívják! Ehé-hé! (háromszor)

Ntumu, beszélék! Ehé-hé-é! Ez már úgy van, hogy ilyen
vagyok! Ehé-hé-é-é-é!

Otuna Medan! Mit tegyek e száraz bambusznáddal,
hogy ellenségeskedést szítsak?

120 Átadod szíves üdvözlétemet az énekesnek, a mvet
költőjének! Ehé!

Átadod szíves üdvözlétemet Angono énekes
dalpengetőjének! Ehé!

Ha találkozol Angono énekes dalpengetőjével! Ehé!

Elebete! Ó, anya, Biya-Bimban asszonya, átadod
szíves üdvözlétemet Angono énekes dalpengetőjének!
Ehé!

Nyelénél fogva tartom a mvetet! Ehé-é-é-é!

125 Hát visszatért a sógor! Ehé!

Add át szíves üdvözlétemet Daniel Osomónak,
az énekesnek! Ehé!

Add át szíves üdvözlétemet Daniel Osomónak,
az énekesnek! Ehé!

E falu embere, ismételd szíves üdvözlétemet
Daniel Osomónak, az énekesnek! Ehé!

Ó, nemes férje anyámnak, Akoma, te fehér (albino) férfi
még ma meglátod az énekest, Daniel Osomót! Ehé!

130 Énekeljünk az ekanok hőstetteiről és dicső cselekedeteiről!
Ehé-é-é-é!

VII. ének

Mikor reggel lett,

Csoportba verődtek, és együtt indultak el valamennyien,

Ifjak és öregek,

Asszonyok és gyerekek.

135 Fenben, Akoma-Mbánál találkoztak valamennyien.

Akoma megkérdezte Ondo Mbát:

„Ekan minden lakosa összegyűlt itt.

Te arra kérsz, száműzzem Mekui-Mengomo-Ondót.

Mondd meg Ekan népének, miért kéred a száműzetését.”

140 Ondo így válaszolt:

„Azóta, hogy őseink, az ekanok elhagyták a következő
országokat, egyiket a másik után:

- Anyu-Ngom ősi országát,
 Bibát,
 Mfulu-Amvomot,
 145 Bivelé-Velét,
 Ewa-Mekont,
 Ebap-Jopot
 Ekutu-Mintumot Aija'a-Minkent,
 150 Ngonelo-Zokot,
 Bejo-Bejo-Be-Tili-Meniut,
 Minbem-Mengalt,
 Mesent,
 Láttak-e valaha fiút, aki azt kérdezi az apjától:
 „Mikor fogok megházasodni?”
 155 „Ezért azt mondom neked, te nem vagy férfi” – fordult a fiához.
 Egy férfi soha nem kérdezi meg az apjától: „Mikor fogok
 megházasodni?”
 Ezért száműzöm Mekui-Mengomo-Ondót, Ne legyen többé
 köztünk Engon-Zokban az, aki asszonyra hasonlít.”
 Súlyos csend borult az összegyűlt Ekan-Mebe'e-iek feje fölé.

VIII. ének

- Kpwó! Medan földre borult Akoma előtt,
 160 És így szólt hozzá: „Mondanom kell valamit.
 Akomához intézem kérésemet,
 Bizza rám Ondo Mekui-Mengomót, hogy házasítsam meg,
 mert Ondo szánalmasnak tűnik nekem.”
 Ondo így felelt neki: „Nem is kérdéses!”
 165 Csak én, más nem házasíthatja meg a fiamat.”
 Kpwó! Ekkor Meie-Mengini is földre borult.
 És így szólt: „Nem, Medan,
 Én fogom őt megházasítani, ó Akoma!”
 Ondo azt felelte: „Nekem nem ez a véleményem.”
 170 Kpwó! Ebi-Zok, Mba-Ndeme-Eien fia földre borult.
 Otuna-Mba!
 És így szólt: „Sem az egyik, sem a másik,
 Én fogom őt megházasítani.”
 Ondo így felelt: „Engon-Zokban senkinek sincs joga
 a fiamat megházasítani.”
 175 Ekkor Engon-Zok minden főembere haragra gyulladt,
 És így szóltak Akomához: „Száműzzed Mekui-Mengomo-Ondót.”

(Ének és tánc következik)

Énekeljünk az ekanok hőstetteiről és dicső cselekedeteiről!
 Ehé-é-é!

Ehé-é-é! Ehé-é-é!
 Szánalommal volt irántam! Ehé-é-é! (háromszor)
 180 És halljuk őt a hegy túlsó oldaláról, fülem messzire hall, ó!
 Ó, Mba! Milyen csodálatos történet, fülem messzire hall, ó!
 Összemérhetetlen dolgok, sosem hallott dolgok,
 fülem messzire hall, ó!
 Hallotok engem, ti, Abana emberei? Éhé-hé-hé!
 Ehé-é-é-é!
 185 Ehé-é-é-é!
 Ehé-é-é-é! ájáé! éhé! A szép férfi! éh! A fehér (albino)
 szerető áthaladt Ajinán.
 A szerető áthaladt Nkomón! ájáé! Íme igaz, hogy Akoma
 győztesként fog távozni! Csend legyen!

IX. ének

Akoma megkérdezte tőlük: „Hová küldjem őt száműzetésbe?”
 Így szóltak hozzá: „Hívassuk Nnomo-Ngant, a jóst.
 190 Jöjjön valaki, hogy megmondja nekünk,
 Melyik országba és melyik félelmetes férfi kíséretében
 száműzzük Mekui-Mengomót.”
 Akoma akkor odahívott egy fiatal férfit, Mbil-Dan-Ondót.
 Azt mondta neki: „Menj gyorsan Bébé-Ojapba,
 És hívasd hozzám Nkpwelé-Zam-Engemát: Jelenjen meg tüstént
 ezen a helyen.”
 195 A fiatal férfi elment, hogy megkeresse Nnomo-Ngant, a jóst.
 Nnomo-Ngan felkereste Akoma-Mbát.
 Megkérdezte Akomától: „Miért hívattál?”
 Akoma így válaszolt: „Azért hívattalak,
 mert Ondo-Bela-Engon arra kér engem, száműzzem
 Mekui-Mengomo-Ondót.
 200 Ezért arra utasítalak: te, aki ismered a Föld
 legfélelmetesebb embereit,
 Kérj felvilágosítást a nevemben a halottak szellemeitől,
 és mondd meg nekem, hová száműzzem őt.”
 Nnomo-Ngan megfogta orvosságos bugyrát,
 és a földre tette.
 A bugyorba süllyesztette a kezét,
 Kivett onnan egy tükröt, és letette a földre.
 205 Azután kivett egy szarvokürtöt
 És egy kis bőrtáskát.
 Fogta varázsszemüvegét, és feltette az orrára.
 Megragadta kürtjét, és belefúj: ko-o-o-o!
 Megszólalt, és azt mondta:
 210 „Mebe'e-Me-Ekan,
 Ngema-Ekan,

Oiono-Ekan,
 Mintja-mi-Ekan holt lelkeitől kérdezem,
 tőletek kérdezem,
 215 Elfogadjátok-e, hogy száműzzék Mekui-Mengomót
 házasságkérése miatt?
 Tudassátok elhatározásotokat és hozzájárulásotokat.”
 A jós szerszáma lángra lobbant, szó-ó-ó-ó!
 A jóslat megerősítést kapott.

X. ének

Nnomo-Ngan azt kérdi: „Honnan tudjuk meg,
 mely országba száműzzük őt?”
 220 Belenézett a tükkörbe,
 És egy utat látott, mely kivezet Engon-Zokból.
 Az út egy nagy folyónál ért véget.
 A folyó három ágra szakadt.
 Az első folyót Njomnak hívták,
 225 A másodikat Ebutu-nak, a harmadikat Mevomnak.
 E hely neve Njom-Nana-Ebutu-Mevom.
 Ez nem országnév, ez a három folyó neve, egyetlen helyen,
 alsó szakaszuknál találkoznak,
 Közel Akuk-Afanhoz, Ndon Ango-Mebe'e fia,
 Medja-m'Otu-Ndon lakóhelyéhez.
 Tekintete áthatolt az erdőn,
 230 És elért egy falut,
 Melyet Alennak hívnak.
 Ott az Ongelák fia, Minkoto-Mi-Ndon-Aja lakozott.
 Tekintete áthatolt egy másik erdőn, és elérte Mekut-Meta'at,
 A Jemenduták fia, Ajolo-Ongbwa földjét.
 235 Tekintete áthatolt egy további erdőn,
 És elért Mebenge-M'Awume-Dumáig, a Jejenek fia,
 Elon-Ndon-Mebi földjéig.
 És odaérkezett Asaé-Eji'iliig, a Jemintumok fia,
 Onyonyo-Mefibi földjéig.
 Tekintete elhatolt Ngondo-Abeme-Akokig, a Jemebanok fia,
 Asala-Minlo-Mié földjéig.
 Elhatolt Nkok-Esilig, a Jememunok fia,
 Owono-Bia-Binyin földjéig.
 240 Tekintete fölkészült a hegyre, és elhatolt
 Mbun-Zok-Melenig, az Engon-Zokok lányának fia,
 Nkok-Ntiama-Ngini földjéig.
 Tekintete végül elhatolt Ma'an-Ebulig, a Jemingel-ek fia,
 Ekutu-Mintumu földjéig.
 Ott egyetlen helyen kilenc út keresztezi egymást.
 Látott egy utat, amely a Jeminsinek országa felé vezetett.

- 245 *Az ország királynőjét Ntié-Ngono-Oye-Ndonnak hívták.
Varázslatos hatalmú királynő volt, amit gyakran arra használt,
Hogy fivérének feleségeket kerítsen.
Varázslatának titka abból állt,
hogy sok, nagyon sok disznója volt.*
- 250 *A disznók heréltek voltak.
Valahányszor asszonyokat akart keríteni fivérének,
Elküldte disznóit a faluba, velük ment ő is,
Hogy minden ételmelet elpusztítsanak a faluban.
Amikor a disznók a mezők minden termését felfalták,
elárasztották a falut,*
- 255 *És bementek a kunyhókba.
Felfaltak minden ételmelet a konyhákban, és levették a tűzről
a fazekakat.
Ekkor a falu minden lakosa, férfiak és nők, rátámadtak
a disznókra, hogy leöljék őket.
Amikor Ntié-Ngono látta, hogy mind együtt vannak,
e pillanatban belefűjt a kürtjébe.
Tüstént mindenki egy vaskerítéssel körülvett földszávon találta
magát.*
- 260 *Megjelent akkor közöttük Ntié-Ngono,
Mellén egy mágikus ékszerrel,
És a varázslat hatására a férfiaknak, akik egy perce még
öt feleséggel dicsekedhettek, máris női mellei nőttek,
fejükön meg asszonyi hajfonatok.
Ekkor a királynő azt mondta fivérének: Valamennyit
feleségül veheted,
Nincs többé férfi közöttük, ezek csak asszonyok, a férfiak
hasonlóvá váltak feleségeikhez.*
- 265 *Ekkor Nnomo-Ngan azt kérdezte:
„Őrizheti-e Ntié-Ngono Mekui-Mengomót?”
Belefűjt a szarukürtjébe: ko-o-o-o!
A halottak szellemei némák maradtak, a jóslat nem volt kedvező.*

XI. ének

- Nem nézett többé ebbe az irányba.
És meglátott egy utat.*
- 270 *Ez az út a Jeminyonoktól származó Mekomo-Obama fiához,
Mvele Mekomóhoz vezetett.
Ő volt az, aki kijelentette, nem akar találkozni egyetlen
dohányossal, sem az úton, sem maga körül.
Mert a dohány felforgatja a világ rendjét.
Minden dohányost, akire ráakadt, azonnal lefejezett,
Utálja a dohányt,*

- 275 *Mert a régi időkben
Csak a harminc év fölötti felnőtteknek volt joguk dohányozni,
Míg manapság
A tízéves gyermek is dohányzik,
Az asszonyok is dohányoznak.*
- 280 *A dohány levélbe sodorva füstöl,
Füstöl a rövid szárú pipában,
Füstöl a hosszú szárú pipában.
Csipetnyi dohányt szippantanak (tubákolás).
A foghíjas száj meg bagót rág.*
- 285 *És mindig a dohány az, ami hashajtóként szolgált.
Ezért ő azt mondta: „Mivel ez így van, a dohányynak el kell
tűnnie.”
Ellenőrizte az ekanok között a dohányfogyasztást,
és botrányos visszaéléseket tapasztalt.
Találkozása az ekanokkal magában véve fölért egy mvet
hősénekkal.
Nnomo-Ngan azt kérdezte: „Tudná-e Mvele-Mekomo fogságban
őrizni Mekui-Mengomót?”*
- 290 *Belefújt a sarokürtjébe: ko-o-o-o!
A halottak szellemei némák maradtak.*

XII. ének

- Tekintete egy másik utat követett, mely a Jemenyinek fiához,
Angono-Zok-Obama-Ndonhoz vezetett.
E férfi azt mondta, haláláig nem túri el,
hogy nevét másvalaki is viselje.*
- 295 *Megtudta egyszer, másvalaki is arra a névre hallgat, mint ő.
Az Ekan-Mebe'ék egyik férfitagja. Mefan-Mevinbe hívatta
a férfit, hogy nála találkozzanak:
„Tudni fogjuk – mondta –, ki méltó rá közülünk,
hogy az Angono nevet viselje.
És senki más ne avatkozzon bele ebbe az ügybe.
Amikor eljössz hozzám, hogy találkozzunk, hozd magaddal
kíséretül feleségedet, Nda-Mengonót.*
- 300 *Akkor majd megtudjuk, kettőnk közül ki érdemes rá,
hogy Nda-Mengono férje legyen.”
Ugyan mely elbeszélés lehetne méltóbb rá, mint a mvet,
hogy elmondja, mi történt az erdőben a két férfi között?
Akkor Nnomo-Ngan azt kérdezte:
„Tudná-e Angono-Zok-Obama-Ndon száműzetésben őrizni
Mekui-Mengomo-Ondót?”
Belefújt a kürtjébe: ko-o-o-o!
A halottak szellemei némák maradtak.*

XIII. ének

- 305 *Meglátott egy másik utat,
mely a Jeminkonok fiához, Mevele-Zéhez vezetett.
Ez az ember hatalmában tartott egy szellemet,
akit Bejo'o-Jo'onak hívnak.
Aki rátér erre az útra, úgy elveszíti a fejét, hogy nem tudja többé
megtalálni a visszautat.
A gazdagság számos fajtáját tárják ott elé.*
- 310 *A legfinomabb ételeket,
Soha utol nem érhető orvosságokat.
És akkor Mevele-Ze megrázza a bűvös vánkost,
mely a vesztét okozza.
Mezőkön dolgozó rabszolga lesz belőle, azt is elfelejti,
honnan jött.*
- 315 *Ekkor Nnomo-Ngan azt kérdezte: „Tudná-e Mevele-Ze börtönben
őrizni Mekui-Mengomo-Ondót?”
Belefűjt a kürtjébe: ko-o-o! A halottak szellemei némák maradtak.*

(...)

XVI. ének

- 350 *Meglátott egy másik utat. Ez az út Aian-Mini-Elához vezetett,
Aki vel Akoma szerződést kötött, hogy nem támadják meg
egymást.
Akomát mindenről tájékoztatta, amibe belefogott,
és felvilágosítást adott Akomának minden vállalkozásáról,
Mert megértette, Akoma legyőzné őt, ha ellene harcolna.
Nnomo-Ngan megkérdezte: „Ha ezt a fiatal férfit ideküldöm
száműzetésbe, meg tudják-e itt őrizni?”
Belefűjt a kürtjébe: ko-o-o!
A halottak szellemei némák maradtak.*

XVII. ének

- 355 *Meglátott egy másik utat, mely Afan-Mingamelanba vezetett,
olyan erdőbe, ahol tartózkodni kell az ingerkedéstől,
bármilyen történések is.
Ha a nádpálmát bántod, a gyökerében okozol kárt, ha a gyökerét
bántod, máris kihívtad magad ellen a puszkacsövek
torkolatát.
Nnomo-Ngan megkérdezte: „Ha Mekui-Mengomot odaküldöm
száműzetésbe, képesek lesznek-e őt ott őrizni?”
Belefűjt a kürtjébe: ko-o-o! – és a halottak szellemei nyomban
lángra lobbantak: szo-o-o!*

- Nnomo-Ngan így szólt Akomához: „Tudom már; amikor
a fiatalember száműzetésbe megy, Afan Mingamelan erdején
halad majd keresztül.”
- 360 Tekintete áthatolt azon az erdőn,
Amelyben az ember csak megy, megy, megy,
De sosem jut el a faluba.
Elérte Fiana-Bendoman országát, melynek lakói mindig
szomorúak, és nem tudnak se nevetni, se mosolyogni.
Az emberek itt életük során sosem mulatnak, sosem táncolnak,
365 És sosem nevetnek.
De itt sem akadt senki, aki képes lenne Mekui-Mengomo-Ondót
őrizni.

XVIII. ének

- Tekintete eljutott abba az országba, melynek a neve
Bendo-man-Belal-B'-Asune-Mbon-Aba.
Ott három fiatalember elhatározta, készít egy Abát.
Egyikük azt javasolta, a tetőgerenda vastag vége észak felé
nézzen.
- 370 A másik azt mondta, inkább dél felé nézzen, az ellenkező
irányba.
A harmadik ellenkezett, és azt mondta, az Abát
egy harmadik irányban építsék.
Hét éven át vitatkoztak.
Az Aba soha nem épült fel.
A gerenda kezdett elkorhadni a kezük között.

(...)

XXIII. ének

- 395 Más irányba nézett,
És a harmadik utat követte,
Mely a Jemenjanok erdején vezet keresztül.
Ha átmegyünk az erdőn,
Enie'e-Minsilibe, a Kék Emberek fiához,
Ekan-DumeMlvéhez érkezünk.
- 400 Amint egy pillantást vetünk a hegy másik oldalára,
Ott látható egy magasan fekvő falu,
Melyet Bengobónak neveznek, Efen-Ndonnál,
a Kék Emberek törzsénél.
Ekkor Nnomo-Ngan megkérdezte:
„Elküldhetem-e száműzetésbe Mekui-Mengomo-Ondót
a Kék Emberek országába?”
- 405 Megkérdezte a halottak szellemét: szo-o-o!
Igenlő jóslatok voltak hallhatók.

Nnomo-Ngan ekkor így szólt Akomához:
„Számúzzed Mekui-Mengomót a Kék Emberek országába,
Efen-Ndonhoz.”

XXIV. ének

Akoma Mba újra összehívta Ekan-Mebe'e főembereit.
Akkor mind összegyűltek. Azt mondta Ondónak:
„Mekui-Mengomót a Jemenjanok országába számúzöm.
410 Ezért tudtára adom Ekan-Mebe'e összes főemberének,
hogy holnap el kell neki indulnia.”

(...)

XXXVIII. ének

Mekui-Mengomo-Ondo íme megtudta,
hogy neki kell megépítenie az utat,
mely Evo-Menyumu földjére vezet.
És Mekui-Mengomo elment börtönébe.
1055 Mekui-Mengomo a szívében egyetlen gondolatot őrzött:
„Ha teljesítem a munkát, elviszem az asszonyt
az én földemre, Engon-Zokba.
Munkám bőven megéri ezt a hozományt.
A hozomány szükséges, nélküle nem lehet házasodni.”
Mikor Mekui-Mengomo aludni tért, a szíve keserű volt.
A koradélutáni órákban fogyasztották el ebédjüket.
1060 A nagyurak aludni tértek.
Mikor megvirradt, Mekui-Mengomo hívatta a rabokat,
és azt mondta nekik:
„Vállalkoznunk kell egy új út építésére.”
És a nagyúr most is ugyanúgy dolgozott.
Ez is két napig tartott.
Akkor megkereste Efen-Ndont, és így szólt hozzá:
„Az út már elkészült!”
1065 Efen-Ndon hívta feleségét, és azt mondta neki:
„Menjünk, szemléljük meg a munkát.”
És a nagyurak elmentek a munkahelyre.
A munka csodálatos volt.
Efen-Ndon azt mondta feleségének: „Ez a fiatal férfi
kiváló munkás, rá szándékozom bízni
udvarom magas hivatalait.”
Mikor reggel lett, Efen-Ndon hívatta Mekui-Mengomót.
Mekui-Mengomo földre borult Efen-Ndon előtt: to!
1070 Efen-Ndon azt mondta neki: „Kérlek téged,

tisztítsd meg az egész várost.
Ha szükséged van valamire, fordulj a feleségemhez, aki itt van.
Látott-e már valaki olyan embert,
aki négy nap alatt két utat megépít?
Mint hogy te így tettél, el kell mennem az összes
főemberhez, hogy elhívjam őket,
és találkozzanak veled.
Négy napig leszek távol, aztán visszatérek.”

XXXIX. ének

- Efen-Ndon ezután elutazott.
- 1075 Elment a főembereihez, és így szólt hozzájuk:
„Jöjjetek el, és nézzétek meg azt a férfit,
akit börtönömben fogva tartok.
Képes volt négy nap alatt két utat megépíteni.”
Ezalatt Mekui-Mengomo, igazi nagyúrként,
alaposan megfürdött, és fölvette
a legszebb ruháját.
Azután öltözkékének ragyogását olyan különösen értékes
illatszerrel fokozta, amelyet Engon-Zokban
használnak,
És amely a hatását három hónapig megőrzi.
- 1080 A nagyúr elővette lángot szóró dárdáját,
s azt a kezébe fogta:
„El kell mennem Efen-Ndon felesége, Nlem-Okele Abum után,
és beszélnem kell vele a munkáimról.”
Elbúcsúzott a raboktól, fölszállt a hegy csúcsára.
A nagyúr beleütközött Efen-Ndon palotájának
küszöbébe, és to!
Bekopogott a kapun: ko! ko! ko!
- 1085 Nlem-Okele-Abum hangja hallatszott,
azt kérdezte: „Ki kopog?”
A nagyúr így válaszolt: „Én vagyok, Mekui-Mengomo-Ondo!”
Nlem-Okele-Abum fölállt, hogy kinyissa a kaput,
Kpwim! Megcsodálta a szép fiatalembert,
aki állva maradt a kapu előtt.
„Ez az ifjú valóban nagyon szép”, gondolta magában.
A fiatalasszony helytel kínálta meg a férfit:
„Ülj le”, mondta neki.
- 1090 Mekui-Mengomo ekkor ezeket a szavakat intézte hozzá:
„Azért jöttem, hogy megkérdezzem, milyen munkát kell
elvégeznem, hogy az hasznos legyen Efen-Ndon számára?”
Az asszony azt felelte: „Ő megbízott téged, hogy teremts rendet
és tisztaságot a városban.”

- Ezután a férfi hozzátette: „Nos, ami ezt az első pontot illeti!...
 Be kell különben vallanom, hogy örültem szerelmes vagyok beléd.
- 1095 *Hogy állsz ezzel te, a magad részéről?”
 A fiatalasszony rosszul palástolva érzelmeit, így válaszolt:
 „Ejnye! Ha azt mondom neked, hogy szeretlek, ugyan mit fogsz tenni velem? – én nem vagyok már lány, valaki másnak a felesége vagyok.”
 Mekui-Mengomo azt felelte: „Hogy mit akarhatsz, mint másvalaki felesége?
 Nem vagyok-e én magam is másvalaki?”*
- 1100 *A fiatalasszony erre azt mondta:
 „Ha így áll a dolog, megmondom neked, hogy szeretlek ugyanannyira, mint te engem.”
 A férfi erre így szólt: „Most el kell távoznom.
 Később, az éjszaka folyamán, visszajövök.”
 A nagyzúr pedig visszatért börtönébe.*

XL. ének

- Amikor már késő éjszaka volt,*
- 1105 *Mekui-Mengomo elbúcsúzott a raboktól,
 és azt mondta nekik:
 „Fel kell mennem a hegy csúcsára, hogy elrendezzem a teendőimet, mert holnap reggel újra munkához kell látunk.”
 A nagyzúr fölszállt a hegy csúcsára, Nlem-Okeme-Abumhoz.
 Észrevette, hogy a fiatalasszony elkészítette már a különféle fogásokból álló vacsorát.
 A fiatalasszony így szólt Mekui-Mengomóhoz:
 „A vacsora tálatva van: ülünk le, és előbb együnk, csak azután beszéljessünk, ha szükséges.”*
- 1110 *Mekui-Mengomo mindent megevett, amit felszolgáltak neki, anélkül, hogy valamit is félretolna,
 vagy a legcsekélyebb maradékot otthagyná.
 Amikor az étkezést befejezték, beszélgetni kezdtek.
 Mekui-Mengomo azt mondta: „Először is be kell mutatkoznom.”
 Majd így folytatta: „Apámat, akitől születtem, Ondo-Mbának hívják, s ő Mba-Ndema-Eyen fia.
 Másik apámat¹ Otuma-Mbának nevezik.*
- 1115 *Őt, Mba-Ndema-Eyen fiát, Ebi-Zok-nak hívják.
 Ő Engon-Zok egész területére vonatkozó érvényesül olyan törvényt hozott, amely kimondta: „Ezentúl*

1 Másik (ill. a többi) apám: „a valódi apa” apai vagy anyai ágú féltestvérei.

- tilos juhót és kecskét tenyészteni; csak elefántokat szabad nevelni, ha nagyon szükséges.
- Minden alkalommal, amikor mostohaanyáink meglátogatnak bennünket Engon-Zokban, elefántokat vágunk le a tiszteletükre.
- Látva, hogy ezt tesszük, az emberek azt mondják, hogy az ekanok nemzetsége kemény, mint a vas.”
- További (harmadik) apám neve Medan-Endon. Őt úgy hívják, Eku-utu-Nkon-Mebengé-Méwuwulu-Kuma-Ntem-Evot-Medan, aki Endon, Kengélé-Nen-Awoté-Mban-Meson fia.
- 1120 Egy további (negyedik) apám neve Angono-Zok, Angono-Zok-Endom-Bem, őt úgy hívják, Oto-Ngok-Te-Ye'e-Nyol.
- Egy további (ötödik) apám neve Meye-Mengini, Maya-Mengini-Ango-Nkon. Őt úgy hívják Etok-Mengbwan,
- Másként mondva olyan halfogás, amelybe asszonynak nem szabad a csupasz kezét bemártania, csak a csupasz késeket,
- Mert ha a kezét abba bemártja, megharapják.
- Egy további (hatodik) apám neve Akoma-Mba-Menge'e, Ejojomo-Jale-Mfulu-Engbwan-Mevom, Akok-Ngono-Te-Woé-Fa-Ve-Di-Solo, Ekaman-Kaman-Yakamane-Meyon-Mvog-Anyu-Mam, Ntut-Wasolo-Beyiyi-Engon-Zok.
- 1125 Én Mbayan-Bikopba való férfi vagyok. Odavalósi, ahol az Ekan-Mebe'e-k az emberbőrt úgy szárítják a napon, mint ahogy a betakarított tökmagot és földimogyorót.
- Ezért jelentem ki neked azt: ha nem veszlek feleségül, akkor azt mondhatod, hogy engem egyáltalán nem hívnak Mekui-Mengome-Ondónak.”
- A fiatalasszony ekkor így válaszolt: „Ha sikerül engem feleségül vened, épp ellenkezőleg, azt mondom majd magamban, hogy kemény vagy, mint a vas, mert az én férjem félelmetes ember.”
- „Hát nem tudod, hogy én párdúc vagyok? És a párdúc sosem ereszti ki a karmait, csak a zsákmánya láttán” – válaszolta neki a férfi.
- 1130 Miután e szavakat váltották egymással, lefeküdtek. Amikor reggel lett, a nagyúr búcsút vett kedvesétől: „Gondoskodj majd a rabok élelméről, hogy felszolgálhassák nekik,
- Amikor visszajövünk a szabad ég alatti munkahelyünkről.”
- Midőn este lett,

1135 *Hallották, amint a fiatalasszony, akit Nlem-Okele-Abumnak hívnak, Efen-Ndon országa valamennyi asszonyának azt mondta:*

„Vigyetek már ennivalót a raboknak.” – Az asszony ily módon ügyelt a rabok élelmezéséről.

Amikor a vacsorát felszolgálták, Mekui-Mengomo a rabok között igazságosan osztotta el az ennivalót, ő maga pedig nem vett részt az étkezésben.

Az éjszaka leszálltakor a nagyúr fölemelkedett a hegy csúcsára, hogy újra felkeresse kedvesét.

És ugyanazon a fekhelyen osztottak meg.

1140 *Hallani lehetett Mekui-Mengomo hangját, amikor azt mondta kedvesének:*

„Holnap az összes rám bízott munkát befejezem.”

A fiatalasszony erre azt mondta neki: „Helyeslem, hogy így cselekszel. Jó lenne, ha minden munka befejeződne Efen-Ndon visszatérése előtt.”

Mikor megvirradt, hallani lehetett, hogy Mekui-Mengomo e szavakkal vesz búcsút kedvesétől:

„Vissza kell mennem a nagy munkák helyszínére.”

(...)

1585 *Amikor már két hónapja harcoltak Efen-Ndon ellen, elkezdték használni dárdaikat és kardjaikat.*

Ezalatt Medan üzenetet küldött Akomához, mely így szólt: „Be kell látnom, hogy Efen-Ndon félelmetes ember.”

Az üzenetet a hullámok továbbították, Medan megcsapta varázsszerével a földet, És abban a pillanatban eltűntette az összes fiatal harcost, akik azon nyomban Engon-Zokba jutottak.

Amint ott elhelyezkedtek a földön, észrevették Efen-Ndont.

Medan azt mondta: „Most pedig megverekszem ezzel a férfival éppen itt, Endon-Zokban.”

1590 *De gyorsabban, mint a kimondott szó,*

Efen-Ndon hatalmába kerítette a fiatal harcosokat,

És azt mondta: „Mi csakis az én országomban vereksziünk meg.”

Amint Akoma megkapta az üzenetet, megkongatta az aranyozott harangot, kangan!

Akkor látni lehetett, amint jön Menye-Me-Akoma

és Medja-Me-Akoma – mindketten Akoma-Mba fiai,

és együttal ikertestvérek –, to! leborulnak apjuk előtt.

Testüket tetőtől talpig pikkely fedte. Nem volt emberi külsejük.

1595 *Megkérdezték apjuktól: „Miért hívatál minket?”*

Akkor Akoma-Mba azt mondta nekik: „Rohanjatok Medan-Ndon segítségére.

- Medannak nem sikerült még elfognia azt a férfit, akit Efen-Ndonnak hívnak.
 Menjetek, és fogjátok el azt a férfit.”
 Menye azt mondta: „Én elmegyek a fantomok lakhelyéig is, hogy megtaláljam Efen-Ndont.”
- 1600 Medja azt mondta: „Én fölszállok az égbe, hogy megtaláljam Medant.”
 Egy pillanattal később Menye elérte a fantomok fiát,
 Nsono-Nsonót, és azt mondta neki:
 „Nem tudod, hol teremtették Efen-Ndont?”
 „Nem ismerem a helyet, ahol Efen-Ndont teremtették.”
 Ekkor megkereste Asu-Kulu-Mebont.
- 1605 Asu-Kulu-Mebon azt mondta: „Nem tudok erről semmit.”
 Ekkor megkereste Minduma-Mvent.
 Minduma-Mven azt mondta neki: „Nem ismerem azt a helyet, ahol őt teremtették.”
 A fiatalember ekkor megkereste Mebe'e-Me-Ekant.
 Mebe' e-Me-Ekan azt mondta neki: „Gyere velem, megmutatom neked, hol teremtették őt.”
- 1610 Ekkor elmentek ahhoz az emberhez, akit úgy hívnak?
 Etam-Mot-Nkom-Boto-Ovo-Boto-Akuk-Boto.
 Ott meghajtották a fújtatókat, amelyek Efen-Ndonnak:
 a szükséges erőt adták a harchoz.
 Ezalatt Mebe'e-Me-Ekan átadta a fiatalembernek a szükséges varázsszert, kezébe tette azt,
 És így szólt: „Üss a földre ezzel a tárggyal.”
 Amint a fiatalember a földre ütött a tárggyal,
 az összes fújtató szétpattant.
- 1615 A fújtatókat hajtó összes fantom elveszítette a szeme világát.
 Ekkor Mebe'e-Me-Ekan azt mondta: „Üsd meg még egyszer a földet ezzel a szerrel.”
 Amint megütötte a földet a szerrel, a föld mélyéből egy utazóláda jött elő.
 Ekkor azt mondta: „Üsd a szeredet az utazóládához.”
 Az utazóláda akkor kinyílt, mint egy száj,
- 1620 Abból kijött egy férfiszobor.
 És Mebe'e-Me-Ekan azt mondta: „Íme, itt van Efen-Ndon.”
 Még azt mondta: „Üsd a szeredet a szobor melléhez.”
 Ekkor kijött mindaz a szer, ami Efen-Ndon hasában volt.
 Erre Mebe'e-Me-Ekan azt mondta: „Menj, és most fogd el őt.”
- 1625 Ezalatt Mebe'e-Me-Ekan hozzáütött a fiatalember fejéhez egy denevérbőrből készült kispárnát, és az ifjú abban a pillanatban megtalálta Medant és a többieket.
 Az ifjú azt mondta nekik: „Én visszatérek. Most kell hatalmatokba kerítenetek Efen-Ndont.”
 Akkor Medan hívatta Otuna-Mbát, és azt mondta neki:

- „Menjetek, és készítsetek korlátot a fantomok
lakhelyének szélén.
Meye-Mengini menjen föl a holdra, és őrködjön.
Angono-Zok menjen föl a napba, hogy az összes kijárat
el legyen zárva.”
- 1630 Akkor hívták Okwpatot, hogy megmondják neki: „Most
egyedül kihívhatod őt.”
Alig ejtették ki ezt a szót, jött Efen-Ndon, serege élén.
Amikor megütköztek azon a helyen, ahol Ekan-Mebe'e fiai
összegyűltek,
Medan rögtön rárohant.
Látni lehetett, amint Medan kibőfentett egy aranytojást,
- 1635 És egy rúgás érte Efen-Ndont a hátában és to! –
a gerincoszlopa eltörött.
És lotototo! Elfogták Efen-Ndont.
Elfogták Efen-Ndont, és Akoma elé vezették.
Akoma-Mba ekkor azt mondta neki:
„Fiam száműzetésbe ment az országodba,
- 1640 És te rabszolgává tetted, az utak építésének szolgálatába
állítva őt.
Tehát azt mondom neked, hogy jutalma ezért az az asszony lesz,
akit ő elhozott.”
Megérintette Efen-Ndont varázserejű kispárnájával,
Megfosztotta összes varázsszerétől, ami őt félelmetessé tette.
Ezután kiszúrták az egyik szemét,
- 1645 Majd levágták az egyik fülét,
S a hátán négy vércsapoló bemetszést végeztek.
Azt mondták neki: „E jelekről fölismerik majd, hogy
utadon az ekanokkal találkozta.”
Ezalatt adtak neki egy oklevelet, amely őt
az előkelők rangjára emelte,
És személyét egyben Akoma alá rendelték.
- 1650 Fogták a fiatalasszonyt, és visszaadták Mekui-Mengomo-Ondónak,
Aki most már feleségül vette őt.
Mindent elmondtam, amit erről a mvet eposzról tudok.

Leo Frobenius

Gasszire lantja

Az afrikai hőseposz kutatás egyedülálló faktuma a nagy német etnológus, Leo Frobenius által a múlt század elején (1909) gyűjtött, és később közreadott „történet”, a Gasszire lantja. E szöveg, amely eddig köztudomásúlag két teljes magyar fordításban volt ismert (1981, 2002), immár egy harmadik (igen fontos), némileg rövidített fordításban is rendelkezésünkre áll. Kettős értelemben is sajátos, hogy az egyébként nagy tehetségű és a hazai kutatásban nagyra becsült (és oly fiatalon a náci haláltáborokban elpusztult) Honti János meseválogatása (Az úrfiú, aki a paradicsomban járt, 12 népmese, 1938, Budapest, 117 old.) mára teljesen elbújt a szemek elől. Legutóbb e jegyzet folklorista szerzőjét is az időş László János György óorkutató figyelmeztette létezésére, s hogy benne megtalálható a Gasszire lantja fordítása.

Frobenius melleş Egzak-Togóban egy gyerma (djerma) históriás énekestől gyűjtötte a Gasszire lantját, majd először 1921-ben, az általa évtizedes munkával összeállított 12 kötetes Atlantisz afrikai folklórsorozat egyik kötetében adta közre (később több művébe, pl. Kulturgeschichte Afrikas, 1933, is átvette).

A nagy értékű népköltészeti szöveg – amelyet Honti egyfajta összevonnással magyarított, bár létezik későbből két magyar nyelvű teljes változata is – angol nyelvterületen (főleg az USA-ban) nagy népszerűsége tett szert. Alta Jablow amerikai irodalmár egy gazdagon illusztrált önálló kötetben (1971, számos további kiadása) tette közzé, és írt később egy elemző esszét (1984) is róla. Igaz, hogy a D. C. Fox által előkészített, Frobenius gyűjtéséből válogatott, jóval korábbi, és azóta többször kiadott, gyűjteményes kötet (African Genesis, 1937) már tartalmazza az eposzi szöveg angol fordítását. De helyet kapott Amerikában megjelentetett, népszerű afrikai folklorgyűjteményekben is (H. Courlander: A Treasury of African folklore, 1975, újabbán: R. D. Abramans: African Folktales, 2011, kivonatát pedig közli Guida M. Jackson is hatalmas méretű, hagyományos eposzokat feltáró világciklopédiája, 1994).

Annál kevésbé került a figyelem középpontjába francia nyelvterületen. Az 1926-ban induló, mára nagy történeti értékű Cahiers d'Art (Paris) egy különszámában (1930, 8–9. szám), a Frobenius-féle sziklarajzkiállítás katalógusához kapcsolódóan, a zömmel németek (Walter F. Otto, Leo Frobenius,

Adolf Ellegard Jensen) által összeállított füzetben szerepel a szöveg. De több mint üzenetértékű Germain Dieterlen könyvének (1992) „hallgatása”, amelyben egy száz évvel később rögzített szöveget (Yéréré változat) tesz közzé, benne összegyűjti és függelékben közreadja az összes, franciák által készített (korábbi vagy korabeli) szóbeli forrásgyűjtést az ősi Ghána, vagyis a szoninkék 8–11. században létezett államára vonatkozóan, azonban Frobenius szövegéről nem vesz tudomást. De a szenegáli és a frankofóniához kötődő, kiváló tudós, Abdoulaye Bathily (1975, 1989) is csak a bibliográfiájában hagy helyet a Gasszire lantja létezésének, elemzésére nem kerít sort.

Hadd tegyük ehhez az ellentmondásos képhez hozzá (ezúttal a pozitív oldalon) még azt is, a Gasszire lantja, lévén hogy benne a griot, az énekmondó, sőt, a költő sorsának sajátos emblemikus megfogalmazása érhető tetten, jelentős hatást tett Ezra Pound költészetére (lásd: *The Pisan Cantos*, 1948). Sőt, afféle „világ-kulturális” nyomdokokon haladva, Eliot és Pound csatornáin át még a posztmodern költő, Robert Duncan poéziséig is eljutott.

Az ősi Ghánára, mint az első szubszaharai (vagyis fekete afrikai) királyságra, birodalomra irányuló felfokozott érdeklődés, sokrétű vizsgálatok – összefüggésben a Szaharától délre élő népek oly erőteljesen megnyilvánuló történelmi azonosságkeresésével – elsősorban tehát historiográfiai szempontúak. Miközben, megítélésünk szerint, a Gasszire lantját elsősorban, mint egy csodálatosan szép, folklóresztétikai szempontok szerint is kiemelkedő értékű népköltészeti alkotást kell(ene) számba vennünk. Hiszen benne a fiait a lant megszólaltatásáért feláldozó főhős nem királlyá emelkedik atyja örökében, hanem a nép történetének megéneklője, históriás énekesé lesz. Olyan énekek előadója, megőrzője, akinek eldalolt történetei örök időkre fennmaradnak (a város, a nép, a királyság pusztulása utánig is évezredekken át). Alakjában, illetve a történetben magában tehát a múltat a jövőnek közvetítő, mondhatni egyetemes érvényű, költő, költőiség, költői hivatás szimbolikus megjelenítése érhető tetten.

Más kérdés, hogy persze ezekben az énekekben nem a modern korok adatot adatra halmozó, okságokat kereső történészek számára terem babér, hanem egy olyan, az akkori világból leszűrhető történelmi tapasztalat fogalmazódik meg benne, amely a népek, városok, birodalmak folyamatos, ciklikusan bekövetkező felemelkedését és eltűnését tükrözi vissza a maga történelmi benyomásokat sugalmazó, de nem-történelmi eseménysort megfogalmazó stílusában. Szubhistorikus (paraszti?, ezúttal egyszerűen csak „tradicionális”) történelemszemléletről van itt szó, mondaná, ha még közöttük volna, Katona Imre tanár úr az ELTE Folklóre Tanszékéről.

De visszatérve a szöveg felemás fogadtatására, francia oldalról fogalmazódik meg, összefüggésben Frobenius szoninke gyűjtéseivel, Charles Montail (az 1890-es években gyarmati, majd magas beosztású franciaországi hivatalnok, afrikai nyelveket kitűnően ismerő etnológus) 1953-ban közreadott, de vélhetően jóval korábbról származó, lesújtó kritikája a német tudós elméleteivel és gyűjtési-közreadási technikájával kapcsolatban (egyéb-

ként Monteil – halála után [1949] fia által közzétett – szoninke történelmi hagyomány gyűjtése 1898-ból, egy zoninke gesere-től, vagyis énekmondótól származik).

Monteil kritikája – tudományos szempontból egyértelműen jó szándékú és igényes megközelítésmódja, problémafeltárása ellenére – több sebtől vérzik.

1. Lehántva ugyanis most a német kutató által gyűjtött és közreadott szövegekről (Frobenius több szövegrészt is közread az ősi ghánai városról Wagaduról az eddigiekben érintett mellett, az anyagot még további szoninke szövegekkel kiegészítve) a mára már elavult történelmi, illetve művelődéstörténelmi kommentárokat, és eltekintve attól, hogy kétségtelenül a gyűjtés maga egykor tolmácsokon keresztül zajlott, egyértelműen hitelesnek tűnő folklór szövegek létét tapasztal(hat)juk meg olvasásuk közben.

2. A múlt század első felében még igen sok afrikai gyűjtés csak európai nyelvű fordításokban látott napvilágot, természetesen a francia gyűjtők esetében is.

3. Jellemző módon a Frobeniusszal szemben teljesen közömbös G. Dieterlen is megemlíti, hogy a fél tucatnál több korai francia szoninke tematikájú gyűjtési feljegyzés (Louis Tautain, 1895, M. G. Adam, 1904, Lieutenant Lanrezac, 1907, Robert Arnaud, 1912, Maurice Delafosse, 1913) éppen Monteil késői közreadású, bár 1898-ban keletkezett gyűjtésén kívül egyképpen csak francia változatban látott napvilágot.

Szembesítenünk kell azonban (a szóban forgó) első szöveggel egy magyar folklórelméleti tézist is: Ortutay Gyula említi (alapvető tétele: a folklór változatokban él – gondolatának emelvényére állva), hogy Bartók szerint az egy adat nem adat. Ugyanakkor figyelmeztet arra, hogy az ún. invariáns (lásd a Gasszire lantját) esetében mégiscsak van mire figyelniünk. Egyrészt e jelenség előadódhat a hiányos gyűjtés következtében (esetünkben ezt a helyzetet az áthidalhatatlan időtávolság, lassanként 100 év, tovább súlyosbítja). Másrészt azonban valamely invariáns alkalmat adhat nagyobb összefüggések feltárására. Keletkezhet bizonyos esetekben olyan kvázi önálló variáns, amelyet utóbb nem vettek át közösségi használatra (egyéni variáns). És az invariáns lehet egy régebben gazdag, majd kihalt változat-bokor egyedüli túlélője is (lásd az előbb említetteket).

Mindebből kiindulva, persze, létezően Afrikában még ma is élő szájhagyomány, továbbra is meg lehetne próbálkozni gyűjtésekkel. Másrészt a már oly mérhetetlen gazdagon felgyűjtött és közzétett afrikai epikai-narratív szövegkincs (eposz, legenda, elbeszélés vagy igaz történet, mese, történelmi recitátum, anekdota stb.) anyagában lehetne széles körű vizsgálódásba fogni, nem pusztán teljes párhuzamok, hanem pl. rokon részletek, ún. motívumokat, jellegzetes cselekmény-mozzanatokat kutatva fel. Hiszen a folklór életének (elbeszélő és költői formák esetében is) jellegzetes tulajdonsága a változatokban bekövetkező kontamináció, vagyis különféle részek, elemek, akár csak kisebb kifejezéscsoportok „összekeveredése” az ezerszámra újra és újra keletkező változatokban.

S persze érdemes volna most már a szoninke szájhagyományokra – legyenek azok bár bizonyos értelemben történeti érintettségünk is – folklórszétitikai szempontból is odafigyelni. A Gasszire lantja, és persze az első szövegről van most itt szó (a további Frobenius-gyűjtések, legalábbis részben, megtalálhatók az újabb magyar kiadványokban: Frobenius: Afrika kultúrák, 1981, Biernaczky János: Frobenius-kommentárok, 2002) olyan már első olvasásra is magával ragadó szöveg, amelynek cselekményessége természetesen formában illeszkedik bele a szóbeli művészet ismétlésrendszerébe. Miközben a mese végigkövethető egyetlen sodró cselekményű történetként is, a szemfülesebb olvasó azonnal észreveszi az egyes cselekményegységek, a fordulatok azonos felépítettségét, szerkezetét, amely azonban nem unalmat áraszt, hanem sokkal inkább az elbeszélés stílusát, mondhatni, szinte felszabadítva, rendkívüli erőt kölcsönöz az elbeszélés narrativitásának.

Tanulságos volna persze az esztétikai szempontok részletesebb elemzési érvényesítése mellett a folklór szöveg-fordítás rejtelmeinek nyomába eredve, a háromféle fordítást (Honti János, Kárpáthy Csilla és Biernaczky János) is összevetni, azonban ezt a tervünket egy későbbi időpontra kell hagynunk.

És közreadjuk akkor itt tehát Honti János elfelejtett (némielg rövidített) fordítását, amely egyébként így is teljes egésznek mutatkozik: lényegében a bevezetés és a befejezés hiányzik belőle, és bizonyos összevonások történnek a szöveg menetében. Aki pedig a teljes eredeti szöveget meg akarja ismerni, annak az említett két újabb fordítás valamelyikét kell fellapoznia.

(B. Sz.)

Gasszire lantja Északnyugatafrikai hősi ének

Frobenius gyűjtése és lejegyzése Honti János fordításában

Amikor először pusztult el Vagadu birodalma, annak a hiúság volt az oka. Akkor észak felé nézett Vagadu, és Dierra volt a város neve. Az utolsó királya Nganamba Fáza volt. A fáza nép erős volt. Magas kort ért meg mind. Mindennap harcoltak a burdamák és a boromák ellen. Mindennap, minden hónapban harcoltak. Ebben a harcban acélozódott meg a fázák ereje. Nganamba minden férfi alattvalója hős volt, minden asszony szép volt, és valamennyien kevélyek voltak Vagadu erejére és hősiességére.

Magas kort ért meg minden fáza, ha nem esett el a harcban, a burdamák ellen. Nganamba maga is nagyon öreg volt. Volt egy fia, úgy hívták, hogy Gasszire, és már ő is idős volt, nyolc felnőtt fia volt neki is, ezeknek meg szintén volt már családjuk. Nganamba uralkodott a családon, a fáza népen és a kutya boromákon. Nganamba olyan öregkort ért meg, hogy belepusztult Vagadu birodalma, és hogy a boromák megint zsványok lettek és a burdamák rabszolgái, mert ezek

ragadták magukhoz a hatalmat. Ha Nganamba előbb halt volna meg, elvész-e Vagadu? Nganamba nem halt meg. Gasszire szívéen sakál rágódott. Mindennap így szólt Gasszire az ő szívében:

– Mikor hal meg Nganamba? Mikor lesz király Gasszire?

Gasszire úgy sandított naponta az apja halálára, mint ahogy a szerelmes az estéli csillag felkeltét lesi. Amíg Gasszire napközben a burdamák ellen harcolt, és az áruló boromákat a nyeregszíjára fűzte, addig csak a harcra gondolt, meg a kardjára, a pajzsára meg a lovára. De ha este hazatért Gasszire, és a fiaival együtt a férfiak körében ült, akkor hallotta ugyan, hogy dicsérik a vitézek a tetteit, de a szíve nem volt ott; a szíve Nganamba lélegzetét leste; a szíve tele volt nyomorúsággal és vágyódással.

Gasszire szíve tele volt vágyódással az apja pajzsa után, amit majd csak akkor hordhat, ha az apja meghalt, meg a kardja után, amit majd csak akkor hordhat, ha ő lesz a király. Napról napra nagyobb lett Gasszire haragja és vágyódása. Gasszirét kerülte az álom. Gasszire érezte, hogy kúszik fel a bánat a torkán. Gasszire egy éjszaka felugrott, kiment a házból és elment egy öreg bölcshez, aki többet tudott, mint a többi ember. Belépett hozzá és megszólította:

– Kiekorro! Mikor hal meg Nganamba, az apám; mikor hagyja rám a kardját meg a pajzsát?

A kiekorro azt felelte:

– Ó, Gasszire! Nganamba meghal, de a kardot, a pajzsot nem hagyja rád. Te lantot fogsz viselni. A kard meg a pajzs másra marad örökségül. A te lantod miatt pedig elpusztul Vagadu. Ó, Gasszire!

Gasszire azt mondta:

– Kiekorro, hazudsz. Látom, nem is vagy bölcs. Hogy is pusztulna el Vagadu, amikor naponta győznek a vitézei? Kiekorro, bolond vagy!

De az öreg bölcs ember azt mondta:

– Ó, Gasszire, te nem hiszel nekem. De a fogolymadarakhoz visz majd az utad. Meg fogod érteni a kiáltásukat, és akkor az az út a te utad lesz és Vagadu útja.

Másnap Gasszire a vitézeivel megint hadba vonult a burdamák ellen. Gasszire haragos volt. Odakiáltotta a vitézeinek:

– Maradjatok hátra. Ma egymagam akarok a burdamákkal harcolni.

A vitézek hátramaradtak. Gasszire egymaga lovagolt a burdamák elé. Gasszire hajigálta a dárdáit. Gasszire nekilovagolt a burdamáknak. Gasszire forgatta a kardját. Eltalált balról egy burdamát. Eltalált jobbról egy burdamát. Olyan volt Gasszire kardja, mint a sarló a gabonában. A burdamák megrémülve kiabálták:

– Nem fáza ez, nem vitéz ez, valami szellem!

A burdamák hátrafordították a lovaikat. Eldobták a dárdáikat és menekültek. Gasszire odahívta a vitézeit:

– Szedjétek össze a dárdákat.

A vitézek előjöttek, összeszedték a dárdákat és énekeltek:

– A fáza nép mind hős. Gasszire mindig az első hős volt a fázák között. Gasszire tettei mindig nagyok voltak. De ma Gasszire nagyobb volt, mint Gasszire.

Gasszire belovagolt a városba. A vitézek utána. A vitézek énekeltek:

– Annyi dárdát Vagadu nem nyert még sohasem, mint ma.

Gasszirét az asszonyok megfürdették. Összegyűltek a férfiak. De Gasszire nem ült középük. Kiment a mezőre. A fogolymadarakat figyelte. Egész közel ment. Egy fogolymadár a bokorban ült, a fiókái a fűben. A fogolymadár a kígyóval való harcáról énekelt. Így énekelt a fogolymadár:

– Minden teremtet lélek meghal, királyok és hősök meghalnak, eltemetik őket, elporladnak. Én magam is meghalok, eltemetnek, elporladok. De a Dauszi, harcaim dala, az nem hal meg. Tovább éneklük majd, és tovább fog élni, mint a királyok meg a vitézek. Hóóó, micsoda tetteket vittem végbe! Hóóó, miként énekelem én a Dauszit! Vagadu elpusztul. De a Dauszi fennmarad és él! Gasszire megint elment az öreg bölcshez. Gasszire azt mondta:

– Kiekorro, kint voltam a mezőn. Hallottam a fogolymadarakat. A fogolymadár azzal dicsekedett, hogy a tetteiről szóló dal tovább fog élni, mint Vagadu. A fogolymadár a Dauszit énekelte. Mondd meg nekem, ismerik-e az emberek is a Dauszit és túl fogja-e élni a Dauszi az életet és a halált?

Az öreg bölcs azt felelte:

– Ó Gasszire, gyorsan sodródsz a halál felé. Senki fel nem tartóztathat téged. Ha már király nem lehetsz, énekes leszel. Ó, Gasszire, amikor még a fázák királyai a tenger partján laktak, akkor is nagy vitézek voltak. Olyan emberekkel harcoltak, akiknek lantjuk volt, és Dauszit énekeltek. A fázák gyakran megijedtek az ellenség Dauszijától. Ők maguk is nagy vitézek voltak, de maguk a Dauszit soha nem énekeltek. Ők az elsők közül valók voltak, lovagok, a Dauszit pedig csak a másodikak éneklük, az énekesek. Azok nem hősként harcoltak, a nappali harcért, hanem mint mulatozók, az esti dicsekvésért. Nos, Gasszire, ha már nem lehetsz a második az elsők közt, légy első a másodikak közt. De emiatt elpusztul Vagadu!

Gasszire meg azt mondta:

– Hadd pusztuljon Vagadu!

Gasszire egy kovácshoz ment. Gasszire azt mondta:

– Csinálj nekem lantot!

A kovács azt mondta:

– Megcsinálok. De a lant nem fog énekelni.

Gasszire azt felelte:

– Kovács, te csak csináld a munkádat. A többi az én dolgom. A kovács megcsinálta a lantot.

Odavitte Gasszirének. Gasszire megfogta a lantot, megpengette a húrjait. De a lant nem énekelt. Gasszire azt mondta a kovácsnak:

– Mi az? A lant nem szól!

A kovács felelte:

– Megmondtam előre!

Gasszire azt mondta:

– Hát csinálj valamit, hogy énekeljen a lant.

A kovács azt mondta:

– Nem csinálhatok én már semmit. A többi a te dolgod.

Gasszire megkérdezte:

– És mit tehetek én?

A kovács azt mondta:

– A lant fából van. Nem tud énekelni, ha nincs szíve. A szívét neked kell adnod. A hátadon kell viselned ezt a fadarabot, hadd menjen veled együtt a harcba. A kardcsapásokra meg kell csendülnie a fának. Lecsurgó vért kell felszívnia a fának, vért a véredből, leheletet a leheletedből. Az kell, hogy a te fájdalmad az ő fájdalma legyen, a te dicsőséged az ő dicsősége. Nem szabad, hogy a fa annak a fának a darabja maradjon, amiből levágták. Az kell, hogy a te nemzetségedből valóvá váljék. Azért nemcsak veled kell élnie, hanem a fiaddal is. Akkor a te szívedből fakadó hang vissza fog csendülni a fiad fülében, és az ő szívéből fakadó vér a te testeden fog végigfolyni, és tovább fog élni ebben a fában. De Vagadu bele fog pusztulni.

Gasszire meg azt mondta:

– Hadd pusztuljon Vagadu!

Gasszire összehívta a nyolc fiát. Azt mondta:

– Fiaim, ma a harcba megyünk. De a kardunk csengése ne vesszen bele a pusztába. Hadd tartsa meg kardunk a csengését az idők végéig. Én és ti, fiaim, hadd éljünk mi tovább, minden vitéz előtt, a Dausziban. Legidősebb fiam, ma mi ketten, én és te, mi leszünk az elsők a csatában!

Gasszire a legidősebb fiával a harcosok élén a csatába lovagolt. A lantot Gasszire a hátára vette. A burdamák közeledtek. Gasszire meg a legidősebb fia elébük lovagolt. Az első sorban harcoltak ők ketten. Minden más vitéz messze elmaradt mögöttük. Gasszire nem úgy harcolt, mint egy ember, úgy harcolt, mint valami démon. A legidősebb fia nem úgy harcolt, mint egy ember, úgy harcolt, mint valami démon. Gasszire nyolc burdamával keveredett harcba. A nyolc burdama keményen szorongatta. Odajött a legidősebb fia. Megölt négy burdamát. De az egyik burdama a dárdájával átdöfte a szívét. A legidősebb fia holtan bukott le a lováról. Gasszire haragra gerjedt. Felkiáltott. A burdamák megremülten elmenekültek. Gasszire leszállott a lováról. A legidősebb fia holttestét a vállára vette, és visszalovagolt a többi vitézhez. A fia szívéből csurgó vér rácsepegett a lantra, amely Gasszire hátán függött. Így lovagolt be Gasszire a vitézek élén Dierrába.

Gasszire legidősebb fiát eltemették. Dierra gyászban volt. A holttest urnája piros volt a vértől. Gasszire este elővette a lantot, és megpengette. A lant nem énekelt. Gasszire haragra gerjedt. Előhívta a fiait. Azt mondta a fiainak:

– Fiaim, holnap megint a burdamák ellen megyünk.

Hét nap egymásután lovagolt Gasszire a vitézeivel a csatába. A hét nap mindegyikén más-más fia lovagolt vele az élükön a harcba. És a hét nap mindegyikén egy-egy fia holttestével a vállán érkezett vissza Gasszire a városba. Minden este egy fiának a vére csöpögött a lantra. Ez után a hét harcos nap után nagy gyász volt Dierrában. Minden vitéz, minden asszony fehér és vörös ruhát viselt. A boromák vére folyt mindenütt. Minden asszony jajveszékelt. A férfiak haragosak voltak. Még mielőtt eljött volna a nyolcadik harci nap reggele, összegyűlt Dierra összes vitéze, és azt mondták Gasszirének:

– Gasszire, vess ennek véget! Szívesen harcolunk, ha kell. De te a harci dühödben nem ismersz okosságot, nem ismersz határt. Vonulj el Dierrából! Lesz, aki

csatlakozik majd hozzád, és veled megy. Vidd el a boromáidat, a barmaidat is. Mi mind jobban kívánjuk az életet, mint a dicsőséget. Nem akarunk dicsőség nélkül élni, de meghalni sem akarunk a dicsőség kedvéért.

Az öreg bölcs ember meg azt mondta:

– Ó, Gasszire! Így hát ma először pusztul el Vagadu.

Gasszire meg az utolsó, legkisebbik fia, az asszonyai, a barátai, a boromái elvonultak, ki a pusztába. Keresztüllovagoltak a pusztán. Sok vitéz kísérte őket ki a város kapuján. Sokan visszatértek. Néhányan elkísérték Gasszirét meg a legkisebbik fiát a Szaharába.

Sokat lovagoltak, éjjel-nappal. A pusztában voltak. Megpihentek a sivatagban. Valamennyi vitéz, valamennyi asszony, valamennyi boroma aludt. Gasszire legkisebbik fia is aludt. Gasszire virrasztott. A tűznél ült. Soká ült a tűznél. Nem aludt. Egyszerre csak fölriadt. Figyelt. Hangot hallott maga mellett. Úgy hangzott, mintha belőle, belülről jönne. Gasszire reszketni kezdett. Énekelni hallotta a lantot. A lant a Dauszit énekelte.

Amikor először énekelte a lant a Dauszit, akkor Dierrában meghalt Nganamba király. Amikor először énekelte a lant a Dauszit, akkor elszállt Gasszire haragja; Gasszire sírt. Amikor először énekelte a lant a Dauszit, akkor elsőízben tűnt el Vagadu a föld színéről.

(Leo Frobenius gyűjtéséből közöljük ezt a mondát, amely nemcsak Vagadu birodalmának mondája, hanem annak is, hogy a hősi kor hogyan alakul át hősi költészeté.– Honti János megjegyzése)

Maliza mwina-Kintende

Utópia

Maliza mwina-Kintende 1949-ben született Kirunguban, a Moba terület székhelyén, a Marungu-felvidéken, Katanga tartományban. Tanított Lubumbashi Felsőoktatás-pedagógiai Intézetében [Institut supérieur pédagogique de Lubumbashi], később pedig ugyanannak a városnak Maadini-Gécamines Intézetében [Institut Maadini-Gécamines]. Számos díjjal tüntették ki a frankofón közösségben: 1979-ben La gangue [Telér] című novellájáért kapott elismerést, 1984-ben pedig Un voyage comme tant d'autres [Egy igazán hétköznapi utazás] című művéért kapta meg a legjobb francia nyelven írott novellaverseny nagydíját, így ez utóbbi lett novelláskötetének (Párizs, Hatier, 1984) címadója is. 2004-ben jelent meg Un homme sur la route [Egy férfi az úton] című kötete (Lubumbashi, Editions Presses Universitaires), egy kilenc novellát tartalmazó gyűjtemény, melyben a kongói társadalom különböző alakjai bukkannak fel. 2007-ben jelent meg a Katanga Krónikáiban [Chroniques de Katanga] (Sépie-La Halle de l'Étoile de Lubumbashi) a Le pays de Cocagne [Földi paradicsom] című novellája, melyben leleplezi világunk nagyjainak szelektív nagylelkűségét a menekültekkel szemben. Kongó egyik legismertebb novellistája.

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:

Maliza mwina-Kintende, Utopia, in: Chroniques du Congo, sélectionnées et présentées par Lye M. Yoka et Dominique Ranaivoson, Saint-Maur-des-Fossés, Sépie; Lubumbashi (République démocratique du Congo), Picha, 2012, 141–148.

– Ha én lehetnék a világ – gondolta magában, s összeroskadt; nem, nem leült, szabályosan összeroskadt egy dús lombú *mutobo*¹ fa lábánál, melynek bütykös, kampós ujjakhoz hasonló gyökerei belekapaszkodtak a síkságra és a Tanganyikató acélkékjére távolról magasodó Kyansoko²-hegy oldalába.

Görnyedt háttal ült, hátának íve idomult a fa egyenlenségeihez – az egyetlen *mutobo*, mely megmenekült a fajtársait tűzifa füstjeként szétoszlató sötét erdőir-

1 Mutobo: leveleit korán elhullató fa.

2 Kyansoko: a Marungu-hegyláncban húzódó hegy.

tásoktól –, s a tóra vetette pillantását, melynek csillogó repedései bepárásították szemét. Lecsukta szemhéját, ami szabad utat engedett a Tanganyikával, az óceáni víztömeggel szemben nyomorúságosnak tetsző könnyecseppeknek.

Elernyedve dőlt neki a göcsörtös fának, s érezte, ahogy az utolsó néhány nap teljes súlyával nehezedik a vállára.

Á! Bárcsak beleroskadhatna végre a halálba vagy egy tudat nélküli álomba ez után a két átvirrasztott éjszaka után! A fegyverek szüntelen ropogása közben (proto-prototo-protototo), még a menekülttábor előtt, és milyen hosszú menetelés után! Hogyan is tudna elszunnyadni, mikor hasa felfúvódott, morog, és még csak egy felszabadító fingással sem lehet könnyíteni rajta. Tessék, ide vezet a külföldi táplálék fogyasztása, melyet irgalmas fehér kezek dobálnak nagylelkűen a bádogedényeitekbe a táborban. A szájnak ismeretlen ételek, melyeket elnyelnek a csikorgó fogak és az elviselhetetlen farkasészség miatt a torokba felkészült hálás gyomrok.

Napok teltek el éhezéssel, meneteléssel, sajgott már a lábuk a megváltást jelentő menekülttábor felé vezető úton.

Mwinzio³ gyomra feldagad a *mutobo* alatt; a belső szervek lázadoznak, a belek vonaglani kezdenek, a gyomor morog, s egymást követő hullámokban felfúvódik, mint a fodrozódó Tanganyika, mely szédítő völgyeket váj ki, s zilált tolldíszekhez hasonlatos vízfalakként emelkedik fel: ébredszik már a keleti szél.

Mwinziónak úgy tűnik, mintha ez a lázadás, a tó felfordulása eluralná a partot, elnyelné a síkságot, s mintha ostrom alá venné Kyansokót, a hegyet, melynek füve hullámzik, az emberi ipart túlélő néhány fája pedig jobbra-balra hánykolódik, megdöbbenve, megrészegedve ettől a hirtelen idegenné vált földtől. Részeg vagy dühös talán?

Mwinzio érzi ülepe alatt, ahogy a föld felemelkedik, lesüllyed, felfúvódik s kiürül. Úgy érzi, mintha egy szakadék mélyére esne, csuklik egyet, zihál és nyöszörög, mint egy vajúdo asszony.

Felette, körülötte és még távolabb a fák egymásnak ütköznek, összeölelkeznek, összekeveredett ágaikat pedig vállukra vetik. Ahogy ott lent, a hullámzó síkságon, a hirtelen viharba boruló földön időtlen idők óta történik, most is váratlanul, szinte a semmiből, a másik oldalról érkeznek a háborúhoz felfegyverzett, támolygó katonák, akiket elszédít a természet e hatalmas zúrzavara. Bizonytalanul tétováznak. Merre is kell nekik menniük: északra vagy délre?

Miközben a föld hirtelen kiöklendezi dühét, s remegő ráncokba gyúri a szörnyű armadát taszigáló bőrét, kibogozhatatlan csomóba dőlnek a katonák: összevissza, fejfelé keverednek a lábak és a karok, az egyenruhák és a zászlók pedig szem formájú, méregzöld, khaki-sivatag színű, leopárdmintás vidékké mosódnak össze. Bárgyún néznek, nem tudják, miért is vannak itt.

Aztán lassan ebből a kék-fehér-piros, csillagos kék-piros, fehérrel körülvett piros, zöldbe ágyazott földgömb, sarlós vörös, fehér-sárga, fehér juharfa, sárga meg fekete, és szivárványszínű festékből... egy fej bukkan elő, a karok tartják az

3 Mwinzio: személynév, melynek jelentése „nagybácsi”.

emelkedő testet: egy, kettő, száz, ezer pihegő bérgyilkos dobja el puskáját, hajítja el ócskavasnak szánt gránátjait, áll fel és teszi egymás vállára a kezét.

A kisgyermek első bizonytalan lépéseire hasonlóan az ő támolygó járásuk is félenken tapogatja az érzékeny, haragos földet.

Ám hirtelen élénk kiáltozás, szélroham miatt rebbenek szét és zuhannak vissza a föld táncoló hátára ezek a marionettbábuk: egy meztelen kezű, lerongyolódott nép, örökös birkák, a titánok harcainak alibije. Most a síkság oldalában bukkannak fel, közel a folyóparthoz, mely dühödtt hangversenybe kezd az ingadozó, a Tejútban szinte elvesző földdel.

A hisztérikus tömegből pánikszerű hangok törnek elő, s nehéz, sietős léptük visszhangzik a lábuk alól kitérő talajon. Néhányan kilépnek a tömegből, hogy térdre vethessék magukat. Szemük elvesztette már a négy égtájt, minden irányba forgolódnak, s mindegyik saját vallásának nyelvén kiabál:

Allah akbar, Allah i la la...

Credo in unam sanctam ecclesiam catholicam...

Om mane padme um...

We Leza kabezya...

A négy égtáj hűsége Józsuéja, Mózes, Mohamedje, Buddhája és Sintója segítségére siet, ki keresztjét, ki fekete kövét, ki imalmát lobogtatja; mind ragyog a fényes égen, mint a fehéren izzó villámok.

De még mindig ugyanaz a parázsszél fúj egy hatalmas szájból, szaggatva, égetve, perzselve ezeknek a szent prófétáknak a köntösét, akik hirtelen meztelenül találják magukat, mint a földigiliszták, s rongyaikkal próbálják eltakarni nemi szervüket. Szimbólumaik már szétszakadtak, elvesztették megkülönböztető jegyeiket; a hatalmas próféták végre megláthatják egymást az örökkévaló előtt.

A kereszt egykori vivője így szól hát szomszédjához, a fekete kő egykori hordozójához:

Meztelen vagy, micsoda botrány! Átok arra, aki botrányt okoz!

Láttál már Oltáriszentséget? Nekem szabad meztelenül mutatkozni nyilvánosan, s a négy nő, akiket az Írás engedélyez...

Persze! Persze...

Az imalmos próféta látta mindezt, s zavarát ferde szemeinek megfoghatatlan, mosolygós derűjével próbálta leplezni. Pedig az ige összes feltárója megállapította, hogy hiábavaló meztelenségükben mind egyformák.

Akkor vajon miért prédikál mindegyik saját Landerneau-jában, Isten, az igaz Isten, az egyetlen igaz Isten, Allah az egyetlen Isten, Isten nevében! és miért buzdítanak keresztes hadjáratokra, szent háborúkra, hogy gond nélkül léphessünk be a nirvánába?

Az acélkék takarója mögül előbukkanó nap tűzbe borította a Tanganyika vizét és az eget. Ragyogása mágneses fénybe vonja, s magába szívja a négy nagy prófétát, akik összemorzsolts, összezúzott maszlaggá olvadva egyesülnek benne. Ez az okkerszínű massa szinte előnti és beragyogja a híveket, a tanítványokat, a zelótákat, a szektáriusokat, a prozelitákat, a magasztalókat, a remeteket, a kerengő derviseket és a nyírott fejű boncokat, akik így kiáltoznak szomszédjuk felé:

Halleluja, a fivérem vagy! Halleluja, a fivérem vagy!

A fivérek pedig azon gondolkodnak, hogy vajon miért gyűlölték annyira fivéreiket azok vallása miatt.

Megölelik és megcsókolják egymást, megveregetik egymás vállát, de összezavarodnak a felismeréstől, ezért leülnek a hatalmas, a haszontalan beszélgetések folytatására szolgáló majomkenyérfa alá, s elkezdenek hosszasan tárgyalni és tanácskozni. Mindeközben egy nemzettel is válnak, hiszen már megtalálták közös nyelvüket: szemüket még mindig meresztik a rémülettől, amiért ilyen sokáig nem ismerték fel egymást, s amiért késsel és karddal hadakoztak egymás ellen.

Míg ők így tanácskoznak, egy hatalmas, de sovány, kiálló csontú és hegyes szemfogú, éhes, nyáltól csöpögő állú emberevő óriás bekapja, megrágja, lenyeli és megemészti őket, hogy csillapítsa a beesett szemű, kwashiorkoros, örökké nyomorult emberek éhségét. Ez a hatalmas, barna-fekete-sárga tömeg, az ember-evő óriás mindent felfal, és mindent eltipor, amit út közben nem tud elnyelni. Ezt hörgi:

Elnyellek titeket... Elnyellek titeket...

Ez a szörnyeteg, ez az újra hatalmas tömeggé alakuló massa, melyet gyilkos pára előz meg, lávaként önti el a Tanganyika-tóhoz közeli síkságot, aztán pedig ostrom alá veszi, s felküzdí magát a Kyansokóval szomszédos dombokra. Elfoglalja Kirungut, Moba Misembét... s azzal fenyegetőzik, hogy még messzebbre viszi éhségét, hogy hatalma alá vonja Párizst és Londont és New Yorkot és Moszkvát és... minden várost, ahol a pánikba esett, civilizált népek ezt mondhatják: „tessék, ezek a történelem nélküli, kiéhezett, nincstelen menekült vadak, Dzsingisz kán hordái lecsapnak ránk.” Gyorsan elektromos, elektronikus és mágneses falakat emelnek, hogy megvédjék nagyon is keresztény, karoling, angolszász, germán és összes többi kultúrájukat.

De a barlangi életen edződött barbár népek csak nevetnek ezeken a korlátokon, s alagutakat fúrnak maguknak, melyeken keresztül eljutnak az angol, gall, germán házakig. Ezek kötelességüknek érzik, hogy ételt és rongyokat juttassanak a betolakodó vadaknak, s hogy megígérjék nekik, hogy további humanitárius segítséget, még több határok nélküli orvost, határok nélküli ügyvédet, határok nélküli szülőket szereznek nekik... feltéve, hogy hazatérnek otthonukba. De a határok nélküli barbár népek köpnek minden adományra, ennél többet követelnek: jogot ahhoz, hogy együtt élhessenek a germánokkal/szászokkal/gallokkal/románokkal/szlávokkal. A gallok/szlávok/germánok/románok ezért még jobban bezárkóznak mágneses szögesdrót kerítéseik mögé.

Eközben a bezárkózottak figyelmét elkerüli, hogy a falakon kívül egy fehér, fekete és sárga gyerekekből álló kert virágozik, akik nagy örömet lelnek ezekben az orruk előtt összetömörített építőkövekben.

Játszanak, kacagnak, lökdösődnek, ... a szabadban vannak... és ők maguk is szabadok.

Te miért vagy fekete? kérdezi egyikük a szomszédjától.

Mert nem vagyok fehér.

De egy nap azért olyan leszel, mint én, ugye?
Egy mindenféle színű pillangó röpköd körülöttük.
Miért ilyen szörnyen monoton a színük azoknak ott, a falak mögött?
Ez a jutalmuk.
Jutalmuk? Boldogok így?
Igen, mert nekik nincsen képzelőerejük... nekünk... nekünk... rom... rom.
Mwinzio elhajtja a fülénél döngicsélő legyet. Megrázza magát, felébred a
mutobo alatt, és felsóhajt: milyen csodálatos világot álmódott!
Megint sóhajt egyet, szomorúbban, mint valaha. Á! Ha ő lett volna a világ!
...de én csak egy férfi vagyok, sajnálkozik.

Fordította: Gyuris Kata

Tarrósy István

A szubszaharai lélekfelfogások néhány aspektusáról¹

Bevezető gondolatok

Számos világvallással – például kereszténység, iszlám – ellentétben a hagyományos afrikai lélekfelfogások nem köthetők egy vallásalapító személyéhez. Az évszázadok során fokozatosan és lassan fejlődtek, merítkezve azokból az emberi tanulságokból, melyek az egyes közösségekben a mindennapi lét megtapasztalása alkalmával halmozódtak fel. Lényeges hatást gyakorolt rájuk az a földrajzi és társadalmi környezet, amelyben az adott népcsoport élt. A hegyek, folyók, erdők jelenléte vagy éppen hiánya, az évszakok váltakozása, a természeti katasztrófák (pl. földrengés vagy vulkánkitörés), a járványok, háborúk, az egyes népcsoportok vándorlásai mind természetszerűleg járultak hozzá az embernek az univerzumból és benne saját helyéről és szerepéről kialakított képéhez. A hagyományos afrikai vallások és vallásgyakorlatok az emberek e környezet változásaira adott reflexióiból, válaszaiból forrtak ki, épültek fel.

A világ etnikailag és nyelvilag egyik legváltozatosabb képét mutató szubszaharai Afrika népeinek hitrendszere, hiedelemvilága rendkívül sokszínű. Ahogyan Füssi Nagy Géza írta, *„...a fekete-afrikai ember gondolatvilágát, hiedelmeit és mindennapi életét ezernyi szállal át- meg átszővi a mágia hite és annak páratlanul változatos gyakorlata.”* (2007, 97. old.)

Miképpen pedig Búr Gábor világít rá, *„...az európaiak sokáig történelem nélküli kontinensnek tartották Afrikát, s felsőbbrendűségük tudata gyakorta még a vallástól is meg akarta fosztani az afrikaiakat, hagyományos hitvilágukat csak babonák halmazának titulálva.”* (2009, 5. old.)

A szellemvilág szinte megfogható közelsége azonban áthatja az élet minden pillanatát, és a hagyományos afrikai hitvilág egyik kitüntetett dimenzióját adja. Egyik jellemzőjük a Sir Edward Burnett Tylor² által a köznapi használatba bevezetett animizmus³, mely a minden élő szervezetben – legyen az egy fa, állat vagy emberi lény – lakozó szellem vagy lélek létezését igyekszik megragadni. Az animizmus azonban csupán része a hagyományos afrikai vallási rendszerek doktrínájának, egy olyan jellemvonás, amely a tudatos napi létezés és a mindennapok világában értelmezhető entitásokhoz kapcsolható emberi viszo-

---

1 E cikk a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott, dr. Simon-Székely Attila által vezetett, megjelenés alatt álló *Lélekciklopédia* című nemzetközi enciklopédia a *„Lélek Afrikában”* című nagyfejezetének a szerző által jegyzett *„A Fekete Afrika lelkei”* című alfejezetén alapul, illetve annak egyes részleteit használja.

2 (1832–1917), angol antropológus.

3 A latin anima szó jelentése lélek.

nyok (együttal viszonyítások) megértéséhez járul hozzá. Ma érdemes inkább elkerülni e terminus használatát, és inkább arra az eleven erőre (*living force*) utalni, amely az élő és az anyagi világokat köti össze. Az afrikai hit szerint az anyagi, fizikai valójukkal jelen lévő tárgyak rendelkeznek élő lelkekkel vagy szellemekkel.

Patrick Nnoromele (2012) arról tudósít, hogy az általános afrikai vélekedés szerint a világegyetemet végtelenül sok szellem lakja. E szellemek ugyan megközelíthetetlenek, együttal láthatatlanok az emberi szemnek, mégis mindazon dolgokban, melyekben lakoznak, az élet forrását képezik. Ha egy élő fát veszünk példaként, a fa a benne lakó szellem által él, melyből az vezethető le, hogy az élet általában az adott testben, kiterjedésben lévő szellem jelenlétének tulajdonítható, míg a halál éppen a szellem eltávozását, hiányát jelenti a testből.

Fekete Afrika helyi (sokszor zárt) közösségekben élő népcsoportjai kivétel nélkül tisztelettel adóznak őseiknek. Ez nem azt jelenti, hogy az ősöknek hódolnak, hanem sokkal inkább a tiszteletről szól, amely általánosságban alapvető helyi társadalmi elvárás többek között az idősebb generációk irányában. Azáltal, hogy az afrikai hitvilág és hagyományos vallási gyakorlat minden részletében közösségi, annak értelmezése is leginkább a közösség léleklétfogásán keresztül lehetséges.

A mindennapi szociokulturális kontextus fontosságáról

Az afrikai lélek szétválaszthatatlanul összenőtt a társadalmi lét és kultúra szerteágazó dimenzióival, ezért tárgyalása elképzelhetetlen az adott helyi kulturális sajátosságok és hagyományok figyelembevétele nélkül. Az afrikai hitvilág kölcsönösen összekapcsolódik a politikával, a gazdasággal, a különböző társadalmi folyamatokkal, a betegségekkel, a gyógyítással, a művészettel, a táncsal és a zenével (Blakely et al., 1994, 1. old.), és többek között a hétköznapi beszéddel, társalgással, verbális, nonverbális interakciókkal. Az afrikai „legbenső” megértéséhez a mindennapi szociokulturális kontextus tanulmányozásán keresztül vezet az út.

Az etnokulturális kötődésű hiedelmek sok esetben kapcsolódnak bizonyos félelmekhez, akár sorscsapásokhoz, de mindenképpen az emberi képességek határainak, a saját emberi mozgástér behatároltságának felismeréséhez. A mindennapokban a küzdelem az életben maradásért, egy jobb minőségű életért sokszor társul azzal, hogy az egyén varázslóhoz fordul, az ő segítségét kéri szenvedésének enyhítésére. *„Elkél tehát a segítség, bármily obskúrus is legyen alkalmasint a megsegítettek vagy éppen a külső megfigyelők szemében annak forrása, illetve működése.”* (Füssi, 2007, 102. old.)

Az emberek napi aggodalma számtalanszor táplálkozik abból az érzésből, hogy képtelenek kontrollálni a természet ártalmas erőhatásait, például nem tudják befolyásolni a hurrikánok, a villámok kialakulását, a szárazság pusztítását vagy a betegségek felbukkanását és terjedését. Mindezekhez képest a legsokkolóbb maga a halál, melynek természetesen nem tudnak megálljt parancsolni. Azáltal pedig, hogy hitvilágaikban egyedül a világegyetemet megteremtő legfőbb lélek, a Főisten, valamint a hierarchiában alá tartozó kisebb istenségek képesek befolyásolni a természeti világot, a hozzájuk fűződő folyamatos kapcsolat(tartás) – legyen az direkt vagy közvetítőkön keresztüli – talán az egyik leglényegibb eleme a mindennapi létezésnek.

A hagyományos afrikai hitvilág fontos szereplői az istenek „küldöttei”, a lélekközvetítők, akik nem tényleges felesküdt papok – ahogyan mi e fogalmat ismerjük –, hanem olyan papok és papnők, akik közösségeik és az istenek megfelelő kapcsolatáról gondoskodnak, *„esőért, bő termésért, [gyógyulásért] jár[nak] közbe, s ő[k] a közösség gyógyító[i] is*

egyben” (Búr, 2009, 6. old.). A papok hagyománya Nyugat-Afrikában erősebb a kontinens más térségeihez képest: az ankore, joruba, ibo, akan, baganda, basoga, eve népek helyi társadalmában különböző hitvilágbéli feladatokat látnak el. Ugyanúgy, ahogyan az istenségek között találunk hímnemű és nőnemű megtestesüléseket, a közvetítők is egyaránt lehetnek férfiak és nők. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy a nők egzisztenciálisan alacsonyabb rendű, és akár jogi értelemben is alárendelt pozíciót foglalnak el az afrikai társadalmak többségében, sőt már az iskoláztatás kapcsán is rosszabb eséllyel indulnak, ugyanis Afrika-szerte a családok többsége sok esetben még mindig jobbnak látja, ha a leánygyermek otthon végeznek munkát, míg a fiúk az esetleges jobb munkavállalás reményében, mint leendő családfenntartók, tanulnak.⁴ Éppen ennek tükrében érdekes a női szellemkövetítők és médiumok megítélését és szerepét megvizsgálunk.

A nigériai edo népcsoport vilásképeinek központi kultusza, például, Olokun istenséghez kapcsolódik, akit a Benini Királyság⁵ (mely nem keverendő össze a mai Nigéria nyugati szomszédjával, a Benini Köztársasággal, amely a gyarmati időszakban Dahomey állam néven volt ismert) délkeleti részén található közel 50 kilométer hosszú Olokun folyóval (angol nevén Ethiope folyó) azonosítanak. Az edo hit szerint e folyó – ezáltal Olokun maga – minden folyók és óceánok forrása. Azáltal pedig, hogy általában a látható-érzékelhető fizikai világ határán több hagyományos afrikai hitvilág szerint egy folyó húzódik, mely egyrészt a fizikai világban elhunytak lelkei, másrészt a születendő új lelkek számára jelenti a spirituális világ és a fizikai világ közötti közlekedés útvonalát, Olokun megítélését is meghatározza. Neki tulajdonítják a gyermekek megérkezését – valójában az edo hit úgy tartja, hogy Olokun hozza a megszületett új gyermeket. Az edo nép eredetének történetét jól szemlélteti a következő részlet (Vityi, 2009, 266. old.), mely a teremtő isten, Osanobua (rövidebb nevén Osa), Olokun apja központi szerepét mutatja be:

„A kezdetek kezdetén a világot egyedül víz borította, szárazföld sehol sem létezett. A világoceán közepéből kiemelkedett egy fa, melynek tetején élt Owonwon, a tukánmadár. Amikor Osa úgy döntött, benépesíti a világot, összehívta három fiúgyermekét, akiknek egy kenuval kellett a fizikai világba utazniuk, hogy ott egyedül boldogulva benépesítsék a földet. Indulásuk előtt Osa mindhármuknak felajánlotta, hogy bármely kívánságukat teljesíti. A két idősebb fiú világi javakat, csupa »hasznos« tárgyat kért, míg a harmadik – Owonwon tanácsára – mindössze egy csigaházat kért apjától. Amikor a kenu a világoceán közepéhez érkezett, a két fiú tanácstalanul nézett körül, nem találtak ugyanis egy talpalatnyi földet sem, ahol megpihenhettek volna. A harmadik fiú ekkor megfordította a csigaházat, amelyből föld ömlött ki – így a vízből kiemelkedett a szárazföld, amely fölött egyedül ő rendelkezett.

Osa idősebb fiai nem merték a lábukat kitenni a kenuból, ezért egy kameleont küldtek a szárazföldre, hogy megbizonyosodjanak róla, a víz tényleg szilárd földdé vált. A kameleon az edők hite szerint ettől a momentumtól kezdődően jár ma is komótosan és lassan. Azt a helyet, ahol a szárazföld kiemelkedett a világoceánból, Agbonnak nevezték el. Erről a pontról Osa az egész világ négy sarkát, minden országát és minden királyságát emberekkel népesítette be. Legkisebb fiát – aki kihasználván a helyzetet, bátyjaitól a szárazföldre lépésért cserébe megkapta azok kincseit és eszközeit – Osa Benin uralkodójává tette meg, s ő lett a leghatalmasabb és leggazdagabb a három testvér közül.

4 Persze a 21. század első évtizedében mélyreható változásokról számolhatunk be, hiszen az alapfokú iskolai oktatásban egyre több lány vesz részt.

5 „A nyugat-afrikai államalakulatok közül az egyik legismertebb és leghosszabb életű (közel 1000 évig fennálló) állam a Benini Királyság volt. [...] A helyiek – és a nem helyi kutatók közül is többen – a benini népre az edo szót használják.” (Vityi, 2009, 264. old.)

Osa létrehozta saját királyságát, Erinmwint, melybe azon a vízen keresztül lehet eljutni, ahol az ég és a föld találkozik. Osanobua teremtő isten jelképe ma is egy homokkupacba tűzött pózna, rajta egy fehér szövettarabbal, amely a világoceánból kiemelkedő szigetet szimbolizálja.”

Hasonlóan más nyugat-afrikai legfelsőbb istenekhez, Osanobua ugyan a fizikai világból kivonult, viszont megbízta legidősebb fiát, Olokunt a legfontosabb mindennapi ügyek „intésével”, elsősorban a termékenység, az egészség és a gazdagság (jólét) felügyeletével (Ben-Amos, 1994, 121. old.). Olokun tiszteletében, a napi rítusokban – mind a városban, mind falun – a papnőknek meghatározó szerepe van. Azáltal, hogy Olokun hozza a megszületett gyermeket – és ebben legidősebb lánya, Obiemwen segít neki –, általános gyakorlat az edók körében, hogy a kislányok szülei egy házioltárt állítanak fel Olokun tiszteletére annak érdekében, hogy Olokun biztonságot és jólétet adjon a lányoknak. Amikor a lányok férjhez mennek, magukkal viszik ezt az apró szentélyt férjük házába, és egész életükön keresztül e szentély szolgál az istenséggel való kapcsolattartás legfontosabb eszközeként, ennek gondozásával kerülhetnek közelebb az istenséghez. A papnők képesek közvetíteni Olokun elvárásait az őt tisztelő közösség tagjai felé. Több alkalommal, miközben transzba esnek, a papnők különböző társadalmi és egészségügyi problémákat tudnak diagnosztizálni, egyúttal vitákat elrendezni az egymásnak feszülő felek között, tanácsokat adni a közösség tagjainak. Ez a képesség, mely egyszerre hatalom a közösségen belül, nagyon hasonló a véneknek vagy magának a főnöknek tulajdonított hatalomhoz. Mégis, saját háztartásukon, illetve hitbéli közösségükön túl az Olokun-papnők nem rendelkeznek hivatalos politikai hatalommal úgy, ahogyan az adott csoport főnöke (Ibid, 133. old.).

A főként délnyugat-nigériai területeken élő jorubák eredetét különböző narratívákból⁶ fejthetjük fel. Az orális hagyományok körét gyarapító központi teremtésmítosz szerint az Ég Istene, Olorun (vagy másik nevén Olodumare) egy létrát bocsátott le az égből, melyen keresztül a jorubák őse, Oduduwa – aki valójában minden ember őseinek tekintendő a jorubák szerint – alászállt, kezében egy kakassal, egy marék földdel és egy pálmamaggal. Oduduwa belehajította a földet a lenti vizekbe, a kakas megkapirgálta a földet, majd a beleültetett magból tizenhat ágú pálmafa nőtt, a tizenhat eredeti királyságot szimbolizálva. A mai Osun Államban található Ife (Ilé-Ifè) e mítosz szerint az a szent hely, ahonnan minden joruba város fejlődése elindulhatott, ahonnan a jorubák a környező településeket benépesíthették. Ife a joruba királyság politikai központjának is tekinthető, ugyanis a mítosz egyik variációja szerint a dinasztiaalapító Oduduwa tizenhat fiúgyermeket nemzett, akiből a tizenhat királyság vezetői lettek.

A különböző településeken élők saját (városi) teremtőistenségeket is tisztelnek. Az Osun folyó partján található Oshogbó város, melynek patrónusa Osun istennő (róla nevezték el magát a folyót is). Az Osun-kultusz egyidős a joruba teremtéssel, és ugyanúgy szájhagyomány útján terjedt, illetve maradt fenn. A következő részlet (Aradi, 2009, 123. old.) Osun helyét és szerepét jellemzi az istenségek pantheonjában, melynek „... egyik legfontosabb tagja, a tulajdonképpeni hadisten, vagyis Ogun anyja: Jemodzsá, minden vizek istennője. Öccse Dádá, a természet istene, két felesége pedig Oya és Osun, mindket-

6 Egy másik gyűjtés szerint a jorubák Lamurudu utódjától származnak, aki száműzöttként az ókori Babilont elhagyva végül a mai Jorubaföldön telepedett le. Lamurudu a Bibliában is említett mezopotámiai Nimród király, akit Kézai Simon krónikájában Ménróthként, a magyarok őseként ismerünk. Egy harmadik elképzelés egészen időszámításunk előtt 10 000-ig viszi vissza a joruba kultúra keletkezését, és ezt archeológiai leletekkel is bizonyítottak vélik.

ten folyamistennők. Ugyanakkor Oshogbóban Ifá isten (a *loruba orákulum*) feleségéként tartják számon Osunt. De míg Ifében és Ileshában inkább az Oya kultusz terjedt el, addig Oshogbóban és az attól keletre eső területeken Osun kultusza ismert. Oya és Osun a vizek mellett a termékenység istennői is. Oya a jóindulatú, az anyákat segítő, gyermekeket védő. Osun szerepe nem ilyen egyértelmű. Ő ugyanis a női főmágus, okos, titokzatos, szeszélyes és bosszúálló. Ha megfelelő áldozatot mutatnak be neki, segíti a hozzáfutásokat, de kedvét állandóan keresni kell, rendszerint véráldozattal. Ez ma már természetesen állati áldozat: kecske, csirke vagy hal, de lehet növényi eredetű is. A néphit szerint, ha Osun megharagszik, hirtelen halált küld az emberekre.”

Az istenségeknek, és általában a szellemeknek – elkerülendő többek között a rontást – „meghatározott időközönként ajándékokat, engesztelő áldozatokat kell felajánlani. [...] A rítusok, babonák, jóslási módok, illetve egyéb ceremóniák [ugyan] faluról falura változnak” (Búr, 2009, 6. old.), mégis általános érvényű jelentőségük abban rejlik, hogy az isteni lélek eredetének és mindenhatóságának tiszteletét segítik kifejezni a közösségek tagjai számára.

Titkos társaságok

Az egyik példánkként hozott *loruba* hitvilág kapcsán érdemes a Nyugat-Afrika több régiójában, így elsősorban a mai Libériában és Sierra Leonében oly jellemző titkos társaságokkal (*secret society*) is foglalkoznunk, nem utolsósorban a közösségeken belüli férfi-nő relációk okán is.⁷ Amint már az első e térségre fókuszáló európai feljegyzések, tudósítások jelezték, a mande nyelvet beszélő kpellék rejtélyes titkos férfi társasága, a Poro, valamint annak női megfelelője (vagy inkább hasonmása), a Szande (vagy Bundu) jelentős politikai autoritást képviseltek a helyi társadalomban. A Poro rendkívüli jelentőségét emelik ki a kutatók, rávilágítva arra, hogy a társaság „rituális-mágikus szerepe mellett [a mai napig] bonyolult társadalomszervező és politikai funkciót is ellát” (Füssi, 2007, 282. old.). A genderkutatással foglalkozók a Szande társaság kapcsán kimutatták, hogy a kontinens e térségében széles körben elterjedt módon – egyfajta mintát mutatva más szervezeteknek – a gyülekezet markánsan járult hozzá a fiatal lányok magabiztos(abb) érésehez, a rítusok gyakorlása, és általában a szellemvilággal való kapcsolattartás területén kiakult eminens női szerepekhez, valamint a politikai értelemben vett női befolyáshoz (D’Azevedo, 1994, 345. old.). E vélemény kritikusaiban azonban felhívják a figyelmet arra, hogy a Szande mindig is a nők feletti férfibefolyás egyik meghatározó eszköze volt azzal, hogy a társaság magas rangú vezetői valójában összejátszottak domináns férfi rokonaikkal, hogy fenntartható maradjon a patrimonialis rend.

Az hogyan Füssi Nagy Géza aláhúzza, meglehetősen bonyolult kérdést jelent az, hogy e szervezetek „milyen mértékben kapcsolódnak az érintett populációk, konkrét etnokulturális egységek mindenkori hagyományos vallási hiedelmeihez, szellem-hitéhez”, és néhány, amolyan „utalásszerű megállapítással”, igyekezett az értelmezést segíteni (2009, 282–283. old.): „A Poro társaság szellemei az »Isten« akaratát, illetve az élet misztériumait megszemélyesítő, a természetfölöttit a földön reprezentáló erők. Ezek a szellemek azonban abban különböznek a többiekétől, hogy nemcsak a természetfölötti világot, hanem földi erejének letéteményesét, a Porót is megszemélyesítik. [...]”

7 Terepmunkája során izgalmas tapasztalatokról számol be dr. Turóczy Ildikó az *Afrika Tanulmányok* folyóirat 2014/VIII. évf. 1. és 2. számaiban: Északnyugat-Kamerun hegyi királyságainak titkos társaságairól, a Kwifoáról és a Ke-fabról értekezik exkluzív fotókkal illusztrált cikkeiben.

E szellemek között a bozótördög (daa ördög) a főnök. Ő a szellemek, végül is az Isten akaratának, erejének végső közvetítője. A Poro legfelső rétege gyakorol ellenőrzést az evilági jelenés fölött, amely egy álarcot viselő »maskara« emberre utaló formájában jelenik meg.”

A Sierra Leone északi részén található Koinadugu körzet Wara-Wara Bafodea közössége szintén érdekfeszítő példáját kínálja a férfi és női titkos társaságoknak. A limba férfiak Gbangbani társasága ősbibb gyökerekkel rendelkezik, mint a népcsoport női tagjainak Bondo elnevezésű társasága. A kettő közötti legnagyobb különbség a nemi szerepek közötti hagyományos hierarchiát tükrözi, ugyanis e népcsoporton belül is egyértelmű a férfi dominancia és a nők alárendelt szerepe. Ami hasonlóan igaz mindkettőre: egyik társaság sem vesz részt olyan napi politikai természetű ügyekben, mint a közösség adóinak begyűjtése, földtulajdonlás körüli vitás esetek rendezése, vagy például házasságok elválasztása. Sokkal inkább ügyelnek a fiatalok megfelelő (szakszerű) beavatására, a boszorkányok rontása által okozott betegségek gyógyítására, általában a boszorkányok elűzésére, a temetkezésekre, vagy a zene, az énekek, a tánc közösségi élvezetére és az adott rítusokon elvárt megfelelő ruházatok meglétére.

Boszorkányok és mágia

Léteznek ugyanis ártó, gonosz varázslók, a boszorkányok (*witch*-ek), ahogyan például őket a kelet-afrikai közvetítő nyelvként funkcionáló szuahéli *mchawi*-ként ismer, akik már születésükkor rontó szándékkal és gonosz tulajdonságokkal rendelkeznek. Velük leginkább a *mgangák* és *fundik* tudnak szembeszállni, és egyfajta „csodadoktorként” (*withdoctor*) gyógyhatást le őket. Nem mindig a „jó” győznek azonban. „*A harc kimenetele az ellentétes előjelű mágikus képességek és a konkrét varázslatok erőviszonyaitól függ. [...] rosszabb esetben [a konfliktusok] teljes zűrzavarrá fokozódhatnak [...] sőt pusztuláshoz (ezzel a sötét, fekete mágia – uchawi – diadalához) vezethet[nek]*” (Füssi, 2007, 279. old.).

Az egész afrikai mágikus hiedelemvilágot, ezáltal a mágiát a jó és a rossz, a pozitív és a negatív kettőssége hatja át. Létezik „jó” és „gonosz” mágia, léteznek jó (gyógyító) és rossz (ártó) varázslók. A jó, gyógyító mágiát elfogadja és megbecsüli a társadalom, ezáltal a jó, építő varázslást gyakorlókat, így a jó szándékú specialistákat, különösképpen a jókat, esőcsinálókat, csodadoktorokat, helyi gyógyítókat, akik közösségeik jóléte érdekében használják mágikus erejüket, tisztelet övezi. A pozitív mágia gyakorlása során használt vagy a gyógyításban javasolt tárgyakkal – például szárnyas állatok tollának, amuletteknek, különböző rongyokból, fonásokból készült tárgyakkal –, vagy bizonyos varázsigéknek, illetve a testen végrehajtott bevágásoknak is jelentősége van a helyi hiedelemvilágban. Sokan hisznek abban, hogy e tárgyak fogják megvédelmezni őket a rájuk leselkedő veszélytől, rontástól, vagy éppen e speciális eljárásoknak köszönhetően jön meg a szerencséjük.

A gonosz mágia egyfelől az ártalmakban való bizodalmat, másfelől az emberekre és az általuk tulajdonoltakra kifejtett gonosz boszorkánymesterkedést foglalja magában. Mbiti (1989, 194. old.) felhívja azonban a figyelmet arra, hogy különösen az afrikai falusi közösségekben a gonosz mágia az emberek félelmeiből, gyanakvásából, féltékenységeiből, hamis vádaskodásaiból, illetve tudatlanságából képes táplálkozni. Sokan félnek attól, hogy véletlenül elhagyják ruhadarabjaikat, óvatlanok legyenek kifésült hajszálaikkal, vagy akár levágott körmeikkel, nehogy az „ellenségeik” azokat megtalálva gonosz varázslást gyakoroljanak rajtuk.

A boszorkánymesterség Afrika-szerte elterjedt gyakorlat. A boszorkányokról az emberek azt gondolják, hogy az éj leple alatt titokban tevékenykednek, számos alkalommal éjszakai állatok – például hiénák és baglyok – bevonásával. A boszorkányok különleges képességeiket az ártó szellemektől kapják, akik arra biztatják őket, hogy gonosz mágiát gyakoroljanak. Olyan „tudás” birtokosai, mellyel a közösség elől elrejtve, titokban tudják végezni boszorkánymágiájukat. Minél nagyobb erővel rendelkezik az adott boszorkány, vallja Bourdillon (2000, 177. old.), annál kisebb lesz az esélye annak, hogy lelepleződjön gonosz tevékenysége, és az egyetlen módja annak, hogy valakiről hitelt érdemlő (bizonyított módon) kimondassék az, hogy boszorkány, ha például egy orákulum hatalmasabb mágiát birtokló erőkhöz képes fordulni a bizonyítás során. Ha egy jós megerősíti valakiről azon állítást, miszerint az illető boszorkány, a továbbiakban kicsiny esélye marad arra, hogy megmeneküljön az ilyenkor szokásos következmények elől.

A múltban a bizonyítottan gonosz mágiát gyakorló az életével fizetett boszorkányságáért, mely ítéletnek a volt gyarmatosítók parancsoltak megálljt. Habár ma bizonyos helyeken az elítéltre még mindig várhat lincselés, többnyire a falu kiközösítését és lakóhelyének, családjának elhagyását kell a boszorkánynak elszenvednie. A boszorkányság stigmáját nem mindenki tudja elviselni, azzal együtt tovább élni; számos esetben az orákulum által boszorkányságában megerősített személy (nő) öngyilkos lesz.

A boszorkányságot a szerencsétlenséggel, halállal, erkölcstelenséggel, a sötétséggel, az éjszakával, veszélyes állatokkal, titkozatossággal, (ártó) szellemekkel, szeszélyességgel és minden olyan dologgal azonosítják, amely a rendezett társadalmi rendet veszélyezteti. Érdeemes megfontolni a boszorkányhit geográfiai értelemben vett előfordulását, ugyanis a városi-falusi ellentétpár e tekintetben is kimutatható: általában az urbanizált(abb) területeken, településeken a boszorkánysággal kapcsolatos hiedelmek – lassan változó módon ugyan – kevésbé meghatározóak, mint a falvakban. A dél-afrikai koszák (angolos átírás: *xhosa*) körében végzett kutatások igazolják e különbséget: a városban élő koszák kevésbé magyarázták balszerencséjüket, szerencsétlenségeiket a boszorkánysággal, annak vélt alkalmazásával. Míg ők sokkal inkább balszerencséhez társították problémáikat, a falvakban élők mindig boszorkányságra gyanakodtak. A népcsoporton belüli jelentős felfogásbeli különbség részben magyarázható a városi koszák magasabb iskolázottsági szintjével, illetve azzal a kommunikációs környezettel, melynek segítségével ők a körülöttük lévő világgal sokkal szélesebb értelemben érintkezhetnek. Mindezek által pedig a városlakók több magyarázat közül is választhatnak, amikor problémáik gyökerét igyekeznek megérteni és a lehetséges megoldást megtalálni.

Az afrikai folklór jelentősége

Az egyes népcsoportok lélekfelfogásáról, hiedelemvilágáról nem vallási (szent) könyvekből, hanem szájhagyomány útján fennmaradt mondásokból, dalokból, énekekből, mítoszokból, történetekből értesülhetünk. Az afrikai folklór több forrása volt képes gyarapítani tudásunkat e népek hiedelmeiről, hagyományairól és hiteikhez kötődő mindennapi gyakorlataikról, rítusaiukról. Biernaczký Szilárd (2008) kiemel két jelentős forrást, az énekes mesét, a dicséző költészetet és a hóseposzt.

A dél-afrikai zuluk az afrikai folklór egy kétségkívül izgalmas műfajával, az izibongóval („névdicséző” énekekkel) ajándékozta meg a világot.

„A törzs férfitagjait általában rokonai, családtagjai, társai, különösen az azonos életkori csoport tagjai illethetik dicséző nevekkal. A királyi ház (főnöki család) tagjainál ezt a feladatot az énekmondó (imbongi) látja el. A dicséző neveknek elvileg nincs számbeli korlátja, így azok kumulatív sorozatában [...] bújik meg az elbeszélés. Mindemellett ebből a jellegzetességből következik az, hogy az epikai (eposzi?) tényanyag, cselekménymagok ellenére a déli bantu dicséző énekek sosem haladják meg az 500 sor terjedelmet.

[...] az imbongi [...] megfelelő alkalmak során, jellegzetes öltözékben, szinte mindig a teljes közösség figyelmétől kísérvő zengte el sajátos deklamált előadásmódban a »nagy és jeles férfiú« jellemének, varázsos erejének és kiemelkedő tetteinek dicséretét.” (Biernaczky, 2008, 60–1. old.)

A talán legismertebb izibongo központi hőse (akiről a dicséző ének szól) a zuluk államalapítója, Shaka király (1787–1828).

„Shaka izibongója, amint azt a széles körű szakirodalom állítja, kevésbé személyes, mint inkább nemzeti karakterű, nem az ódai hangnem, hanem az epikus jelleg dominál benne. A számtalan hódítás bemutatása közben fény derül arra, az állandó hadsereget megteremtő hadvezér mint válik törzsfőnökből politikai vezetővé.” (Ibid, 62)

A Nyugat-Afrika-szerte élő mandinka nép hőseposza a birodalomalapító Szungyata királyról szól, és az afrikai művelődéstörténet meghatározó darabját jelenti, egyúttal pedig a helyi/térségi hiedelemvilág, mitikus környezet mélyebb megértését segíti elő.

„A Szungyata eposz [...] három fő, központi vagy lényegi epizódból építkezik, amely elé kerül [...] általában a főhős apai családjának a bemutatása (1), valamint a bivalyasszony mítoszmeséje (2). Ezek után következik aztán a főhős varázsos-mitikus elemekkel körülfont, csodás körülményektől kísért születése, gyermek- és ifjúkora (3), a főhős száműzetése (4), végül pedig győzedelmes visszatérése: Szumanguru (vagy Szumaoro), a szuszu király legyőzése és a Mali birodalom megalapítása (5). Mindezekhez úgynevezett kiegészítő epizódok járulhatnak, így például az eposzvariánsok elején sor kerülhet jellegzetes nyugat-afrikai dicséző ének megszólaltatására, a különféle kulturális hatásoknak megfelelően a keresztény teremtéstörténet (Ádám és Évánál Noéig) vagy az iszlám szent háború felidézésére. A főhős őseinek megjelenítése előtt a mandék eredetének bemutatására is vállalkozhat a bárd. De egyéb mozzanatok is járulhatnak [...] az eposzi történethez, amelyet gyakran a nagy király különös halálának története zár le. A hagyományok szerint ugyanis Szungyata a Szankaran folyóba fulladt, amelynek mindkét partján évszázadok óta minden évben állatáldozatot mutatnak be emlékére.” (Biernaczky, 2009, 245. old.)

Jan Vansinának⁸ köszönhető az, aki „...rekonstruálta a Nagy-tavak menti Burundi és a kongói kuba nép azelőtt mitikusnak vélt történelmét, (hogy) kidolgozta történelmi szájhagyomány-kutatási módszertanát, s ezzel valóságos láncreakciót indított el. Minden afrikai kultúra – amely addig csak az európai hódítók szórványos és gyakran lekezelő feljegyzéseinek formájában létezett – megkezdte önállósulási harcát igazi önképe érvényesítéséért.” (Mandics, 2008, 35. old.)

Az afrikai hitvilág és lélekgyakorlat megismerése számára is oly fontos rítusok, közmondások, hősi énekek vizsgálatából a Vansina-féle irányzat segítségével „...sokkal jobban kitűnik, milyen szerepük van a hagyományos elemeknek egy-egy nagyobb szertartási ciklus-

8 1929-ben született belga történész-antropológus az ún. Oral History Research megalapítója, akit egyúttal a közép-afrikai népek hagyományos történelme egyik legjelentősebb ismerőjének tartanak.

ban, hogyan szól bele a közönség kórusként az előadásba, s milyen az egész rítus dramaturgiai felépítése és katartikus hatása.” (Ibid)

Mindezek pedig hozzájárulnak ahhoz, hogy Afrika lélekkétfogásainak komplexitása jobban megismerhetővé váljék számunkra, a kívülálló számára is.

Felhasznált irodalom

Aradi Éva

2009 *Joruba istenek között Oshogóban*, in: Biernaczky Sz. – Búr G. szerk.: *Afrikakutatás 2005–2010*, Budapest, Mundus Kiadó, pp. 121–128. (a kötet kéziratban, a tanulmány megtalálható az interneten: <http://afrikatudastar.hu>)

Ben-Amos, Paula G.

1994 *The Promise of Greatness: Women & Power in an Edo Spirit Possession Cult*, in: Blakely, T. D., – van Beek, W. E. A. – Thomson, D. L. szerk.: *Religion in Africa. Experience & Expression*, London, James Currey, pp. 118–134.

Biernaczky Szilárd

2008 *Shaka király dicséréje, Afrika Tanulmányok*, II. évf., 1. szám, pp. 55–79.

Biernaczky Szilárd

2009 *Szungyata avagy a Mali Birodalom alapításának története. Egy nyugat-afrikai hőseposz térben és időben*, in: Csizmadia S. – Tarrósy I. szerk.: *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*, Pécs, Publikon Kiadó, pp. 237–262.

Blakely, T. D., – Van Beek, W. E. A. – Thomson, D. L. szerk.

1994 *Religion in Africa. Experience & Expression*, London, James Currey.

Bourdillon, M. F. C.

2000 *Witchcraft and Society*, in: Olupona, J. K. szerk.: *African Spirituality. Forms, Meanings and Expressions*, New York, The Crossroad Publishing Company, pp. 176–197.

Búr Gábor

2009 *Afrika vallásai, Afrika Tanulmányok*, III. évf., 1. szám, pp. 4–21.

D’Azevedo, W. L.

1994 *Gola Womanhood & the Limits of Masculine Omnipotence*. in: Blakely, T. D., – Van Beek, W. E. A. – Thomson, D. L. szerk.: *Religion in Africa. Experience & Expression*, London, James Currey, pp. 343–362.

Füssi Nagy Géza

2007 *Varázslók és varázslatok Fekete-Afrikában, Africana Hungarica*, II. évf., 1–2. szám, pp. 97–119.

Füssi Nagy Géza

2009 *Határtalan szakrális tér: Fekete Afrika*, in: Kézdi Nagy Géza szerk.: *A magyar kulturális antropológia története*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, pp. 237–256.

Mandics György

2008 *A szájhagyomány-kutatás horizontjai*, BUKSZ, pp. 34–38. (<http://buksz.c3.hu/0801/07bir.mandics.pdf>)

Mbiti J. S.

1989 *African Religions and Philosophy*, Second Revised and Enlarged Edition, Oxford, Heinemann.

Nnoromele, S. C. – Anyanwu, O. E.

2012 *(re)Tracing Africa. A Multi-Disciplinary Study of African History, Societies, and Cultures*, Dubuque, IA, Kendall Hunt.

Vityi, Dorottya

2009 *Edo világgép. Hiedelmek, rítusok és a művészet összefonódása egy nyugat-afrikai népcsoporton belül*, in: Csizmadia S. – Tarrósy I. szerk.: *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*, Pécs, Publikon Kiadó, pp. 263–286.

Lampert Vera

Bartók és az arab zene

Bartók Béla három alkalommal járt Afrika földjén. Mint legtöbb utazása, mindhárom afrikai tartózkodása szakmai elfoglaltsággal: koncertturnéval, népdalgyűjtéssel vagy konferencián való részvétellel volt kapcsolatos. Az első rövid látogatásra egy ibériai koncertturné adott alkalmat 1906 tavaszán. A hangversenyek teljesítése után Bartók a félszigeten turistáskodott, majd áthajózott Tangierba. Három napot töltött a városban, rövid üzeneteket küldve családjának és ismerőseinek benyomásairól.¹ Egy kávéházban muzsikaszót is hallott, ami felkeltette érdeklődését, és attól kezdve tervei között szerepelt ismét felkeresni Észak-Afrikát, hogy jobban megismerje a vidék zenei kultúráját.

Bartók 1905-től járta a régi Magyarország falvait, és néhány év alatt tekintélyes számú magyar, szlovák és román népdalanyagot gyűjtött össze, amelynek alapján felismerte a kölcsönhatások jelentőségét a különféle népdaltípusok kialakulásában. A múlt század első évtizedében Berlinben is hasonló kutatás indult, amely egy új diszciplína, az összehasonlító népzene tudomány megteremtéséhez vezetett. Erich von Hornbostel 1905-ben alapította meg a berlini hangarchívumot, ahol a világ minden részéről gyűjtöttek felvételeket. 1911-ben megjelent önéletrajzában Bartók is kutatásainak kiterjesztését tervezte: „*Azt hiszem, nem fogok csak Magyarországra szorítkozni; talán megadatik nekem, hogy messzebbre, vadabb, egészen járatlan utakra elkerüljek.*”²

Második afrikai útját Bartók nagy körültekintéssel szervezte meg. 1911-ben Párizsban szótárt, nyelvkönyvet vásárolt, ugyanakkor arab népzenei kiadványokat is keresett tanulmányozásra, akkor még sikertelenül.³ 1912-ben kapcsolatba lépett Erich von Hornbostellel, akinek olvasta a tuniszi arabok zenéjéről 1906-ban megjelent írását⁴, és arab fonográf felvételeket kért tőle cserébe azért a tíz román népdalokat tartalmazó hengerért, amelyekről a berlini intézet galvanoplasztikai eljárásával rézből készült, tartós kópiákat készítettett. Az utazását megelőző napokban meg is érkeztek a tuniszi arab felvételeket tartalmazó hengerek, amelyeket ma a budapesti Bartók Archívum őriz. Hornbostel intéze-

---

1 *Bartók Béla családi levelei*, szerk. ifj. Bartók Béla. A szerkesztő munkatársa Gomboczné Konkoly Adrienne, 1981, Budapest, Zeneműkiadó, 154. old. (A továbbiakban Családi levelek.) *Bartók Béla levelei*, szerk. Demény János, 1976, Budapest, Zeneműkiadó, 107. old.

2 „Bartók Béla”, *Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja*, 1911, Budapest, Világosság Könyvnyomda Rt., 1911, 292. old. Újabb kiadása: *Bartók Béla írásai* 1. köt., közr. Tallián Tibor, 1989, Budapest, Zeneműkiadó, 26. old.

3 *Családi levelek*, 209–211. old.

4 Erich von Hornbostel, „*Phonographierte tunesische Melodien*”, *Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft* 8 (1906–1907), 1–43. old.

tétől rendelte meg és szállíttatta Marseille-be Bartók az algériai gyűjtőúton felhasználandó új hengereket is.⁵

Hiába figyelmeztette egyik jószándékú ismerőse a nyári hónapok szélsőséges éghajlatára, Bartók 1913. június 3-án indult útnak Marseille-ből Biskrába és a környező oázisokba. Útlevele három hónapra szól, de túlbecsülte szervezetének ellenálló képességét, megbetegedett, és két hét után abba kellett hagynia a gyűjtést. Munkájának eredménye 118 hengeren megörökített hangszeres és énekelt arab dallam négy településről: Biskrából, a tőle tíz kilométernyire keletre fekvő Sidi-Okbából, a délnyugatra negyven kilométernyire fekvő Tolgából, és a Biskra-Constantine vasútvonal mentén száz kilométernyire északra fekvő El-Kantarából.

Bartók Biskrai vidéki gyűjtésének ma teljes dokumentációja hozzáférhető egy CD-ROM kiadványon.⁶ Meghallgathatók a fennmaradt fonográf felvételek, tanulmányozható Bartók helyszíni gyűjtőfüzete, a felvételekről készített első lejegyzései és a róluk készített tisztázatok.

Miután a hengerekről lejegyzéseket készített, Bartók részletes tanulmányban elemezte és értékelte ki a gyűjteményt. Tanulmányának első része magyarul 1917-ben jelent meg a *Szimfónia* folyóiratban „*A Biskra vidéki arabok népzeneje*” címmel. A folytatásra akkor nem került sor, mert a folyóirat megszűnt. 1920-ban jelent meg a teljes írás németül, a *Zeitschrift für Musikwissenschaft* hasábjain.⁷

Gyűjteményének jelentőségét Bartók maga is hangsúlyozta a tanulmányban:

„Amit mi különféle kiadványokból mint arab zenét ismerünk, nem a szó legszorosabb értelmében vett népzene, hanem a városi arabok zenéje, kétségkívül a régi arab műzenének maradványa, amely – kottairás hiányában nem lévén feljegyezve – csak szájhagyomány útján maradt fenn. E tanulmányban az araboknak csupán népi, vagyis parasztszenéjéről lesz szó, amely a fent említettől lényegesen különbözik.”⁸

Ugyanakkor Bartóké volt az első olyan arab gyűjtés, amelyet a szakember maga végzett a helyszínen. A korábbi gyűjtemények ugyanis részben hadifoglyoktól származnak, részben amatőrök munkái, akiket Hornbostel látott el felszereléssel, és az ő útmutatásai nyomán indultak gyűjteni.

A tanulmány kidolgozásának módszeréhez és felépítéséhez Bartóknak Hornbostel írásai szolgáltattak mintát. A hangszerek ismertetését a dallamok funkció szerinti leírása, majd zenei szerkezetük, előadásmódjuk elemzése követi. Ezután két táblázatban a táncdallamok csoportosítására tett kísérletet Bartók. Végül a példatár következik, jelmagyarázattal és az egyes dallamokhoz fűzött megjegyzésekkel.

Három fúvóshangszert (*žăūak, gasba, rcheita*), két húros hangszert (mandolin, *gombri*) és négyfajta ütőhangszert (*darbuka, bāndir, tabbāl, nakarat*) talált Bartók a bejárt területen. A tanulmányban részletesen leírta fizikai jellemzőiket, használatukat és elterjedtségüket.

A dallamokat a tanulmány funkciójuk szerint három csoportban mutatja be.

5 Lampert Vera, „Bartók and the Berlin School of Ethnomusicology,” *Studia musicologica* 49/3–4. (2008), 383–405. old.

6 Bartók és az arab népzene. Budapest 2006, Hungarian National Commission for Unesco.

7 Bartók Béla, „*A Biskra vidéki arabok népzeneje*,” *Szimfónia* 1., 12–13., 1917, 308–323. old. *Die Volksmusik der Araber von Biskra und Umgebung*, *Zeitschrift für Musikwissenschaft*, 9, 2, 1920, 489–522. old. Új kiadása: Bartók Béla írásai 3, közreadja Lampert Vera, lektorálta és szerkesztette Révész Dorrit, 87–128. old. (A továbbiakban BBí 3)

8 BBí 3, 87. old.

1. A *kneják* világi szövegű énekek, és előadásuk nem kapcsolódik alkalomhoz. Ezen belül megkülönböztethetők ütőhangszer nélkül és ütőhangszeres kísérettel előadott dalok; az előbbieket szabadon (*rubato*), az utóbbiakat feszes ritmusban éneklük. Mindkét csoportban vannak kizárólag asszonyok vagy férfiak által előadott énekek.

2. A *qsedák* „vallásos szövegű énekek (nagyobbrészt marabuk dicsőítésére). Csak férfiak éneklük, egyedül vagy ketten pár-énekszerűen, sajátmagukat *darbukán* kísérve, feszes ritmusban...”⁹

3. Hangszeres táncdallamok, dobkísérettel: egy részükre táncolnak, más részüket, melyekre nem táncolnak, csak bizonyos ünnepeken adják elő. E három csoporton kívül a *burdákat* (temetési énekeket) is megemlíti Bartók.

Ezután következik a részletes zenei elemzés: a dallamok hangterjedelmének, hangsorainak, a forma, metrum és ritmus jellemzőinek számbavétele. Leggyakoribb a kis ambitus; a dallamsorokból álló szerkezet helyett rövid motívumok ismételtetése; a páratlan metrum; és a „magas fejlettségű”, gyakori szinkópákat alkalmazó ritmus. Külön bekezdés foglalkozik az énekelt dallamok előadásmódjával:

„Ezt lehet legnehezebben akár szóval leírni, akár hangjegyekkel kifejezni. Tulajdonképpen csakis a fonográf-felvételek meghallgatása ad erről hű képet. Ti. a *knejákat* és részben a primitívebb *qsedákat* is (főleg az asszonyok) egészen sajátosságos, el-elcsuklásszerűen vibráló hanggal éneklük. Ezt hangjegyekkel mint trillaszerű ékesítéseket fel lehet ugyan tüntetni, de a panaszos elcsuklások hangszínét semmiképpen nem rögzíthetjük meg jelekkel.”¹⁰

Rendkívül érdekes a két táblázat, amelyekkel Bartók a hangszeres táncdallamok csoportosítására tett kísérletét mutatja be. Az első táblázatban a növekvő ambitus és a motívumok hossza szerint csoportosítja az 56 táncdallamot, amelyből kiderül, „...hogya primitívebb dallamok vannak túlsúlyban (éppúgy ambitust, mint a motívumok hosszát tekintve).”¹¹

A másik táblázat 18 táncfajtát sorol fel: mindegyiknél szerepel gyakorisága (darabszáma a gyűjteményben), lelőhelye, ütembeosztása, tempója és ambitusa.

A tanulmány legizgalmasabb fejezete a kottamelléklet. Korábbi népdalgyűjtő tevékenysége során Bartók rendkívüli gyakorlatra tett szert a népi dallamok lekottázásában: az irracionális ritmusok precíz visszaadásában és az ismert hangsoroktól eltérő hangok jelölésében. Mint a fenti idézetből kiviláglik, az arab énekesek előadásmódja újabb kihívást jelentett számára. A hangmagasság jelöléséhez különleges jelekhez folyamodott:

„Minthogy a dallamok túlnyomó része a mi 12 hangra osztott oktávunk hangjaitól eltérő hangokon mozog, nem használhattam a módosító jeleket a szokásos módon. E helyett minden dallam elején közlöm az illető dallamban előforduló hangok sorát: apró hangjegyekkel a csak futólag érintett, nagy kottafejvel a tulajdonképpeni dallamhangokat, melyek az ambitus megállapításánál tekintetbe jönnek. Ebben a hangsorban a + jel egy kotta fölött az illető skálahangnak majdnem ¼ hanggal való (de fülünkkel még határozottan felismerhető) feljebbítését, a jel pedig annak hasonló lejjebbítését jelzi.”¹²

A + jel használata Hornbostel befolyására vall, de a szokásosnál mélyebb hangok jelölésére ő a mínusz (–) jelet javasolja, ami azonban a kottairásban egybeesik a *tenuto* jellel, feltehetően ezért választott Bartók később másfajta megoldást. (Az 1. példában, Bartók lejegyzésének tisztázatában, az 5. teljes kottasor elején, a *gasba* hangsorának legmagasabb

9 Uo., 90. old.

10 Uo., 92. old.

11 Uo., 93. old.

12 Uo., 97. old.

F. : 106)

Gamme:

Kneia : des femmes
(ou danse?)

Biskra

Turkuia bal saisi
Fatna bin Tächemed

Handwritten musical score for a piece titled "Kneia : des femmes (ou danse?)". The score is written on a grand staff with a treble clef and a key signature of one flat. The tempo is marked as $\text{♩} = 70$. The music features a complex melodic line with many ornaments and a steady accompaniment. The lyrics "Turkuia bal saisi" and "Fatna bin Tächemed" are written above the staff. There are also some handwritten notes like "all'rythme & a tempo!".

Handwritten musical score for a piece titled "Jasba". The tempo is marked as $\text{♩} = 136$. The music is written on a grand staff with a treble clef and a key signature of one flat. The melody is more rhythmic and features many ornaments. The lyrics "Kneia bal Asci" and "Hammaris bal Asci" are written below the staff.

Handwritten musical notation for a piece titled "Dändir". It consists of a few notes on a grand staff with a treble clef and a key signature of one flat. The tempo is marked as $\text{♩} = 40$. The lyrics "Dändir" and "Kinele" are written above the staff.

Handwritten musical notation for a piece titled "Enaki". It consists of a few notes on a grand staff with a treble clef and a key signature of one flat. The tempo is marked as $\text{♩} = 40$. The lyrics "Enaki" are written above the staff.

Handwritten musical notation for a piece titled "ARAB". It consists of a few notes on a grand staff with a treble clef and a key signature of one flat. The tempo is marked as $\text{♩} = 40$. The lyrics "ARAB" are written above the staff.

1. példa. Két dallam lejegyzésének tisztázata a Biskra vidéki gyűjtésből: a 9a. és a 22. szám a Szimfónia-beli közlésben, a német változatban a 2a. és a 15. szám (A Bartók és az arab népzene című CD-ROM kiadványból)

hangja fölött található mínusz jel mutatja, hogy a hang negyedhanggal mélyebb a szokásosnál.

2. példa. A Biskra vidéki gyűjtés 15. száma a tanulmány német változatának kottamellékletében.

A 2. példában a dallam a tanulmány példatárában közölt alakjában jelenik meg, ahol a mínusz jelet kis karika helyettesíti a hang fölött.) A melizmákat, azaz az egy szótagra énekelt átfutó hangokat kisebb kottafejekkel különbözteti meg; hullámvonallal adja vissza a hang csúszását. A hangmagasság lehető legpontosabb visszaadásán kívül Bartók lejegyzése kiterjed az előadás egyébjellegzetességeinek az érzékeltetésére is:

„...[k]is fermata alig észrevehető megnyújtás, amely legfeljebb a kotta értékének a fele; nagy fermata a kotta értékének legalább kétszerese. ~-jel kotta vagy pauza fölött annak alig észrevehető megrövidítését jelzi.”¹³

Három különböző vonalra helyezett hanggal nemcsak azt érzékelteti a lejegyzés, mikor melyik kezével játszott a dobkíséret előadója, hanem azt is, mikor ütött jobb kezével a bőr szélére, mikor a közepére. A példákhoz tartozó jegyzetek további, olykor kimerítő felvilágosítással szolgálnak az énekesek koráról, neméről, származásuk helyéről, a felvétel helyéről, a dallam formájáról és előadásmódjáról.

Biskrai gyűjtését Bartók befejezetlennek tekintette, és azt remélte, hogy egy év múlva folytatni tudja a munkát; később, tanulmányának német változatában egy 1915-re tervezett, megvalósulatlan tervre utalt. A háború, az azt követő gazdasági helyzet és politikai légkör azonban lehetetlenné tette a további gyűjtőmunkát, nemcsak távolabbi országokban, de Európában is.

Viszonylag kis terjedelme ellenére Bartók arab gyűjtését ma is számon tartják, kiértékelését, közlés módját példamutatónak tekintik az arab zene kutatói. Az összehasonlító népzene-kutatás berlini szakemberei is figyelemmel kísérték Bartók népzene-kutatói munkásságát. Robert Lachman, az arab és zsidó zene neves kutatója, aki 1923-tól kezdve gyűjtött Észak-Afrikában, munkáiban többször is hivatkozott Bartók kutatásaira. Mint az arab zene

13 Uo., 97 old.

Kairóban, 1932-ben lezajlott konferenciájának egyik szervezője, feltehetően ő volt az egyike azoknak, akiknek javaslatára Bartókot is meghívták a konferenciára, nemcsak az arab zene területén elért eredményei miatt, hanem azért is, mert a tudományos igényességgel végzett gyűjtés és közlés szakemberét tisztelték benne.

Bartók harmadik afrikai látogatásának legemlékezetesebb eseménye a konferenciára meghívott zenészek egyikének, egy iraki énekesnek a szereplése volt: Mohamed Elkabbadji némelyik dallama erősen emlékeztette Bartókot egyes Biskra vidékén talált dallamokra. Már biskrai gyűjtőútján feltűnt Bartóknak, hogy némelyik dallam mennyire hasonlít a fél évvel korábban, Máramaros vidékén felfedezett ún. „hosszú énekre” (hora lunga), erre a „keleties színezetű, erősen cifrázott és improvizálás-szerűen előadott”¹⁴ dallamra, de akkor ezt véletlen egyezésnek vélte. Később tudomást szerzett arról, hogy ez a dallamtípus a régi Romániában és Ukrajnában is ismert, ám ez továbbra sem adott magyarázatot az egymástól nagy távolságra talált dallamok rokonságára. Az iráni énekes dallama nyilvánvalóvá tette, hogy „...véletlen egyezésről szó sem lehet: ez a kétségtelenül perzsa-arab eredetű dallamtípus, egyelőre megállapíthatatlan úton-módon (hiszen még nem tudjuk, megvan-e, vagy megvolt-e az ozmanli-törököknél, bolgároknál) egészen Ukrániáig hatolt föl.”¹⁵

1936-ban Bartók Törökországban gyűjtött, és ott sikerült is felfedeznie egyik láncszemét „...annak a láncnak, amelynek a romániai hora lungától Perzsiáig és Irakig kellene vezetnie. A dallamot 'bozlak uzun hava'-nak, 'bozlak (?) hosszú dallam'-nak nevezik. Arab eredete kétségtelen.”¹⁶

Bartók tudományos munkássága kompozícióin is mély nyomot hagyott. Sajátos zenei nyelvezetének kialakításában elsősorban a magyar népzene játszott a főszerepet, de mint egyik levelében kihangsúlyozta, Bartók nem vonta ki magát „*semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból*”.¹⁷ Az arab zene jellegzetes elemei: a szűk ambitusú, kis motívumok ismételtetéséből álló dallamok, a különleges hangsorok, és az ostinato, sokszor metrumváltásokat is tartalmazó ritmusok Bartók több művében is fellelhetők.¹⁸ Biskrai gyűjtésének egyik dallamát (lásd a 1. példa 5–8. sorát és az 2. példát) fel is használta Bartók 44 duó két hegedűre című sorozatának 42. számában, „*Arab tánc*” címmel.

14 Bartók Béla, „*Miért és hogyan gyűjtünk népzene?*” BBí 3, 277. old.

15 Uo., 277. old.

16 Bartók Béla, *Adana vidéki török népzene*, BBí 3, 295. old.

17 Bartók Béla levelei, 397. old.

18 Kárpáti János, „*Bartók in North Africa: A Unique Fieldwork and Its Impact on His Music*”, in: *Bartók Perspectives: Man, Composer, and Ethnomusicologist*, ed. by Elliott Antokoletz, Victoria Fischer, Benjamin Suchoff, 2000, Oxford, Oxford University Press, 178–183. old.

Gyuris Kata

„Minden csak allegória”¹

J. M. Coetzee életművéről és jelentőségéről

John Maxwell Coetzee 1940-ben született a dél-afrikai Fokvárosban. Bár szülei búr származásúak, otthon angolul beszélgetett a család. Coetzee az általános iskolát és a középiskolát is Fokvárosban, illetve a közeli Worcesterben végezte, és itt is érettségizett 1956-ban. 1957-ben kezdte el a Fokvárosi Egyetemen (University of Cape Town) angol és matematika szakát, ahol 1960-ban, illetve 1961-ben szerzett alapfokú diplomát. Ezután három évet Angliában töltött programozóként, közben pedig a Ford Madox Ford regényeiről készülő szakdolgozatához végzett kutatást. 1963-ban feleségül vette Philippa Jubbort, a házasságból két gyermek született. 1965-ben Austinban, a Texasi Egyetemen (University of Texas) kezdett doktori képzésbe, disszertációjában Samuel Beckett korai műveit elemzi stilisztikai szempontból. Ezután három évig a New York-i Állami Egyetemen (State University of New York) tanított, majd miután elutasították letelepedési kérelmét, visszatért Dél-Afrikába. 1972-től egészen 2000-ig különböző pozíciókban a Fokvárosi Egyetemen tanított. 1984 és 2003 között gyakran kapott vendég-előadói meghívásokat neves amerikai egyetemekre. 2002-ben Ausztráliába emigrált, jelenleg Adelaide-ben él partnerével, Dorothy Driverrel. Mindketten az Adelaide-i Egyetem (University of Adelaide) angol tanszékén tanítanak.²

Írói munkásságát számtalan díjjal elismerték már: háromszor nyerte el az időközben megszűnt rangos dél-afrikai díjat, a Central News Agency Literary Awardot; kétszer kapott Booker-díjat; illetve 2003-ban irodalmi Nobel-díjjal is kitüntették. Ez utóbbi elismerést negyedik afrikai származásúként (Albert Camus, Wole Soyinka és Naguib Mahfouz

---

1 A Coetzee életművét kiválóan összefoglaló mondatot az író 2003-as *Elizabeth Costello* című regényéből kölcsönöztem (J. M. Coetzee, *Elizabeth Costello*, ford. Barabás András, Pécs, Art Nouveau, 2007, 364. old.). A művet az Elizabeth Costelloval nem azonos Elizabeth C. (Lady Chandos) Francis Baconhoz intézett levele zárja, melyben a fiktív Lady Chandos férje egyik korábbi, szintén Baconnek címzett levelére reflektál ezekkel a szavakkal: „Minden csak allegória, mondja az én Philipem. Minden egyes lény kulcs az összes többi lényhez. A napfénypárában magát nyalogató kutya, mondja Philip, az egyik pillanatban kutya, a következőben az isteni jelenés van ráruházva.” (364. old.)

2 Coetzee részletesebb életrajza elérhető itt: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2003/coetzee-bio.html

Első és ez idáig egyetlen hivatalos életrajzát az afrikaans irodalom elismert kutatója, J. C. Kannemeyer írta afrikaans nyelven, szorosan együttműködve Coetzee-val (J. M. Coetzee: Een Schrijversleven). Az angol fordítás 2012-ben jelent meg: J. C. Kannemeyer, J. M. Coetzee: A life in Writing [J. M. Coetzee: Egy íróélet], trans. Michiel Heyns, 2012, Melbourne, Scribe Publications.

után) és második dél-afrikaiként (Nadine Gordimer után) kapta meg. Ugyanakkor érdeklődési köre és munkássága korántsem korlátozódik a dél-afrikai apartheid rendszer viszásságainak és kegyetlenségeinek megörökítésére. Jelen írás azt kívánja bemutatni, hogy rendkívül sokszínű és különösen éleslátó prózája, illetve jelentős irodalomkritikai munkássága hogyan teszik Coetzee-t napjaink egyik legizgalmasabb és bizonyos értelemben leguniverzálisabb írójává, aki univerzalizációja ellenére mégis újra és újra önmaga bőrébe bújjik, megerősítve saját mondását, mely szerint „minden írás önéletírás”.³

Első regénye, az *Alkonyvidék* [*Dusklands*] 1974-ben jelent meg Dél-Afrikában, Magyarországon pedig 2007-ben az Art Nouveau Kiadónál, Bényei Tamás fordításában. Már ebben a korai regényben is felsejlik Coetzee életművének számos későbbi rendező eleme. A regény egy két részre osztott narratívában elemzi a Nyugat imperialista mentalitását. Az első rész (A Vietnam-projekt) Eugene Dawn propagandista tépelődéseit meséli el, akit az amerikai kormány a vietnami háború során alkalmazott pszichológiai hadviselés fejlesztésével bíz meg. A téma különösen érdekes, hiszen az Egyesült Államok pontosan a vietnami háború elleni nyílt felszólalásai miatt tagadta meg Coetzee-tól a letelepedési engedélyt 1971-ben. A Coetzee által fordítói előszóval hitelesített második történet főszereplője pedig Jacobus Coetzee, a 18. századi gyarmatosító, aki az akkor még feltérképezetlen Dél-Afrika belső vidékén próbál szerencsét, s így találkozik egy Namaquaföldön élő törzssel. A két párhuzamos történet egyszerre mutatja be a két főszereplő lassú, fokozatos megörülését, és egyszerre adja az arrogáns, kolonialista attitűd erős, ugyanakkor roppant ironikus kritikáját is. Már első regényében észrevehető Coetzee érdeklődése a mindenkori Másik megjeleníthetősége iránt, illetve már itt is reflektál a propagandisztikus, el- és leállatiasító politikai diskurzus veszélyeire. Szintén tetten érhető a későbbi írásaiban szinte reflexszé váló ön-ironikus gesztus, mellyel saját élettörténete felé fordul, és már-már parodisztikusan kifacsarja azt.

Első jelentősebb díját három évvel későbbi regényéért, *A semmi szívében*ért kapta [*In the Heart of the Country*], mely magyarul 2004-ben jelent meg Babits Péter fordításában, szintén az Art Nouveau Kiadónál. Ezzel a Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban is megjelent regénnyel elnyerte az akkor legrangosabbnak számító dél-afrikai díjat, a Central News Agency Literary Awardot. Második regényének középpontjában – az *Alkonyvidék*hez némiképp hasonlóan – az a folyamat áll, ahogyan a főszereplő, Magda a 266 rövid, számozott fejezet végére teljesen elveszti józan esztét. Coetzee ebben a regényében már jóval erősebben és nyíltabban tematizálja a gyarmatosító és a gyarmatosított viszonyát, ám nem is ez a regény legkiemelkedőbb érdeme. A stilsztikában jártas és az iránt érdeklődő író (doktori disszertációjában stilsztikai szempontból elemezte Beckett korai műveit) nagy magabiztossággal játszik a fokalizációval, így teljességgel megbízhatatlan első személyű narrátora, Magda nem könnyíti meg az olvasó dolgát. Ennek a korai regénynek másik különlegessége Coetzee női narrátorával való azonosulása, ami később is fontos szerepet játszik majd írói munkásságában – gondoljunk csak a *Foe* Susan Bartonjára vagy Elizabeth Costellóra. A regény egy fizikailag zárt térben feszegeti a hegeli úr-szolga viszony gyarmati változatának felcserélődését, s ebben nagyban hasonlít Doris Lessing *A fű dalol* [*The Grass is Singing*] című debütáló regényéhez, melyben a gyarmati női élmény hasonlóan zárt térben kerül elemzésre. Talán nem is véletlen, hogy Magda ezekkel a sza-

3 „[...] all writing is autobiography [...]”: J. M. Coetzee, *Doubling the Point: Essays and Interviews* [Kettős szempont: esszék és interjúk], ed. David Attwell, 1992, Cambridge, MA, Harvard University Press, 17. old. Az angol nyelvű szövegek fordítását én készítettem.

vakkal nyugtatja magát: „Mindig is ez akartam lenni: a belső terek poétája, a kövek belső mivoltának, a hangyák érzelmeinek, a gondolkodó agy tudatosságának felfedezője.”⁴

A *semmi szívében* követte 1980-ban *A barbárokra várva* [*Waiting for the Barbarians*], mely Coetzee elsőként magyarra fordított műve (Sebestyén Éva fordítása az Európa Könyvkiadónál jelent meg 1987-ben, majd később az Art Nouveau-nál is). Talán nem is véletlen, hogy pont ez a regény került először a magyar olvasóközönség kezébe, hiszen Coetzee a címet Konsztantinosz Kavafisz azonos című verséből kölcsönözte, mely a rendszerváltást megelőző és azt követő években különös jelentőséggel bírt a magyar értelmiségi elit számára. Olyannyira releváns ez a vers a magyar olvasóknak, hogy a regény magyar kiadásába Kavafisz versének Faludy György által készített fordítása (*Várunk a barbárokra*) is belekerült. Szintén ez volt az a regény, melyre a nemzetközi irodalmi közösség is igazán felkapta a fejét.

A történet egy meg nem határozott, távoli Birodalomban játszódik, ahol a látszólagos rendet leginkább az enigmatikus „barbároktól” való félelem tartja fent. Amikor a főszereplő, a Birodalom legkülső határán húzódó város bírója maga mellé vesz és ápolni kezd egy megkínzott barbár lányt, a megszokott rend lassan felbomlani látszik. Coetzee megéjtő érzékenységgel és rálátással írja le, ahogyan a férfi mindenáron meg akarja érteni, és végső soron birtokolni a lány történetét és szenvedését, s egy fontos, akár kifordított bibliai mimikriként is értelmezhető jelenetben, amikor a bíró megmossa a lány lábát, valódi kapcsolat látszik kibontakozni köztük.

A regény második felében a bíró visszaviszi a lányt saját törzséhez, amivel kivívja Joll ezredes, a Birodalom egyik helytartójának haragját. Ezzel a történet hatalmas fordulatot vesz, hiszen innentől kezdve a korábbi bíró börtönbe vetése, megalázása és kínzása következik, majd pedig – mintha mi sem történt volna – a hatalomba való visszaállítása. Igen könnyű a dél-afrikai apartheidrendszer allegóriájaként olvasni a regényt, ugyanakkor egyre több kritikus hívja fel a figyelmet ennek az olvasatnak a rendkívül reduktív jellegére. J. M. Coetzee *and the Ethics of Reading* [J. M. Coetzee és az olvasás etikája] című, a lévinasi etikai kritikára támaszkodó monográfiájában David Attridge kifejti, hogy nem érdemes teljesen félredobni a szó szerinti olvasatot, hiszen egy mű igazi értéke az olvasás élményében születik, eltekintve politikai és történelmi vonatkozásaitól.⁵ Ez a fajta látásmód Coetzee későbbi, általában allegorikusan olvasott regényeire is kiterjeszhető.

Következő művével, az 1983-as *Michael K élete és kora* [*Life & Times of Michael K*] című regénnyel elnyerte a rangos brit Booker-díjat. A történet Michael K-ről szól, a nyúlshájjal született kívülállóról, aki Dél-Afrikában egy fiktív polgárháború idején válogatott szörnyűségeken megy keresztül. Ebben a regényben is felmerül az allegorikus olvasat kérdése, maga Coetzee veti fel, amikor ezt írja:

„[...] az, hogy te táborlakó voltál, csupán allegória, ha egyáltalán ismered a szót. Annak az allegóriája – a legfilozofikusabb értelemben véve –, hogy milyen botrányok közepette, milyen dühvel tud az értelem meglepedni egy rendszerben anélkül, hogy fogalomná emelkednék benne.”⁶

4 J. M. Coetzee, *A semmi szívében*, ford. Babits Péter, Pécs, Art Nouveau, 2004, 75. old.

5 David Attridge, *J. M. Coetzee and the Ethics of Reading*, Chicago, Chicago University Press, 2004, 34., 39.

6 J. M. Coetzee, *Michael K élete és kora*, ford. Ross Károly, Pécs, Art Nouveau, 2003, 326–327.

Mivel ironikus módon maga a szerző hívja fel a figyelmet erre a lehetséges olvasatra, azt is mondhatjuk, hogy egyszerre reflektál regényének műfajára és figyelmeztet a mindenkori totalitárius rendszerek értelmetlenségére, illetve az ebből fakadó veszélyekre. Ez a már-már groteszkbe hajló értelmetlenség, illetve a történet egyéb groteszk fordulatai erősen emlékeztetnek Kafka írásaira, elsősorban *A perre*, és annak főszereplőjére, Josef K.-ra. Coetzee több regényében felfedezhetőek karkai elemek, irodalomkritikusként pedig ő maga is foglalkozott a szerző műveivel, de minden kétséget kizáróan ez a regénye áll a legközelebb Kafkához. Az intertextuális kapcsolatot megerősíteni látszik Paul Austernek írott levele, melyben kifejti, hogy regényének főszereplője azért kapta a Michael K nevet, hogy visszavegye a Kafka által kisajátított betűt, és megírassa a saját történetét.⁷

Időrendben következő regénye az 1986-os *Foe*, melynek Babits Péter által készített magyar fordítása 2004-ben jelent meg. A regény a robinzonádok sorát gyarapítja, ami értelmezhető egyfajta főhajtásnak is Coetzee nagy elődje, Daniel Defoe előtt. Nobel-díjas beszédében (2003) elmeséli, hogy gyerekként mekkora lelkesedéssel olvasta Robinson Crusoe történetét, és mennyire meglepődött, mikor a gyermekek számára készült irodalmi enciklopédiából kiderült, hogy a *Robinson Crusoe* szerzője nem maga Robinson Crusoe, hanem egy bizonyos Daniel Defoe.⁸ Talán részben emiatt a gyermekkori élmény miatt döntött úgy, hogy visszatér nemcsak a gyarmati irodalom egyik kanonikus darabjához, hanem a regény műfaji fejlődésének egyik mérföldkövéhez is. A történet szerint, melyet sokan értelmeznek az eredeti *Robinson Crusoe* feminista újraírásaként, Crusoe nem csupán Péntekkel osztozik lakatlan szigetén, hanem egy Susan Barton nevű nővel is. Különösen érdekes mozzanat a regényben, hogy a szigetről történő megmenekülésük után Susan Barton lesz az, aki egy angol író, Daniel Foe segítségével megpróbálja papírra vetni történetüket. Így Coetzee nemcsak a robinzonádok hagyományába kapcsolódik be, hanem folyamatosan reflektál az írás folyamatára, és az ebben felbukkanó hatalmi játékokra is. Susan Barton és Daniel Foe például csak a legritkább esetben értenek egyet azzal kapcsolatban, hogy mi is kerüljön bele készülő regényükbe, nem véletlen tehát, hogy Barton egyszer így fakad ki: „*Én nem vagyok egy a történetei közül, Mr. Foe.*”⁹ A gyarmati témán kívül Coetzee több másik regényéhez hasonlóan itt is fontos szerepet kapnak a kevésbé explicit metafikciós tünődések, hiszen a történet nemcsak egy fizikai utazásról szól, hanem egy irodalmi klasszikus megszületéséhez vezető útról is.

Az 1990-es *Age of Iron* [*Vaskor*]¹⁰ Coetzee egyetlen olyan regénye, mely expliciten foglalkozik a dél-afrikai apartheidrendszer borzalmaival, s emiatt ez a könyve áll a legközelebb nagy elődje, Nadine Gordimer munkásságához, aki – Coetzee-val ellentétben – mindig kemény, realista stílusban írt. A könyv egyfajta levélregény, az olvasó Mrs. Curren lányának címzett leveleiből értesül a Fokvárosban történekről. Mrs. Curren rákbeteg, idős klasszika-filológus, aki egész életében ellenezte az apartheidrendszert, de soha nem tett aktívan ellene, most viszont közvetlen közletről szembesül a feketék sérelmére elkövetett

7 Paul Auster, J. M. Coetzee, *Itt és most*, ford. Vághy László, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2013, 111.

8 A teljes beszéd elérhető angol nyelven itt (a szövegben említett rövid anekdotát csak a videófelvételen lehet hallani): http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2003/coetzee-lecture-e.html

9 J. M. Coetzee, *Foe*, ford. Babits Péter, Pécs, Art Nouveau, 2004, 198.

10 Bár a regény még nem jelent meg magyarul, 2004-ben a Nagyvilág közölt egy rövid részletet Fázsy Anikó fordításában (J. M. Coetzee, *Vaskor*, ford. Fázsy Anikó, Nagyvilág, 49., 2004, I., 3–20. old.).

kegyetlenségekkel. A liberális fehér dél-afrikaiakhoz hasonlóan Mrs. Curren is hajlamos filozófiai szempontból megközelíteni történelmi jelenét:

„*A vas gyermekei, gondoltam. [...] A vaskor. Ezután következik a bronzkor. Vajon mennyi, mennyi idő még, míg a puhább korok újra sorra kerülnek, az agyag kora, a föld kora?*”¹¹

Talán az olvasó figyelmét sem kerüli el Coetzee öniróniája, mellyel női főszereplőjének bőrébe bújva kritizálja önmagát, a fehér dél-afrikait, aki bár erkölcsileg az apartheid ellen van, valójában semmit sem tud – és talán nem is akar – tenni ellene. Éppen ezért a regény nemcsak tematikája miatt érdekes, hanem azért is, mert társadalmi mondanivalója mellett Coetzee rendkívül önreflexív regényművészetébe is szorosan beépül.

The Master of Petersburg [A pétervári mester] című 1994-es regénye látszólag egészen más problémákat feszeget mind tematikailag, mind műfajilag. Bár fikciós regényről van szó, főszereplője mégis maga Dosztojevszkij, a történet pedig mélyen beágyazódik az orosz történelembe. A regény alapcselekménye Dosztojevszkij *Ördögök* című regényének a kiadó által kihagyott fejezetén alapul, melyet a modernkori kiadásokban általában függelékként közölnek. A történet szerint miután tudomást szerez mostohafia, Pavel haláláról, Dosztojevszkij otthagyja drezdai otthonát és visszatér Moszkvába, hogy felderítse Pavel halálának körülményeit. Coetzee különleges irodalmi vállalkozása nagyon hasonlít a *Foe*-hoz, hiszen itt is egy klasszikus irodalmi mű nyomába ered, azt próbálja újraírni saját szempontjából.

Nem elhanyagolható életrajzi tény, hogy Coetzee fia ekkortájt vesztette életét mai napig tisztázatlan körülmények között, ezért a neurotikus és félőrült Dosztojevszkij kutatása Coetzee önterápiájaként is olvasható. Ám a regény talán legnagyobb értéke az, hogy egy lebilincselő narratívában tudja egyesíteni a Dél-Afrikához sok szempontból hasonló 19. századi Oroszország hiteles korrajzát, Dosztojevszkij szenvedélyes kutatását és saját maga metafiktív érdekfűzését.

A pétervári mestert követő 1999-es *Szégyen* [*Disgrace*] Coetzee egyik talán legismertebb, és egyben második Booker-díjas regénye. *A barbárokra várva* mellett ez a mű nevezhető Coetzee legallegorikusabb regényének. A történet főszereplője David Lurie, a Fokvárosi Egyetem professzora, aki – miután egyik diákja nemi erőszakkal vádolja meg – kénytelen lánya, Lucy vidéki farmjára költözni és új életet kezdeni. Azonban az igazi változás akkor következik be, amikor három fekete férfi megtámadja őket, Lucy-t megerőszakolják, Lurie-t pedig felgyújtják. Ennek a traumának a hatására Lurie valóban kénytelen átértékelni nemcsak saját tetteit, hanem tágabb értelemben véve a dél-afrikai társadalom mélyén meghúzódó feszültségeket is. A *Michael K élete és kora* után ebben a regényben is prominens szerepet játszanak a kafei utalások, elsősorban az átváltozás és az állati létezés által nyújtott lehetőségek. Lurie és Lucy számára az újrakezdés, a szimbolikus állattá válás tűnik az egyetlen megváltásnak. Lucy erről így vélekedik:

„*Igen, egyetértek, megalázó. De talán nem rossz kiindulópont az újrakezdéshez. Talán ezt kell megtanulnom elfogadni. Elkezdeni a legalsó szinten. Semmivel. Csak semmivel. Kártyák nélkül, fegyver nélkül, tulajdon nélkül, jogok nélkül, méltóság nélkül.*”¹²

11 „*Children of iron, I thought. [...] The age of iron. After which comes the age of bronze. How long, how long before the softer ages return in their cycle, the age of clay, the age of earth?*” J. M. Coetzee, *Age of Iron*, 1990, London, Secker & Warburg, 46. old.

12 J. M. Coetzee, *Szégyen*, ford. George Gábor, Pécs, Art Nouveau, 2007, 327. old.

A változás elsősorban Lurie számára nehéz, aki a létezés ezen módját a kutyák életéhez hasonlítja, ugyanakkor ő maga is elismeri saját fokozatos átváltozását: „Nos, most már ő lett a kutyás ember: a kutyasírásó, a kutyalelkek hajósa, a harijan.”¹³ Lurie (ön)ironikus pálfordulásának finom és árnyalt leírása teszi a *Szégyent* Coetzee egyik leg-erősebb regényévé, s ha figyelembe vesszük, hogy a mű kiadása egybeesik Coetzee egy másik könyvének, a *The Lives of Animals*-nak [Az állatok életének] megjelenésével, érdekes fordulatot fedezhetünk fel az író érdeklődésében. Az esszégyűjtemény nemcsak Coetzee gondolatait tartalmazza az állatjogokról, hanem Marjorie Garber, Peter Singer, Wendy Doniger és Barbara Smuts reflexióit is. A két művet egybeolvasva közelebbi képet kapunk egy Coetzee számára egyre fontosabbá váló témáról: az állatok filozófiai Másikként való értelmezéséről, valamint az állatjogokról.

A kötetben szereplő esszék eredetileg Coetzee Princeton Egyetemen tartott előadásai voltak, melyeket kissé átdolgozva újra megjelentetett 2003-as, *Elizabeth Costello* című regényében. A könyv nyolc fejezetből (leckéből), illetve egy utóiratból áll, melyekben Elizabeth Costello beszél többek között az afrikai regényről, az állatok életéről, a bölcsészettudományok helyzetéről Afrikában, illetve egyéb, filozofikusabb kérdésekről is, például a gonosz problémájáról. A nyolc előadást rövid történet keretezi, melynek során kiderül, hogy Elizabeth Costello írónőt negyedik regénye, *Az Eccles Street-i ház* tette ismertté, annak főszereplője, pedig Marion Bloom, az *Ulysses* Leopold Bloomjának a felesége. Costellót neves egyetemekre hívják irodalmi előadásokat tartani, azonban ő úgy dönt, hogy inkább az állatokról beszél. Ellentmondást nem tűrően provokálja közönségét, amikor ezzel a hasonlattal él az állatokból készült termékekkel kapcsolatban:

„*Mintha vendégségbe mennénk a barátainkhoz, és valami udvarias megjegyzést tennénk az állólámpára a nappaliban, mire ők azt mondanák: »Gusztusos darab, ugye? Lengyel zsidó bőrből készült, szerintünk az a legfinomabb, a lengyel zsidó szüzek bőre.«*”¹⁴

Maga Costello is felismeri hasonlatának naiv erkölcsösségét, de csípős öniróniája ellenére is kitart nézetei mellett. Az *Elizabeth Costello* éppen ezért olvasható Coetzee implicit önírásaként, hiszen ő maga is az angol irodalom egyik klasszikusának feminista átírásával vált ismertté, ebben a regényében pedig saját magát parodizálja – az ismert író, aki öreg-ségére elvesztette fókuszát, és mindenféle, a közönség számára érdektelen témákról tart előadást.

2004-ben megjelent még egy novellája Elizabeth Costellóról *Mikor egy nő megöregszik* [*As a woman grows older*]¹⁵ címmel, illetve 2005-ös *Slow Man* [*Lassú férfi*] című regényének egyik mellékszereplője szintén Elizabeth Costello. Ennek az Adelaide-ben, Ausztráliában játszódó regénynek a főszereplője Paul Rayment, a francia fényképész, aki egy baleset során elveszíti egyik lábát, ezért szinte egész életét újra kell tanulnia. Ápolója, Marijana Horvátországból került Ausztráliába, így a két európai hamar összebarátkozik. Pault váratlanul meglátogatja az ismert író, Elizabeth Costello, aki megpróbálja rábeszélni, hogy valljon szerelmet Marijanának, Paul viszont úgy érzi, hogy Costello csak felhasználja őt legújabb regényéhez. Ez a roppant szellemes metafikciós gesztus sokat elárul

13 Uo., 235. old.

14 J. M. Coetzee, *Elizabeth Costello*, ford. Barabás András, Pécs, Art Nouveau, 2007, 187–188. old.

15 Magyar fordítás: J. M. Coetzee, *Mikor egy nő megöregszik*, ford. Barabás András, Pécs, Pendulum, 2006.

arról, hogyan viszonyul Coetzee saját műveivel, hiszen ebben a regényben az olvasó nem csak Coetzee új otthonába, hanem szórakoztatóan szokványosnak tűnő írói dilemmáiba is bepillantást nyer. 2007-es regénye, a *Diary of a Bad Year* [Egy rossz év naplója] szintén Ausztráliában játszódik. A főhős ezúttal Señor C., az öregedő író, akinek változatos témájú esszéi teszik ki a regény nagy részét, ugyanakkor megtalálhatóak benne saját, valamint szomszédja, Anya naplóbejegyzései is. A naplóbejegyzésekből kivehető, ahogy a két rendkívül különböző ember kapcsolata elmélyül, míg az esszék többnyire aktuálpolitikai kérdéseket feszegetnek.

Coetzee érdeklődése az önéletírás iránt mindig is jelen volt műveiben, nyíltan viszont csak 1997-ben kezdett foglalkozni vele, amikor megírta *Boyhood: Scenes from provincial life* [Gyermekkor: jelenetek a vidéki életből] című fikciós önéletrajzát, melyet 2002-ben követett a *Youth: Scenes from provincial life* [Ifjúság: jelenetek a vidéki életből]. Ezekben a művekben egyes szám harmadik személyben beszél gyermekkoráról, illetve kamaszkoráról. Az ezt követő három regénye (*Elizabeth Costello*, *Slow Man*, *Diary of a Bad Year*) már sokkal árnyaltabban nyúl az író-szereplő kapcsolathoz, hiszen Coetzee nem kevés öniróniával mutatja be kívülállóként saját életét és gondolkodását. 2009-ben rövid időre ismét visszatért az explicit(ebb) önéletírás kötelékébe *Summertime* [Nyáridő] című művével. A történet főszereplője a már elhunyt John Coetzee, akiről őt olyan ember mesél, akik meglehetősen jól ismerték őt. Az őt ismerős történetét a fiktív életrajzíró válogatja össze, és értelmezi helyenként. Coetzee tehát megint érdekes, önreflexív játékot űz, nem csupán a műfajokkal, hanem az (önéletrajz)írói megbízhatósággal is.

Legutóbbi regénye, a *Jézus gyermekora* [*The Childhood of Jesus*], mellyel megint távolodni tűnik az önéletrajz műfajától, 2013-ban jelent meg a Jonathan Cape kiadónál, Magyarországon pedig 2014-ben, Kada Júlia fordításában a Helikon Kiadónál. A regény vegyes kritikai visszhangra talált, de mindenképpen fontos helyet foglal el Coetzee munkásságában. A történetben egy férfi és egy fiú emigrál egy ismeretlen országba, ahol az egyetlen beszélt nyelv a spanyol, melyet meg kell tanulniuk, hogy kommunikálni tudjanak a helyiekkel. Simón, a férfi ígéretet tesz Davidnek, a kislíúnak, hogy megtalálja édesanyját, akire a fiú egyáltalán nem is emlékszik. Az enigmatikus világ miatt eszünkbe juthat Coetzee korábbi regénye, *A barbárokra várva*, ugyanakkor a regényben használt, egyáltalán nem regényszerű, sokszor szinte abszurd dialógusok sokkal inkább Platónra, vagy akár Beckettre emlékeztetnek. A dokkmunkások beszélgetése például egészen abszurd fordulatot vesz:

„– Érttem. Tehát végeredményben azzal jártam a legjobban, hogy itt vagyok, ebben a dokkban, ebben a kikötőben, ebben a városban, ebben az országban. Minden így a legjobb, ahogy van a lehetséges világoknak ebben a legjobbjában. / – Ez nem egy lehetséges világ [...] Ez az egyetlen világ.”¹⁶

Ismét érdekes, ahogyan Coetzee kifordítja az európai műveltség egyik alapkövét, mint ahogy korábban is tette sokszor, ám ez a regény egyelőre mégis példanélkülinek tűnik eddigi munkásságában. Talán pont ironikus filozofikussága vagy implicit keresztény utalásai miatt, mindenesetre úgy tűnik, hogy Coetzee a nyílt önéletrajzi fordulat után újfent más irányt vesz regényművészetében.

---

16 J. M. Coetzee, *Jézus gyermekora*, ford. Kada Júlia, Budapest, Helikon, 2014, 56. old.

Szépirodalmi munkássága mellett Coetzee kritikai művei sem elhanyagolhatóak. Számos tanulmánykötete jelent meg, ezek közül az első egy hosszabb esszé – valójában a Fokvárosi Egyetemen tartott székfoglalójának átirata –, mely a *Truth in Autobiography* [Igazság az önéletírásban] címet viseli, és Fokvárosban jelent meg 1984-ben. Már korai téma-választásából is kitűnik későbbi elméleti és irodalmi érdeklődése.

Az 1988-as *White Writing: On the Culture of Letters in South Africa* [Fehér írás: A dél-afrikai bölcsészettudomány hagyományáról] egy olyan témát is beemel Coetzee elméleti írásai közé, mely szintén mélyen foglalkoztatja az író: a fehér afrikai irodalom kérdését. A hét esszéből álló gyűjtemény, mely változatos műfajú, afrikaans és angol nyelven írt műveket elemez, alapvetően a fehérek Afrikához fűződő viszonyát vizsgálja, és a fehér afrikai irodalom mibenlétét próbálja megragadni. Ezt a kötetet követte Coetzee mai napig egyik legismertebb, 1992-es esszégyűjteménye, a *Doubling the Point: Essays and Interviews* [Kettős szempont: esszék és interjúk], mely David Attwell szerkesztésében jelent meg. A változatos mű egyrészt tekinthető Coetzee korai töredékes életrajzának, mivel a David Attwellnek adott interjúkból számtalan érdekes részlet kiderül az egyébként rendkívül zárkózott író életéről és gondolkodásáról, ugyanakkor már csak a benne található tanulmányok változatossága miatt is roppant érdekfeszítő. Coetzee ír többek között Beckettről, Kafkáról, a populáris kultúráról, nyelvészetről, cenzúráról, afrikai irodalomról, és itt található meg többek között a Jeruzsálem-díj¹⁷ átvételekor elhangzott beszéde. Ezenkívül szintén ebben a kötetben szerepel az *Into the Dark Chamber: The Writer and the South African State* [A sötét kamrába: Az író és a dél-afrikai állam] (1986) című tanulmánya, melyben arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon íróként hogyan lehet hitelesen bemutatni a kínzást. Coetzee szerint számos dél-afrikai író érdekel (talán túlságosan is) a kínzás, ugyanakkor óvatosan kell megközelíteni a kérdést, hiszen egy író könnyen reprodukálhatja a fizikai szenvedést, ahelyett, hogy igazán megértené azt. Ezt különösen érdekes az *Alkonyvidék* és *A barbárokra várva* című regényei fényében olvasni. 1974-es debütáló regényét ezekkel a szavakkal nyitja főszereplője, Eugene Dawn:

„Coetzee arra kért, hogy írjam át a tanulmányomat. Van benne valami, amit nem vesz be a nyomra: azt akarja, hogy szalonképesebb legyen, máskülönben kidobja az egészet.”¹⁸

Ezzel szemben 1980-as regényében már részletesen és expliciten, ugyanakkor a bíró erősen ironizáló hangja mellett is mély átérzéssel ír az erőszakról, mindenféle előszó nélkül.

Az 1996-os *Giving Offense: Essays on Censorship* [Sértés: Esszék a cenzúráról] Coetzee európai műveltségéről és dél-afrikai érdeklődéséről tesz tanúbizonyságot. A kötetben szereplő tanulmányok többsége 1988 és 1993 között jelent meg, s a szerző elmondása alapján nem a cenzúra történetét próbálja felvázolni velük, hanem inkább a cenzúra jelenségének motivációit keresi.¹⁹ *A Lady Chatterley szeretőjétől*, illetve a pornográfiát cenzúrázó szabályoktól eljut egészen az apartheidrendszer cenzúraapparátusáig. Bár Coetzee műveit

¹⁷ A Jeruzsálem-díjat (teljes nevén: Jerusalem Prize for the Freedom of the Individual in Society) két évente osztják ki olyan íróknak, akik műveikben valamilyen értelemben az emberi szabadságról és a társadalomról írnak. Coetzee 1987-ben kapta meg a díjat.

¹⁸ J. M. Coetzee, *Alkonyvidék*, ford. Bényei Tamás, Pécs, Art Nouveau, 2007, 9. old.

¹⁹ J. M. Coetzee, *Giving Offense: Essays on Censorship* [Sértés: Esszék a cenzúráról], 1996, Chicago, IL, University of Chicago Press, vii. old.

sosem tiltották be szülőországában, ennek lehetősége mindig is fennállt, hiszen számtalan más, vele nagyjából egy időben alkotó dél-afrikai szerző művei kerültek tiltólistára.

Ha a cenzúra fogalmával és motivációival foglalkozó kötetből még nem is lenne teljesen egyértelmű, két irodalmi esszékét összegyűjtő kötetéből világossá válik, hogy bár Coetzee dél-afrikai író, nem csupán érdeklődési köre, hanem inspirációi és írói kifejezőmódja is jóval messzebbre nyúlik Afrikánál. *Stranger Shores: Literary Essays, 1986–1999* [*Idegen partok: irodalmi esszék, 1986–1999*] című tanulmánykötetében például közel sem csupán a nagy afrikai elődök (Doris Lessing, Naguib Mahfouz, Ali Mazrui, Nadine Gordimer) munkásságára reflektál, hanem bemutatja azokat az európai klasszikus és modern szerzőket is, akik nagyban befolyásolták őt. A kötetben szereplő huszonkilenc tanulmány többek között Defoe, Richardson, Kafka, Dosztojevszkij és Borges egy-egy művével, vagy akár egész életművével foglalkozik. Az esszék többnyire semleges kritikai elemzések, esetenként recenziók.

Ennél mintha érettebb és jóval letisztázottabb kiadvány lenne *Inner Workings: Literary Essays, 2000–2005* [*Belső működések: irodalmi esszék, 2000–2005*] című tanulmánykötete, mely az *Idegen partok*at követő öt év alatt írott irodalmi esszéit gyűjti össze. Coetzee írásai többek között Walter Benjammal, Márai Sándorral, Paul Celannal, Sebaldal, William Faulknerrel, Philip Roth-tal, Márquezzel és Naipaullal foglalkoznak. A kötetben szereplő tizenhat írás mindegyike nagyjából recenzióknak és az írók rövid elhelyezésének, munkásságuk kontextualizálásának felel meg. Írásainak fő érdeme, hogy még a számára földrajzi vagy történelmi okok miatt idegen szerzőket és műveiket is roppant pontos filológiai munkával írja le, s éles szemmel veszi észre az ezekből az életrajzi sajátosságokból fakadó elemeket műveikben. Remekül látja például Márai történelmi, társadalmi és földrajzi liminalitását (mely igen hasonló saját magáéhoz), ugyanakkor nem mulasztja el művei angolszász recepciójának értékelését sem. Ítélete Márai írói értékéről szigorú, de következetes, hiszen külső és belső (szövegszintű) tényezőket is figyelembe vesz, amikor kritikával illeti *A gyertyák csonkig égnek* és az *Eszter hagyatéka* szerzőjét.

Coetzee életművének nem egyetlen érdekessége írói és kritikus munkájának együttélése. Paul Austerrel 2008 és 2011 között folytatott levelezése 2013-ban jelent meg az Egyesült Államokban, Magyarországon pedig ugyanebben az évben az Európa Kiadónál. A gyakran szellemes, jó kedélyű levelezés mögött komoly filozófiai töprengések bújnak meg barátságról, szakmai kérdésekről, sportról, sakkról és programozásról. Coetzee sokoldalúságát az is mutatja, hogy a fent említett tevékenységeken kívül holland és afrikaans irodalmat is fordít angolra. További érdekesség, hogy Coetzee az irodalmon kívül más művészeti ágakban is jártas: Belinde de Bruyckere, belga szobrász 2013-as, a Velencei Biennálén kiállított *Cripplewood* [*Nyomorékfa*] elnevezésű installációjához Coetzee-t kérte fel kurátornak. A művésznőt, aki különféle anyagokból készít szobrokat, Coetzee írásainak szépsége ihlette meg, ezért kérte fel művészi kollaborációra az író. Ennek eredménye a már említett kiállítás, illetve egy közös kiadvány, melyben Coetzee egy addig publikálatlan írása is szerepel, *The Old Woman and the Cats* [*Az öreg hölgy és a macskák*] címmel, melynek főszereplője újfent Elizabeth Costello. Talán érdemes megemlíteni Coetzee újabb magyar vonatkozását is: Mundruczó Kornél 2012-ben megrázó és rendkívül erős színdarabot rendezett Coetzee *Szégyen* című regényéből, mely Mundruczó *Frankenstein-terv* (2007) és *Nehéz istennek lenni* (2010) című rendezései mellett felfogható a rendező erőszak-trilógiájának részeként is. Coetzee története annyira megihlette Mundruczót, hogy legújabb filmjében, a 2014-es, Oscar-díjra is nevezett *Fehér istenben* (mely egyébként kóbor kutyák lázadásáról szól) egyik, Monori Lili által alakított szereplőjét Bevnek nevezte el. Bev a

kutyamenhely vezetője, a szerep eredetileg Coetzee *Szégyn* című regényéből származik, és Monori már a *Szégyn*ből készült színdarabban is ezt a szerepet alakította.

Jól látszik, hogy Coetzee, az író, a kritikus, a nyelvész és a fordító mennyire sokoldalúan tud megnyilvánulni, ám ami igazán összeköti szétágazó munkásságát, az a tanulmány címében is előbukkanó allegória szó. Coetzee esetében azonban nem csupán a gyarmati helyzet allegóriájáról beszélhetünk, ugyanis ő nem csupán a dél-afrikai apartheidrendszer krónikása, sőt, egyáltalán nem is nevezhető kizárólagosan afrikai írónak. Derek Attridge is kifejti Coetzee *Inner workings* [*Belső működések*] című esszékötetéhez írt előszavában, hogy Coetzee gyakorlatilag teljesen kozmopolita író²⁰, illetve hogy „számos különböző hagyományban gyökerező íróval folytatott gazdag párbeszédből alkot”.²¹ Ennek alapján Coetzee jelentőségéről sem csupán a posztkoloniális irodalom keretein belül lehet vagy érdemes beszélni. Úgy tűnik, hogy akár Kafka, akár Defoe, akár Dosztojevszkij újraírásában, akár a nyíltabb gyarmati allegóriát tekintve, Coetzee mindig is önmagát keresi, egészen pontosan önmaga és az írás aktusának kapcsolatát. Ahogyan explicit és implicit önéletírásaiból is kitérünk, minden regénye bizonyos mértékig önmaga allegóriája és önmaga keresése, ami akár befordulóvá, parazitikussá is tehetné írásait, ám ehelyett kivételes érzékenységgel képes bemutatni olyan problémákat, melyek az emberiség gondolkodásának középpontjában állnak: az állami apparátus betegsége; az erkölcs fogalmának átláthatatlansága; az állatok, mint a mindenkori Másik jogainak fontossága. Coetzee-t élelslátása, széles körű műveltsége, és ezek lehető legfinomabb kombinációja teszi korunk kiemelkedő írójává, aki végső soron nem csak önmagáról és önmagához ír, hiszen, ahogy Elizabeth C. is mondta: „Minden egyes lény kulcs az összes többi lényhez.”

---

20 J. M. Coetzee, *Inner Workings: Literary Essays, 2000–2005* [*Belső működések: irodalmi esszék, 2000–2005*], 2007, New York, Viking, xii. old.

21 „Coetzee creates out of a rich dialogue with writers in a number of traditions.” Uo., XIII. old.

Balázs Judit

A változó Egyiptom: a nők és helyzetük

(Vendégtanárként Kairóban – részletek a memoárból)

A nők helyzetére vonatkozóan rengeteg félreértés, tévhit él a nyugati világban. És ez nem véletlen, hiszen a családi élet az iszlám világban a kívülállók részére tabu. Külföldiek számára pedig egyenesen megismerhetetlen. Így csak elképzeléseink, vélelmeink vannak. A rossz ponyvaregényekből, célzatosan rosszindulatú, vagy éppen ellenkezőleg, sziruposra festett világból nagyon torz kép bontakozik ki. Egyrésztől valami keleti pompás mesevilág, másrésztől az elnyomott, kiszolgáltatott, alapvető emberi jogaitól megfosztott nők képe tolul elénk. Egyik sem így igaz.

Talán nagyképűség néhány felületes tapasztalat vagy barátokkal történt beszélgetés alapján bölcsességeket megfogalmazni. Nem is erre teszek kísérletet, hanem megpróbálom a nők társadalmi mobilitásán keresztül bemutatni azt az életet, amit a nők megélnék Egyiptomban. Hangsúlyozom, hogy Egyiptomban, hiszen nagyon nagy különbségek vannak a tekintetben az egyes országok között. Nyilvánvalóan nem összehasonlítható Egyiptom és Afganisztán, hogy csak ezt a legkirívóbb példát említsem.

Talán mondanom sem kell, hogy milyen nagy szerepet játszik a nők helyzetének alakulásában az ország fejlettsége, gazdasági ereje, a tradíciók, és nem utolsósorban az országspecifikus tényezők. Egyiptom esetében a nasszeri időszak szovjetorientációja, az arab szocializmus térhódítása alapvető változásokat hozott.

Tehát milyen változások következtek be a nők életében az elmúlt bő fél évszázad során. Míután a család, mint már írtam, nagyon zárt egység, kívülálló számára megközelíthetetlen. Mégis valami különleges „varázserőnek” köszönhetően a korábban Magyarországon járt doktoranduszaim, hallgatóim, Egyiptomban szerzett barátaim „részlegesen” megnyíltak előttem, és egy kis óvatos betekintést nyertem a családi életbe. Számomra leginkább annak a nyomon követése volt tanulságos, hogy a társadalmi változások függvényében miként alakult át a nők helyzete.

Az elbeszélésekből azonban az is kibontakozott, hogy a távoli, elzárt falvakban sokkal kevésbé tetten érhető a fejlődés, míg értelemszerűen a városi közép- és felső rétegek körében alapvető változásokra került sor.

Ezennel közreadom kedves barátom, közgazdász professzor kollégám elbeszélését arról, milyen változások következtek be a saját családjában. A történet két főszereplője az édesanyja és a lánya, háromgenerációs életút, amiből a középső generáció bemutatása, azaz a saját feleségének elhelyezése ebben a rendszerben, kimaradt. És ez valószínűleg nem véletlen. Jóllehet, kollégám azzal érvelt, hogy tipikus történet az elbeszélése, a falusi asszonyok életére minden bizonnyal nem vonatkozott.

A történet

Amiről beszámolni szeretnék, az a nők helyzetében bekövetkezett változások sora az elmúlt fél évszázad során. Csupa olyan megfigyelésről szeretnék szót ejteni, amit saját szememmel láttam, és tipikusnak találtam, így értelemszerűen nem beszélek olyan történésekről, ami csak sajátosan a mi családjunkra vonatkozott, és így az általános fejlődési sémába nem illeszthető.

Amikor az első kísérletet tettem, hogy anyám és lányom életét összehasonlíthassam, magam is elcsodálkoztam a különbségen. Azon az intellektuális és pszichológiai emancipáción, amit a lányom generációja elért. A lányom dolgozik, és munkaideje kora reggeltől délutánig tart. Nem rutinmunkát végez, hanem olyan tevékenységet, ami kreativitást igényel. Munka előtt és után foglalkozik a kisfiával, vezeti a háztartást, és természetesen törődik a férjével is. De ez nem minden. Posztgraduális képzésen vesz részt, és ezért hetente több alkalommal esti oktatásra siet, kocsiba ül, és keresztülhajt a zsúfolt, idegtépő forgalmon a város másik részébe, ahol az egyetem van. Természetesen az órákra készülnie, vizsgáznia, kutatómunkát végeznie kell. És mindezek mellett sokkal több gondot fordít a megjelenésére, ruháinak kiválasztására, mint amit édesanyám valaha is tett. Ügyel arra is, hogy a lakásuk kényelmes és elegáns legyen.

Ezzel szemben mit is csinált az édesanyám? Ha össze szeretném hasonlítani azzal, hogy mit is kezdett az idővel, ami rendelkezésére állt? Hát, hol is kezdjem? Édesanyám soha nem dolgozott. Nem járt felsőbb iskolákba. Soha nem tanult meg autót vezetni. És szinte soha nem törődött azzal, hogyan szépítkezzen, hogyan tegye vonzóbbá a külsejét.

Akkor még nem volt videó, televízió, és alig-alig tudok visszaemlékezni arra, hogy feltett volna egy lemezt a gramofonra vagy kinyitotta volna a rádiót. Nagyon ritkán ment moziba vagy színházba, hát tulajdonképpen alig hagyta el a házat. De a lányom még abban is ügyesebb volt, hogy megfelelő játékokat válasszon ki a fiának. Anyám idejében ez egyáltalán nem volt fontos. De nem csak neki, másnak sem. És miért volt mindez, talán nem volt ideje? De hát mit is csinált egész nap? A konyha foglalta le? Igen. A főzés, meg általában minden, ami az étkezéssel függött össze. Szinte egész napját a konyhában töltötte, jöllehet, ez egy kicsi, rosszul szellőző, hőséget árasztó kis helyiség volt, és nélkülözött szinte minden kényelmet, és még csak barátságos sem volt. Nyáron szinte elviselhetetlen volt a hőség, amikor a kis primitív petróleumfűző égett.

Anyámra úgy emlékszem vissza, hogy állandóan ki-be járt a konyha és a szoba között, tálalva nekünk az ételt. Ugyanis mindnyájan igényt tartottunk arra, hogy amint megérkeztünk az iskolából, azonnal ennünk lehessen. Egyikünk sem volt hajlandó akár egy negyedórát is várni, míg másik testvére is megjön az iskolából, hogy anyánk egyszerre tudjon tálalni. Mindnyájan megérkezés után rögtön éhen akartunk halni. És anyám tálalt. Közben nem beszélgettünk, hacsak akkor nem, ha az étel nem volt az anyáinkra való. Ezután meg jó esetben házi feladatot írtunk, de leginkább mentünk a haverokkal játszani.

Azt hiszem, anyám soha nem gondolkozott azon, hogy milyen unalmas az élete. És valószínűleg nem is vágyott másra. És még apám is, aki tanult, intelligens ember volt, teljesen helyénvalónak találta anyám számára ezt az életformát. De érdekes módon, amikor először járt Európában, naplójában azért lejegyezte, hogy Európa fejlettsége az arab világgal szemben valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a nők alapvetően más pozíciót foglalnak el a társadalomban. No meg arra, hogy Európában gyakran esik az eső. Hát esőt nem tudott varázsolni Egyiptomban, de hogy a felesége életébe változást vigyen, még álmában sem fordult meg a fejében.

Valójában anyám egy generációt testesített meg, ahol a nők gazdaságilag teljesen kiszolgáltatott helyzetben voltak. Férjük eltartotta őket, de erre azért is szükség volt, miután

nem rendelkeztek olyan képesítéssel, ami lehetővé tette volna, hogy munkát vállaljanak. Így a feleségek természetesen azon ügyeskedtek, hogy megtartsák a férjüket, mert egyébként kétséges jövőnek néztek volna elébe. Így nem egy esetben az asszonyok kénytelenek voltak eltűnni, hogy férjük házon kívül költi a pénzét, drogokra, szerencsejátékra vagy akár nőkre. Ma már ezt Egyiptomban egyetlen asszony sem tűrné el. Úgy érzem, anyám gazdasági függősége tartotta össze a házasságot, bár nem mondhatnám, hogy nélkülözte a szeretetet és a megértést. És néha a gyengédség is hirtelen megjelent a házasságban, mint ahogy a napsugarak törnek át a felhőkön.

Mennyit változott a világ. Az egyiptomi nők nagy utat tettek meg, hogy felszámolják a gazdasági függőséget. Munkát vállalnak, tanulnak, és sok területen egyenrangúvá válnak a férfiakkal. Együtt dolgoznak a férfiakkal a kormányhivatalokban, a magánvállalatoknál, együtt tanítanak az egyetemeken.

Az infláció felerősödésével az élet egyre drágábbá vált. És ezzel párhuzamosan a férfiak megtanulták értékelni a nőket mint egyenrangú társakat, akik szintén részt vállalnak a családi terhekből. Mindez ahhoz vezetett, hogy az értékrend, a családi preferenciák megváltoztak. Kevesebb gyermek született, kisebb lett a konyha, és a főzés megszűnt központi kérdéssé lenni.

A nők tényleges funkciója radikálisan megváltozott. Férjükhöz fűződő kapcsolatuk korábban sokkal inkább hasonlított egy katonai vagy politikai viszonyra, mint házastársi együttélésre. Mára leginkább a kölcsönös tiszteleten alapul.

Talán ez a magyarázat arra, hogy mennyire megváltoztak a szerelmes dalok is, azok a dalok, melyek egykor anyám és apám szívét megdobogtatták. Milyen mások a mostaniak, melyeken lányom és a kortársai elandalodnak. Mennyi könnyet hullattak a szüleim generációjának énekesei. A szüleim még zokogtak a vágyakozástól a távoli szerelmük után. A nagy távolságra gondoltak, ami elválasztja a szerelmüktől. Ez a távolság néha csak a képzeletben élt. Ha összehasonlítjuk ezeket a dalokat a mai szerelmes songokkal, milyen mások. Életörömet sugároznak, optimista, vidám találkozásokról szólnak. A szüleim idejének szentimentális dalai valószínűleg azért voltak szomorúak, mert a két nemet tökéletesen elválasztották egymástól, és később, a házasságon belüli kapcsolat is rideg-hideg volt. Ha a szüleim valaha is megkönnyezték volna Abd al-Muttalib vagy Umm Kulthum dalait, valószínűleg a soha át nem élt szerelmet siratták volna.

Amit leírtam, közel van az igazsághoz. De ennek az igazságnak két oldala van, vagyis kétszer át kell gondolni, mielőtt végleges következtetéseket vonunk le az egyiptomi nők helyzetére vonatkozóan. Mi is ez a másik oldal? A nagyon gyors elterjedése a „hijab”-nak, azaz a kendőjellegű fejfedőnek, amit mostanság a középosztálybeli nők is hordanak. A fej eltakarása, azt gondolhatnánk, a szimbóluma annak a „visszafejlődésnek”, ami szembeáll az egyiptomi nők emancipációjával.

Az elmúlt ötven év alatt a nők igen jelentős előrelépést tettek. Nem utolsósorban a férfiakhoz fűződő kapcsolatban, de az intellektuális emancipáció, az önbizalom megnövekedése is nagyon jelentős szerepet játszott. És szögezzük le, a hijab viselete nem a fanatizmusnak, ahogy nagyon sokan gondolják, hanem valójában a női erénynek a megkérdőjelezhetetlen bizonyítéka.

Az is igaz, hogy a hijab mostani gyors terjedése elsősorban azoknak a nőknek a körében figyelhető meg, akik korábban kényszerűen el voltak zárva a külvilágtól, életük az otthonukhoz kötődött. Ma összehasonlíthatatlanul nagyobb szabadságot élveznek, élnek is vele, de egyelőre még csak eltakart fejjel-hajjal.

Pénzes Tímea

Ghána ölelésében

Útinapló (részlet)

Jegyzet: Mi lehet egy úti beszámoló célja? Leginkább az, hogy feltárja a világnak egy a célközönség számára addig még kevésbé ismert szegletét, és mindezt olyan érdekfeszítő módon tegye, hogy az olvasó ne tudja letenni a könyvet, míg végig nem olvasta.

A Ghána ölelésében című könyvnek a szerzője e kívánalomnak teljes mértékben eleget tesz. Lebilincselő, fiatalosan lelkes, de találó, helyenként szinte költői megfogalmazásoktól sem mentes könyve szinte a karosszékhez szegezi azt, aki gyanútlanul belelapoz a ghánai úti beszámolóba, amely ugyan látszólag egy alig tizenöt napos turistautat villant fel. Azonban ez a tizenöt nap kalandnak is beillő eseményekkel van telítve. Másrészt Pénzes Tímea e rövid idő alatt is olyan hihetetlenül sokféle megfigyelést tesz, amely akár egy több hónapos út élmény-tarisznyáját is kitömné.

A kötet egészen egyedülálló értéke, hogy mivel szerzője jó helyen tájékozódott, jó forrásokat használt (pl. Kalmár György könyve), egész sor olyan ismeretmorzsát hajít az olvasóra, amely ismeretek egész hadát képes mozgásba hozni.

Pénzes Tímea mellesleg már két könyvet írt afrikai országokban szerzett élményeiből. Ebből a kötetéből, amely sajnos évek óta kéziratban áll, egy fejezetet teszünk most közzé. (bsz)

5. nap, 2008. július 30., szerda

A rabszolga-kereskedelem helyszínei, száguldozó tro-trok, börtönerőd, európai szállás Cape Coast erődje

Mivel a falucska, Busua fél óra alatt keresztül-kasul bejárható, hosszan elnyúló tengerpartján is tettünk egy sétát, és megszívtuk tüdönket friss tengeri levegővel. Úgy döntünk, továbbállunk Elminába és Cape Coastba, a rabszolga-kereskedelem központjaiba.

Az út előtt megreggelizünk. Az Alaska Beach Klubból átsétálunk a Busua Inn étterembe, amelynek francia tulajdonosai ráérősen üdöglének a bejáratnál egy fotelben. Megelégtették a nyugati életformát, és itt nyitottak szállót és éttermet.

Már tegnap este betértünk ide, és megtetszett a kellemes légkör, a tisztaság. A terasz a tengerre és a helyiek fa- és vályogbódéira néz, de itt is felütötte fejét a világ minden csücskébe befurakodó internet: az egyik omladozó ház falára e-mail címetek pingáltak. Rendelünk narancslét, tojásrántottát, mézes palacsintát, és jóllakottan pihentetjük szemünket az óceánon.

A gyerekek közt a parton keselyűk sétálnak. Az elem táruló látványról eszembe jut egy kétségbeejtő képsorozat: a sivatagban egy dögkeselyű várja egy gyerek halálát, és a fotós megörökíti a jelenetet, de nem segít rajta. Valószínűleg nem is tudna, de később lelkiismeret-furdalása öngyilkosságba kergeti.

Kisétálunk a falu főterére, ahol tegnap kiszálltunk a taxiból. Három pöttöm gyerek fut hozzánk, kettő belekapaszkodik a kezembe, a harmadik nem fér hozzám, hát odafut a barátomhoz, és megfogja a kezét. Így sétálunk ötösben. Az egyik gyerek a karomba kéredzkedik, a barátom lefényképez. Egyszer csak kiabálva rohan felénk az anyja, a szájára mutogat meg a gyerekekre, hogy adjunk neki ennivalót vagy pénzt ennivalóra. Adunk mindkettőt. A pénz elrakja, a szlovákiai kecszet azonnal kibontja, és együtt majszolják. Máskor óvatosabb leszek a gyerekekkel, nehogy egy féltékeny anya leharapja a fejemet.

A tro-tro vezetők felajánlják, hogy elvisznek jó pénzért bárhova, de mi inkább megvárjuk, hogy megteljen a kisbusz. Két hétig, a lehetőségekhez mérten, úgy szeretnénk élni, mint ők. Öt perc alatt minden hely foglalt. Sosem értem, hogyan gyűlik össze a semmiből kábé tizennyolc ember.

A kocsiban néha felsír egy kisgyerek. Nehéz megfordulni, és egész úton abban a hiszemben üldögélünk, hogy gyerek utazik velünk. Később derül ki, hogy összekötött lábú, ijedt kecskegida fekszik a csomagok között!

Kiszállunk Agonában, ahol tegnap a taxit fogtuk, és azonnal segítőkészen átszállítanak a takoradi buszra. A buszon érdeklődően fordul hátra az egyik utas, majd megkérdezi, miért jön az országukba fehér ember, mit szeretünk mi ebben az országban?

Csupa jót olvastunk Ghánáról, feleli barátom, és kíváncsiak voltunk a természetre, a nemzeti parkokra és az állatokra. Én kiegészítettem, hogy barátságosak az emberek, és Afrika legbiztonságosabb államaként tartják számon. Békés ország, bólogat örömteli szemmel. És hogy bírjátok a hőséget, kérdezi, miközben testéhez tapadó ingét csipdesi két ujjával. Én szeretem a meleget, felelem lelkesen. Értetlenül csóválja a fejét.

Átszállítanak a Cape Coast-i tro-tro-ra, ami azonnal indul. Eddig egyik átszállásnál sem volt gondunk. Elég megszólítani a sofőrt, a jegyszédőt vagy az utasok közül bárkit, és máris készségesen visz a kérdéses buszhoz.

Az orrunk előtt robban fel egy tro-tro gumija. Tény ami tény, a tro-trok műszaki állapotával nem sokat törődnek sem a tulajdonosok, sem a sofőrök, és európai szemmel nézve nincsenek a legjobb állapotban. Nem túlzottan javítgatják őket, csak felszínesen hegesztenek össze rajtuk ezt-azt, még ha komolyabb is a baj. Magyarán szólva egyesek szétesőfélben vannak...

Nem telik sok időbe és nagy erőfeszítésbe, hogy felmérjük a tro-trok adottságait: nem éppen környezetbarátok és nem makulátlanul tiszták. Az autók és tro-trok többsége kiszuperált állapotban érkezik Európából 'second hand' minőségben, és a szmogfelhőben úszó városi utak levegőjéből a tro-troban utazók bőségesen részesülnek. Bár a mi autóink is ontják magukból a káros anyagokat, a mi nagyvárosaink sem tiszta levegőjükről híresek, azonban a tro-tro utasai nem teljesen zárt térben üldögélnek. Az összes tolóablakot kihúzzák, hogy a trópusi ország állandó kánikulájától az utazás idejére megszabaduljanak, de a levegővel együtt a sok nyitott ablakon keresztül tömény kipufogógáz is bejut. Persze nemcsak a szmog áramlik be a járműbe, hanem az országút vörös színű pora is. A szellőztetésnek köszönhetően nincs emberpróbáló hőség, csak állandó, fejfájdító huzat. A sebesen száguldó kisbuszban olyan légörvény keletkezik, hogy a szél a hajamat ide-oda csapkodja, és kis túlzással majd' kivisz az ablakon. Az apró göndör hajú, vagy kis varkocsokba font utasoknak ezzel a problémával nem kell megküzdeniük.

A leírtakból bizonyára kiderült: a tro-troban nincs légkondicionálás. Amikor a tro-tro a sűrű forgalomban lassít vagy megáll, a kintinél sokkal füledtebb hőségben várakozunk a szaunázási lehetőséget kötelezően nyújtó pléhdobozban, amely ilyenkor kipárolgó testszagtól sem mentes, viszont amikor a sofőrnek lehetősége adódik rá, hogy a gázra lépjen, száguldozni kezd. Veszélyesen furikázik ide-oda cikázva, a gázt és a féket gyakran cserélgetve. A legjobb jóindulattal sem nevezném kiegyensúlyozott vezetési stílusnak.

Az utasok közel, sőt, közvetlen testközelben ücsörögnek, de néha a testközelnél is közelebb. Többnyire összeérnek a combok és a karok, sőt, homorú ívben minimális helyet foglalnak. Az ide-oda cikázáskor az emberek dominóként dőlnek jobbra-balra az ütött-kopott szardíniás dobozban. Ha megtelnek az ülések, a jármű közepére vagy szélére szerelt lehajtható üléseket is igénybe veszik, amelyek előtte járható kis ösvényt képeztek. Így teljesen meg tud telni a már egyébként is zsúfolt kisbusz. Ha csak a sofőr mellett marad szabad hely, akkor az érthetetlen helyi nyelven ordító rádióadást is testközelből élvezhetjük az út során.

A tro-troban nem lehet állni. Egyrészt alacsony, és csak görnyedten lehetne állva utazni, másrészt csupa székből áll, és legfeljebb térdelésre lenne mód. Az embernek nincs mindig saját ülése: egy sorban öten férnének el kényelmesen, de akár nyolcan is befészkelik magukat. Ilyenkor összepréselődve várjuk, hogy végre megérkezzünk a végállomásra. Hogy az utazás még véletlenül se legyen felemelő vagy legalább elviselhető élmény, a főként lavórokban szállított pakkokat az ülésekre és az ülések alá rakják, így a lábunknak sem marad elég hely. Az utasok egyre sötétebb színárnyalatban játszó hátizsákjainkon, meg persze egyéb csomagokon pihentetik a lábukat. Jobb esetben a pakkok a csomagtartóba kerülnek, de az hamar megtelik, így ezt követően az utastér maximális kihasználására törekednek.

Mindennyik tro-troban ül egy suhanc, aki összegyűjti az utasoktól a pénzt. Sosem értjük a motor búgásától az összeget, és a jegyszedő kiejtése sem segíti a megértést. Emberfeletti embernek tűnik, mert számunkra követhetetlen, hogyan jegyzi meg, melyik utas mikor szállt fel, és honnan tudhatja, meddig utazik, de mivel ez a feladata, bizonyára érti a dolgát. Az izzadt zsebekből előkerülő pénz általában kézről kézre jár, míg elér a jegyszedőhöz, és ugyanígy jut el a visszajáró az utashoz. A baktériumok terjedése témakört ezúttal mellőzöm. Az utasok figyelemmel követik, nekünk is helyesen ad-e vissza az odanyújtott összegből. Bármennyit is ad, nem tudnánk érvelni, miért fizetünk ki netán magasabb összeget, de bízunk benne és az utasok jóindulatában. Egyszer felfigyeltünk a jegyszedő és az egyik utas arcán megjelenő cinkos mosolyra, amikor összekacsintottak: „Megtarthattuk volna a visszajárót.”

A jegyszedő a településeken és minden olyan helyen, ahol egy parányi esély is van arra, hogy felszállhat utas, a tro-tro tolóajtaján kihajolva ide-oda tekinget, és árgus szemmel figyel, van-e olyan elvetemült, aki szeretne a túlzásúfolt járműbe felpréselődni. Vagy a célállomásunk és köztes megállóink nevét kiabálja. Ha felbukkan egy potenciális utas, a félig kint lógó jegyszedő odakiált a sofőrnek, vagy kezével ráver a busz tetejére, és a jelzésre a sofőr lassít vagy lefékez, hogy felvehessük a kijelölt buszmegálló hiányában az út szélén várakozót.

A tro-trok cégek kezében vagy magánkézben vannak, de bérbe is adják őket a buszsofőrnek és a jegyszedőnek, akik versenybe szállnak más tro-trokkal az utasokért. Minél több az utas, annál több a bevétel, ezért száguldoznak olyan eszeveszetten. Menetrendjük nem kötött, de az útirányuk meghatározott: csak bizonyos városok között ingáznak.

Útközben a Bradt útkönyvet olvasom és a térképet böngészem. Efutuban, a Hans Cottage Botelben előnyös fekvésű, vízre épült hotelt kínálnak a Kakum Nemzeti Parkba vezető úton, Cape Coasttól tíz kilométernyire. A kisbusz éppen lefékez egy utas miatt, és az a gyanúm, hogy a kakumi útkereszteződésnél járunk. Kakum, kérdezem, ők pedig helyeslően bólogatnak. Fogunk egy taxit, hogy elvigyen a kábé öt kilométerre fekvő szálláshelyünkre.

Az út mentén óriástábla hirdeti a botelt. A viteldíj csak három cedi! Úgy tűnik, tényleg eltűnt az arcunkról a most érkezett, tapasztalatlan turista arckifejezés, vagy csak a fővárosban trükkösebbek a taxisok. Esetleg kisebb távokat teszünk meg.

Mivel a hotel összes szobája foglalt, de néhányan ma kiköltöznek, a portán azt ajánlják, hagyjuk ott a hátizsákjainkat, és mire megjövünk, rendbe raknak egy szobát. Korábbi pozitív tapasztalataink alapján megbízunk bennük, és beleegyezzük. Leintünk egy taxit, és befurikázunk Cape Coastba, hogy mielőbb láthassuk a rabszolga-kereskedelem helyszínéül szolgáló erődöt!

Érzem, hogy felpezsdül a vérem, izgatottan és egyben fájó szívvel várom életem első rabszolga-kereskedő erődjét. A több mint három tucat erődből tizenegy 1979-ben felkerült az UNESCO Világörökség listájára, melyek közül ma Cape Coast, holnap Elmina az úti célunk. Az erődökben nem csak a ghánai történelemmel találkozunk, hiszen az erődök az afrikai, az európai és az amerikai történelem metszéspontjai. Az erődök vaksötét celláiba gyűjtötték be a fegyvereket, puskaporon, dohányon vásárolt rabszolgákat, innen hurcolták őket az európai gyarmatosítók Amerikába, itt vártak embertelen körülmények közt a nyirkos börtönökben az Amerikából visszatérő hajókra. Hamarosan megpillantjuk az európai hódítók tengerparti erődjét!

A Barclay's Bankban váltunk dollárt cédire, mert állítólag itt a legjobb az átváltási árfolyam. Egy srác folyton a nyomunkban lohol, és hiába hagyjuk figyelmen kívül, elkísér egészen a bankig. Egy papírt nyom a kezünkbe, amelyen nevek, címek és összegek szerepelnek. A kedvenc focicsapatának gyűjt pénzt, mondogatja egész úton. Támogassuk őket! Nem támogatjuk.

A bank zsúfolásig tömve emberekkel, helyiek és turisták sorakoznak az erősen légkondicionált teremben a pénztár előtt. A kinti és a benti hőmérséklet közti jelentős különbség miatt inkább leülök az utcán egy kőre. Megáll egy terepjáró, kiszáll belőle egy fehér nő, bemegy a bankba, valószínűleg reménytelennek látja a helyzetet, hát leül mellém. A gyerekeivel utazik, mutat az autóra, melyben két kisgyerek ül. Megkérdezi, merre jártunk, hová készülünk. Programjaink teljes mértékben fedik egymást. Csak a gyerekek hamar elfáradnak, mondja, nem tud túl sok mindent belesűríteni egy napba. Minden elismerésem, hogy öt-tíz év körüli gyerekekkel vállalkozott egy ilyen megterhelő útra.

Barátom várakozás közben jobb híján figyelemmel követi a banki adásvételt, és csak bámul, milyen vastkos pénzkötegekkel érkeznek és távoznak az ügyfelek. Mire sorra kerül, elfogy a papírpénz, így egycedis, papírba csomagolt fémpénzgurigákkal távozik a pénztártól. Mások zacskóban kapják az aprópénzt. Lesz mit cipelnünk.

Az erődbe a belépőjegy 6,50 cédibe kerül. Mivel még nem gyűlt össze elég ember, először a múzeumi részleget vesszük szemügyre, ahol a rabszolga-kereskedelem történetéről szóló kiállítás fogad. Többek közt korabeli amerikai újságkivágásokat olvashattunk az 1820-as évekből: a rabszolga becenevét, vélhető életkorát és képesítését, jobban mondva becsült teherbírását tüntették fel az apróhirdetések, vagyis hogy milyen munkára hasznosítható húsvér gép érkezett a messzeségből. Ismeretterjesztő feliratok és táblák mesélnek az erőd történetéről, és az egyik táblán ez a felirat szerepel: a fekete-afrikaiak az amerikai indián őslakosokkal és a fehér bevándorlókkal alkották meg Amerika mai lakosságát.

Negyedórán belül összegyűlik húsz turista, és egy fekete idegenvezető végigvezet az erőd egész területén. Amikor levisz a sötét pincébe, ahol fogva tartották a rabszolgákat, és ahová csak apró ablakréson hatol be a fény, azt javasolja, játsszunk szerepjátékot. Játsszunk azt, hogy mi, turisták vagyunk a rabszolgák, az ő elődei. Aztán lekapcsolja a villanyt, hogy szemléltesse, milyen sötétséghez kellett hozzászoknia a foglyok szemének. Meg sem mocsanunk. Ismét felkapcsolja a villanyt, majd folytatja, hogy ők azonban nemcsak sötétben, hanem térdig álló vizeletben és ürülékben töltöttek két-három hónapot, amíg a hajókra vártak. Begyűjtötték őket az erődbe, kiválogatták őket, majd pecsétet égettek azok bőrébe, akiket megfelelőnek tartottak. És lehozták őket ide a pincébe. A gyarmatosítók nem érintkeztek velük. Fekete örök vigyáztak rájuk, velük küldték le az ételt. Az újonnan érkezett

rabszolgákat társaik gyakran megölték, hiszen nekik sem volt elegendő helyük és ételük, egymáshoz préselt testtel, éhesen nyomorogtak a cellában. Leülni nem tudtak, lefekvésről szó sem lehetett, és az élelem nemritkán az ürülékbe esett.

A női börtön ugyanolyan kietlen és rideg. A nők a börtönben születt gyerekeiket a falhoz vágják, hogy ne éljék meg a rabszolgasorsot. Nem várt jobb sors a betegekre és a haladókra sem, akiket halottakkal együtt gyakran a tengerbe dobtak, és cápák követték az Amerikába tartó hajók útját.

Az erődöt ágyúsor védte más európai gyarmatosítók támadásától. Hiszen az egykori Ghána számos értékes árucikkkel rendelkezett, az aranytól kezdve az elefántcsontig, melyekre az európai gyarmatosítók szemet vetettek. És bizony gyűltek az Aranypartra a fehér betolakodók, mint a dögkeselyűk!

Az erődök nem az európai államok tulajdonát képezték, ezért is cserélődhetnek a gazdáik; haszonbért fizettek használatukért a helyi törzsfőnököknek. A törzsfőnökök pedig kaphatóak voltak egy kis dohányért saját embereik eladására.

Cape Coast kezdetben portugál tulajdonban volt, majd németalföldi kézre került, ezt követően angolok, dánok, svédek, majd ismét angolok működtették. A bennszülötteknek olykor-olykor sikerült elűzniük az angolokat.

Szégyellem magam az európai ember gáztettei miatt. Kiirtja Amerika őslakosságát, aztán új gyarmatára behurcolja az afrikai embert, és háztartási, mezőgazdasági géppé alacsonyítja.

Ki lehetett az első ember, aki azt javasolta, hogy ne csak aranyat, nemes fát szállítsanak, hanem embert is?! Miért nem fűrdették, etették őket, miért nem gondoskodtak róluk emberhez méltóan? Félték a testi erejüktől? Egyszerűbb és olcsóbb volt nem törődni velük. Állati körülmények közé kényszerítették őket.

Az erődöt az UNESCO pénzén újíttatták fel, de még így is elég szegényes, kopottas benyomást kelt.

A város utcáin, a kikötőben és a csónakokon nyüzögnek az emberek. Az egész város szüntelen mozgásban van. Indiai barátom szokott azon morfondírozni, hogy Magyarországon hol a csudában tartózkodnak napközben az emberek. A harmadik világban a külső és a belső tér kihasználtsága jelentős mértékben különbözik a miénktől. Ők kis házikóikba csak sötétedéskor húzódnak be, mi viszont időnk nagy részét a négy fal között töltjük. Nálunk ennyi embert az utcákon nem látni.

Botelszállásunk egyszerű, de tiszta. Utazásunk során ezen a helyszínen látjuk a legtöbb fehér embert. Még tizenéves diákok is ülnek az asztaloknál, akik az ország nevezetességeit veszik sorra. Az étlapon feltüntetett ételek közül minden kapható. Valószínűleg ők is azért választották ezt a szállást, mert higiénikus, könnyen megközelíthetők innen az erődök és a nemzeti park, és kaphatók nyugati ételek. Végre sült halat vacsorázom!

Alvás előtt minden szállásunkon fújok egy kis szúnyogriasztót a levegőbe vagy a testünkre. A konzul ajánlotta, hogy fújjuk be a szobát, főként az ágy alatti és a szekrények, függönyök mögötti részeket, fröcsköljük be a fürdőszoba falát, és kapcsoljuk fel a lámpát, hogy oda szálljanak a szúnyogok. Véletlenül az ajtónk felett mászkáló gekkót is lefújtam a rendelőben ajánlott, felettébb hatásos szúnyogriasztó szerrel. Remélem, nem hal éhen!

Izgatottan bújok az ágyba. Reggel indulunk a Kakum Nemzeti Parkba, délután pedig Elminába! Ha ilyen gyors ütemben haladunk, pár nap múlva haza is indulhatunk, mormolom az orrom alatt mosolyogva. De csak akkor, ha a fejünkön tudjuk egyensúlyozni a hátizsákunkat, feleli a barátom.

Szilasi Ildikó

Torday Emil Kongó-kutató – leveleinek fényében

Tordayról

Mi másról is álmodhatna egy húszesztendőes brüsszeli banktisztviselő a 19. század utolsó éveiben, mint hogy Henry Morton Stanley és David Livingstone nyomában híres afrikai felfedezőként hódítja meg a fekete földrészt. Jóllehet irodistaként kereste kenyerét, az 1875. június 22-én, Budapesten született Torday Emilt világeletemben a földrajz- és társadalomtudományok lelkesítették. Másokkal ellentétben ő nemcsak kávéházi pamlagokon pöfékelve révedezett a kalandos jövőről, hanem a tettek mezejére lépett: elérte, hogy négy évig tartó külszolgálatra melessen az akkori belga gyarmat, Kongó Szabad Állam keleti részére, Katangába.

1900 márciusában érkezett meg Kongó Szabad Állam fővárosába, Bomába. Hónapokkal később húsz napig tartó, élménydús hajóút nyomán ért Stanleyville-be (ma Kisangani), majd továbbment keletre. Szabadidejében felfedezőutakat tett, vadászni járt, hosszabb időt töltött a luba népcsoport területén, nyelvüket is elsajátította. (Kutatóútjai végére összesen nyolc kongói nyelvet-nyelvjárást beszélt). A Marungu elnevezésű helységnél azonosította a Livingstone által a Tanganyika-tó partján megjelölt (és időközben elfelejtett) Akalonga-fokot, így ő is a földrajzi felfedezők sorába lépett.

1905–1906-ban, második kongói útján a Kasai Kereskedelmi Társaság küldöttjeként beutazta a Kwango és Kwilu közötti területet az angolai határig, hogy kereskedelmi érdekeltségeket és új telephelyeket találjon a társaság számára.

„Megkaptam szívélyes leveled. Csak egy pár mondatot írok, mivel roppant fáradt vagyok a nagy úttól: több mint egy hónapja sátrazom és napi húsz mérföldet gyalogolok” – írta a londoni British Múzeum etnográfusának, Thomas Athol Joyce-nak 1906. szeptember 15-én Luchimából. Együttműködésük olyannyira gyümölcsözőnek bizonyult, hogy Torday 1907–1909 között harmadszor végezhetett gyűjtőmunkát Kongóban – immár a British Museum megbízásából! Tudományos szempontból e legjelentősebb kutatóútján Melville William Hilton-Simpson végig, Norman Hardy festőművész pedig hat hónapig kísérte. Torday Kongóban írt jegyzeteit postával Londonba küldte, ahol Joyce szakirodalmi háttérkutatások alapján kiegészítette, majd kiadatta azokat. Kettejük neve alatt több fontos tudományos publikáció és monográfia jelent meg.

Harmadik expedíciójának utolsó harmadában Torday bejárta a Kasai és Loange folyó közötti, akkor még ismeretlen területet. Torday Emil már a hazautazást tervezgette (1909), amikor orrszarvú támadta meg. A balesetben olyan súlyosan megsérült, hogy élete végéig mankóra szorult. Többé nem tért vissza szeretett Afrikájába. Londonban telepedett le, tudományos, irodalmi és múzeumi munkát végzett. A Királyi Embertani Intézet és a Folklór Társaság választmányi tagja, a londoni egyetem antropológiai társaságának alelnöke, a Philadelphiai Egyetemi Múzeum Kongó-gyűjteményének kutatója, a Magyar

Földrajzi Társaság levelező tagja, a londoni magyar közösség egyik vezető egyénisége volt. 1931. május 9-én halt meg, alig ötvenhat évesen. Életművét közel száz publikáció, nyolc könyv, több mint háromezer leteből álló néprajzi tárgyi gyűjtemény és több ezer fotográfia alkotja.

Torday életéről nem sokat tudunk, személyiségéről pedig még kevesebbet. Monográfiái, tanulmányai, írásai tudományos igényességgel íródtak, csupán néhány műve¹ és a Melville William Hilton-Simpson² által írt úti beszámoló tartalmaz olyan részeket, 'lazább történeteket', amelyekből jellemvonásairól, tulajdonságairól, Torday személyiségéről tudhatunk meg többet. A British Múzeumban őrzött, kézzel írott levelek részleteiből viszont olyan mozzanatok, gesztusok, tanulságok, történetek mutatkoznak meg, melyekből valamivel többet megismerhetünk Tordayból. A kongói, zord terepviszonyok közt írt levelekből az általa fontosnak vélt információk, az őt foglalkoztató kérdések sokat elárulnak jelleméről, gondolkozásáról. Milyen stílusban írt? Milyen kérdések foglalkoztatták? Melyek voltak a prioritásai több ezer mérföldre otthonától, olyan közegben, ahol még a papír és az írószám beszerzése is nehézkes volt?

A londoni British Múzeum könyvtárában őrzött leveleinek tanulmányozására, elektronikus dokumentálására 2008. október 24. – november 24. között egy Klebelsberg Kuno-ösztöndíj keretében, valamint a Magyar–Afrika Társaság és Balogh Sándor úr támogatásával volt lehetőségem. A British Múzeum jóvoltából hozzáférést kaptam 80 darab, 1905. április 27. (Kongó) és 1909. április 26. (Kolokoto) között Torday által írt vagy diktált, eredeti levélhez. A többek között Luanóból, Kikwitből, Kolokotóból, Mossongéből, Bolombóból, Mushengéből, Alelából küldött, angol nyelvű, kéziratos leveleket fotón rögzítettem, átírtam számítógépbe, végül lefordítottam magyar nyelvre. Korábban Torday-levélrészleteket 2010-ben, a Magyar–Afrika Társaság által kiadott *Kongó, Torday Emil nyomában* című kötetben publikáltam. Ez a második alkalom, hogy Torday máig feldolgozatlan és kiadatlan leveleiből szemezgetek. Az alábbiakban olyan Torday-levélrészleteket válogattam ki és teszek közzé, amelyekből a kutató elrejtett jelleméről tudhatunk meg az eddigieknél többet.

A levelekről

A vizsgálat tárgyát képező 80 db Torday-levél többségében Thomas Athol Joyce-nak, a British Múzeum munkatársának íródott. Míg Torday Kongóban kutatott, a Londonba küldött tárgyakat, jegyzeteket és leveleket T.A. Joyce dolgozta fel és készítette elő publikálásra, együttműködésük kezdeti időszakától kezdődően. Az eredendően banktisztviselő, majd belga köztisztviselő Torday autodidakta módon avanszált értő és elismert etnográfussá. Fontosnak tartom, hogy különbséget tegyünk a Torday-kísérőlevelek és a hosszabb lélegzetvételű, tudományos igényességgel megírt, kutatási adatokat, szótárészleteket, táblázatokat és rajzokat is tartalmazó kéziratok (*manuscripts*) között. A több száz oldalnyi kézzel írt jegyzetet ugyancsak a British Múzeum őrzi. Jelen tanulmányban a kéziratok 1–2 oldalas kísérőleveleiből idézek részleteket.

Hadd jegyezzem meg meg, azért is tartom izgalmasnak a kísérőlevelek vizsgálatát, mert ezekben az írásokban rajzolódik ki olyan részletek Torday érzelmi világáról, gondolkodásmódjáról, jelleméről, amelyek semmilyen más közlésében nem mutatkoznak meg. Stilisztikai elemként általában megfigyelhető, hogy Torday leveleiben a megszólítás

1 Torday, 1913, 1925

2 Hilton-Simpson, 1911

és az elkészítés szinte mindenhol azonos formában történik.³ A kísérőlevelek a kéziratokkal ellentétben tömörek, informatívak. A tartalom leggyakrabban a tudományos információkra, a küldött jegyzetekre és tárgyakra vonatkozik, csak elvétve tartalmaz személyes gondolatokat, megjegyzéseket, amelyek roppant tanulságosak és érdekesek Torday megismerése szempontjából. Ebből is látszik, hogy Torday számára a munka volt a prioritás, még kísérőleveleiben is sokkal nagyobb gondot és terjedelmet fordított egy-egy néprajzi tárgyakkal teli doboz tartalmának magyarázatára, vagy egy-egy elméleti kérdés tisztázására, egy korábbi hiba helyesbítésére, mint saját egészségügyi, anyagi vagy egyéb nehézségeinek, körülményeinek taglalására. Torday számára az első a munka volt, és azok a kutatási eredmények, amelyekre szert tett expedíciói során.

Szerénység és ambíció

Torday levelezésében nagyon izgalmasan végigkísérhető, ahogy a szerény, „kezdő” kutatóból egy egyre tapasztaltabb és magabiztosabb „tudós” képe rajzolódik ki. 1905. április 27-én Kongóból így ír T. A. Joyce-nak:

„Lingvisztikai jegyzeteket küldök a Kwilu folyótól. Bármit felhasználhatsz, csak szigorúan ellenőrizz mindent, mielőtt megjelentetnéd. Amennyiben publikálásra érdemesnek tartod az anyagot, őriási megtiszteltetésnek venném, ha közös írásként, a Joyce és Torday nevek alatt jelenne meg a cikk.”

1906. június 2-án Luanbóból írt levelében ismét utal rá, mennyire fontos számára az, hogy T. A. Joyce-szal együtt publikálhat:

„Nagyon büszke vagyok rá, hogy nevem a Tiéddel együtt jelenhet meg, és bízom benne, hogy nagy dolgokat viszünk majd véghez együtt.”

Torday kutatói attitűdjének professzionalizálódását, továbbá precizitását jelzi az is, ahogy 1906. szeptember 15-én Luchimából egy rövid lélegzetvételi levelében ír. Bár a levélből kiérződik, hogy nehéz terepviszonyok között dolgozik és fáradt, mégsem mulasztja el, hogy a tömör levél néhány sorában egy népcsoport nevének kiejtése kapcsán korrigáljon egy hibát. Ez is utal arra, hogy munkájában roppant aprólékos volt:

„Megkaptam kedves leveledet. Csak néhány sort tudok írni, mert úton vagyok, és rettenetesen elfáradtam. Több mint egy hónapja napi 20 mérföldet gyalogolok, és sátorban lakom. Elégedett vagyok a cikkünkkel, egyetlen megjegyzésem van, a Bambala szó helyesírásával kapcsolatosan. Bambalának vagy Hambalának ejtik, de Bambalának sosem.”

Az ambiciózus, buzgó kutatóról árulkodik az is, ahogy szenteste alkalmából, pontosabban 1906. december 25-én, Kikwitben megosztja aggályát szerzőtársával:

„Baldog Karácsonyt kívánok Neked és szeretteidnek! Kérlek, add át jókívánságaimat, mert egyáltalán nincs időm írni. Köszönöm szüleidnek a gyönyörű könyvet! Majd személyesen is megköszönöm nekik áprilisban, amikor visszatérek. Még nem tudom, erre mikor kerül sor, csak azt tudom, hogy valamikor vissza fogok... Egyetlen félelmem, hogy a Bakweséknél megkezdett kutatásomat nem fogom tudni befejezni.”

---

³ Köszöntésnél a kedves (angol: Dear), búcsúzásnál a Tisztelettel (angol: Sincerely Yours) formulát használja, visszatérő módon.

1908. május 25-én Luanóból pedig arra utal, teljes mértékben tisztában van azzal, hogy tudományos tekintetben szubjektív véleménye nem releváns:

„A Bahuana jegyzet elején egy kis eszmefuttatást találsz az afrikaiak intelligenciájáról. Ezek csak gondolatok, egyáltalán nem javaslom őket publikálásra. Teljes mértékben tudatában vagyok annak, hogy személyes véleményem semmit sem ér.”

Versenyszellem

Torday kortársa, a német Leo Frobenius⁴ kongói kutatásai a kezdetektől fogva izgaták. 1905. március 18-án Dimában írott levelében már megírja:

„Egy német expedíció a Kasaiban van (Kasai Tartomány). Csatolmányban küldöm a kérdőívüket. Nekik a kormány is segít, és tanácsos lenne nekünk is a segítséget kérnünk.”

De Torday levelei még számos alkalommal árulkodnak versenyszelleméről. Izgatta és nyomon követte Leo Frobenius jelenlétét a régióban, és tudatosan igyekezett lepipálni őt. 1905. április 27-én Kongóból ezt írja T. A. Joyce-nak:

„A mai jegyzeteimet illetően, kérlek, dolgozd fel őket gyorsan, hogy előbb jelenjenek meg, mint a németeké, akik ugyancsak a Kwiluban vannak.”

1906. május 25-én Luanóból írt levelében hosszabb részt szentel annak, hogy érényeit, a helyiek körében betöltött pozitív szerepét firtassa Leo Frobeniussal szemben:

„Publikált már valamit Leo Frobenius a Kwilu népeiről? Mondd, hogy a barátod nem jön a Kwiluba, és nem kell vele versenyezni. Biztos vagyok benne, hogy nagyon kevesen vannak, akik olyan adatokra tudnak szert tenni, mint én. Az ok? Mindig nyugodt vagyok, sohasem jövök ki a sodromból, sosem ütök meg senkit. Ha kikezdenek, csak mosolygok. A legjobb az egészben, hogy az antropológiai kutatás miatt, amit itt végzek, ismerem a természetüket és szokásaikat, és akkor járok túl az eszükön, amikor akarok, és sosem sértem meg őket azáltal, hogy nem tartom tiszteletben a szokásaikat. Ez egy egoista levél lett, ne légy mérges, többet nem írok ilyesmit!”

A szakmai versengés hevében Torday megnyilatkozásai néha radikálisabb hangot is megütnek. 1906. június 6-án Luanóból így csattan ki:

„Ha tudnád, hogy szerez adatokat Frobenius a helyiektől, semmit sem olvasnál tőle. Ő német származású, és úgy is jár el, mint egy német. Nem a német gondosságra gondolok, hanem ahogyan utasítja a tolmácsait, hogy szállítsanak információt a számára.”

Bár Leo Frobeniusszal kapcsolatban kétségtelenül rossz véleménnyel volt Torday, ez korántsem jelenti azt, hogy minden, a területre tévedt kutatóval kapcsolatban hasonló rossz érzéseket táplált volna. 1906. március 15-én Luanóból írja:

„Örömmel hallom, hogy végre egy angol is jön kutatni. Igazán szívesen találkoznék vele. Viszont milőt tanácsokkal láthatnám el, hogy milyen holmikot hozzon, jó lenne tudnom, pontosan hova készül. Ne haragudj, hogy most nem tudok többet írni, rettentően buzgólkodom, egy kisebb utazásra készülök.”

---

⁴ Leo Frobenius német etnológus 12 kutatóutat vezetett Afrikába (Deutsche Inner-Afrikanische Forschungsexpedition, D.I.A.F.E.), közülük az első ugyancsak a Kongó-vidékre vezetett, amelyről terjedelmes összefoglalás készült, lásd: *Im Schatten der Kongostaates (ersten reisen der D. I. A. F. E.)*, Berlin, 1907, 468 old. + 4 térkép.

Torday nagyon ritkán morgolódott leveleiben bármin is. Viszont 1908. március 8-án Mushengéből felszínre tört benne egy konfliktus. A helyzet előzménye az volt, hogy már 1907 őszén Mokunjiból is kérte Joyce-t, hogy küldjön neki egy Frobenius-könyv példányt, amely ekkor már megjelent, de Torday kérése ellenére nem kapott belőle példányt:

„Kedves Joyce! Nem hiszem, hogy sokszor morogtam volna Veled, de most megteszem. Miért nem küldted már végre el Frobenius könyvét? Itt vagyok a kubáknál (ahol ő sosem járt, maximum Bolombóig jutott), végre tanúk jelenlétében tudnám bizonyítani légből kapott történeteit, és nincs nálam a könyv!”

Humánium

Az egyenlítő napperzselő sugarai alatt, az ott izzadó, ott dolgozó, a legszélsőségesebb terep- és infrastrukturális és egészségügyi viszonyokkal gyakorta megküzdő Torday leveleiben számos gondolatot, figyelmet, sort szentel, önzetlenül, különböző személyeknek. Az önzetlen gesztusok mögött egy figyelmes, nagylelkű és kedves ember jelleme rajzolódik ki. Torday szinte semmit sem kér T. A. Joyce-től leveleiben, az expedíció nehézségeiből származó személyes szükségleteinek, kéréseinek alig ad hangot. Előfordul viszont, hogy mások számára kér szívességet, ahogy 1906. június 2-án írt levelében is megtette, ebben ugyanis a következő kéréssel fordul T. A. Joyce-hoz:

„A Bambala cikkel kapcsolatban egy szívességet kérnék Tőled. Miután megjelent, lennél olyan jó, és eljuttatnál egy másolatot Mrs. Hertzhez a Lansdorne Crescent 40 szám alá? Kérlek, bocsásd meg kérésemet. Már említettem Neked, Mrs. Hertz egy nagyon megértő, idős, 74 éves hölgy (Mrs. Joyce-nak nincs oka féltékenykedni)... Ő a legszívélyesebb hölgyemény, akit ismerek, és tudom, hogy nagyon örülne egy példánynak. Gyakran beszéltem neki Rólad. Lennél olyan kedves, és elmennél hozzá?”

Magánélet

A Torday-levelekben felbukkanó érzelmi megnyilvánulásoktól függetlenül nagyon ritka, hogy Torday valódi, legbelső, személyes gondolatairól, érzelmeiről ír. Éppen ezért fontos az 1906. június 2-án Luanóból írott levele, amelyben legbelső gondolatait és vágyait osztja meg, mikor szerzőtársának házasságkötése alkalmából gratulál:

„Elégedett lehetsz, hogy megnősülsz, bárcsak én is itt tartanék! Tudod, öregszem, 31 vagyok, mire visszatérek Európába, 33 leszek! Házasesetem arany percei elérhetetlen messzeségben vannak tőlem. Félek, mire letelepszem Európában, egy házsártos öregember leszek, és végül a szakácsnőt kell elvennem, hogy valaki legalább a vacsorám elkészítse.”

A személyes hangvételű, hosszú levélben arról is ír, hogyan érez a helyi asszonyok iránt:

„Az itteni asszonyok nem nagyon vonzanak, annak ellenére, hogy engem nagyon is kedvelnek. Majd minden újszülöttet Dekének neveznek el.⁵ Ha ez így folytatódik, egy ilyen Frobenius-féle kutató néhány év múlva a területen élő népcsoportot nem Bahuánaként, hanem Badekeként fogja leírni!”

---

⁵ Tordayt a helyi lakosok dekének, azaz madárnak becézték.

Kun Tibor

Három pillanat – a marokkói francia irodalomból

(Tahar Ben Jelloun: *A rasszizmus*, 2003, *Szentséges éjszaka*, 2006, *Anyámról*, 2009)

Marokkó mint turistaparadicsom és Marokkó mint filmek varázslatos-titokzatos helyszínéül szolgáló ország sok magyar előtt ismert. Marokkó azonban nem csak ez és nem csak ennyi. Az igényesebbek, ha kicsit mélyebbre szeretnének leásni a marokkói nép, a marokkói kultúra és történelem lelkébe, nagyon sok izgalmas mozzanatot és elemet találnának; így például találkozhatnának egy irodalommal, amely francia nyelven íródik, és amely ma már a világ sok országában ismert, elsősorban természetesen fordításokban.

Ennek az irodalomnak egyik kiemelkedő képviselője évtizedek óta az idén hetvenedik évét betöltő Tahar Ben Jelloun. A magyar könyvkiadás nagy eredménye, hogy két kiadó az elmúlt években három könyvét is megjelentette magyar fordításban. Nem sok, mondhatnánk, de a két kiadó ezzel a vállalkozásával példamutató bátorságról tett tanúbizonyságot. Olvasóközelpbe hozta ezt a különös, sok tekintetben misztikus, tőlünk talán kissé távol álló, érzésektől és érzelmektől duzzadó irodalmat, és annak eme képviselőjét.

Bár Tahar Ben Jellount más helyeken – így többek között az Akadémiai Kiadó nagyszabású Világirodalmi Lexikonában is – bemutattuk, nem árt életéről, munkásságáról a jelzett három mű elemzése előtt röviden szólni.

1944. december elsején a marokkói szent városban, Fezben született. Tanulmányait francia nyelven Tangerban, Tetuánban, Casablancában, Rabatban végezte. 1971-ben Párizsban ösztöndíjjal tanul tovább, és ugyanitt indul meg sikeres újságírói, szépírói és költői pályája. 1975-ben szociálpszichológiából védi meg diplomáját, és ezen a területen meg is marad, a Franciaországba bevándorolt arabok pszichológiai beilleszkedési problémáival foglalkozik. Írásai világszerte ismertekké válnak, főként értelmiségi körökben. Tematikája sokrétű, a politikai írásoktól és állásfoglalásoktól. a szexualitáson és erotikán át, a mélylélektani elemzésig terjednek. Mély empátia jellemzi minden esetben, valamint a hagyományos arab mese és mesélés jellemzőinek felhasználása, helyenként a miszticizmus, a szokatlan elbeszélői fordulatok lepik meg az olvasót és a kritikust. Közéleti tevékenységét és művészetét hazai és nemzetközi díjakkal ismerték el, külföldi egyetemek díszdoktorukká választották.

És most akkor térjünk rá a címben szereplő „három pillanat”-ra: a kifejezés Tahar Ben Jelloun három magyar nyelven kiadott könyvére utal! Vegyük őket sorba az eredeti, francia nyelvű kiadási dátumok alapján!

A szentséges éjszaka (La nuit sacrée) 1987-ben jelent meg, egy másik, ezt megelőző regény, a *Lenfant de sable* (A homok gyermeke) folytatásaként; ez az utóbbi regény még nem jelent meg magyarul. *A szentséges éjszaka* valószínűleg azért élvezett előnyt, mert

1987-ben *Goncourt-díjat* kapott Franciaországban. *A homok gyermeke* egy kegyetlen, iszlám vallási örületben élő apának a büntette újszülött leánya ellen, aki helyett fiút szeretett volna. A szerencsétlen leányt erőszakkal fiúként kezeli és neveli, aminek legdurvább eszköze, hogy a leány melleit szövetszalagokkal erősen leköti, hogy ne fejlődhessenek, és nehogy észrevegyék az emberek, hogy az apának, szégyenszemre, leányt kellett életben tartania. A lány élete *A szentséges éjszakáig* fiúként telik. A mindvégig nyomasztó légkör, ami az olvasót *A homok gyermekében* hatalmába kerítette, a folytatásban sem engedi el.

De hát mi is történt ezen *A szentséges éjszakán*?

A fiúként nevelt leánygyermekét apja a halálos ágyán felszabadítja a büntetése alól, ami után a lány minden erejével azon lesz, hogy nőiességét visszaszerezze és átélje. Kalandokra kalandok következnek új életében, amelyek szinte hihetetleneknek tűnnek, pedig maga a lány meséli el őket. Az *Előszó*ban így nyilatkozik és vall meséjéről:

„Történetemben sem a nagy szavak, sem a dráma nem fért meg. Egyszerűen csak egy furcsa történet. Beszélni akarok az ártatlanságról, amelytől megfosztottak.”

A történet valóban „furcsa”: huszonekét meséből, eseményből áll, „melyekben – mondja a főszereplő – egy távoli korról szólok nektek”. Mesél apjáról, első próbálkozásairól nővé válásában, futó szerelmi-szexuális kalandjáról egy férfival, akit soha többé nem látott, gyűlöletteljes bosszúállásáról kiásvott apja sírjánál, ahol végre letépte magáról a mellét leszorító szövetszalagokat, és meggyalázta apja holttestét.

Majd egy idegen és titokzatos (oly sok titokzatoság van Ben Jellounnál!) kisváros fürdőjében megismerkedett a „Kotlós”-sal, a fürdő nagytisztái női órával, akinek vak öccse a „Konzul”. A lány odaköltözött ehhez a kéttagú családhoz, megismerte a „Kotlós” és a „Konzul” életét. A házban „az érzelmek kavalkádjában voltunk, minden zavaros volt. Ki kit szeret?” A „Konzul” szexuális vágyait egy kuplerájban vezeti le általa kiválasztott örömlányokon. Közben a „Konzul” és a leány között mély testi-lelki kapcsolat szövődött, amelyben a leány saját testével is kiszorgálta a férfit otthon és a kuplerájban is.

A furcsa idill azonban – logikusan – tragédiába fullad, a lány gyilkosság miatt börtönbe kerül. Bevallása szerint azonban „a négy fal (ti. a börtöncella falai) között ébredtem rá, hogy az igazi rabság életem férfiként töltött időszaka volt”. A „Konzul” eleinte rendszeresen látogatta, majd a látogatások végül abbamaradtak.

A leányra a börtönben még egy szörnyű testi-lelki megpróbáltatás várt, mielőtt kiengették volna. Megpróbáltatás testi kínzás formájában, melyet kínzóik így indokoltak:

„Amióta elárultál minket, felfedeztük a hőn szeretett vallásunkban rejlő erőnyeket... Ideálunk és rögeszménk az igazság. Az Iszlámot követjük.”

A regény túlfűtött atmoszférájába a realitás, az álomszerű, a naturalista, sőt, időnként a horrorszámba menő elemek egyaránt beleférnek, gyakori a hivatkozás a szexualitásra, a női mellekre, a vérre – csakúgy, mint általában a modern, francia nyelvű maghrebi irodalomban. De mindezt tompítja a tagadhatatlan poézis, még ha ez jelen esetben a sötétséggel párosul is.

1998-ban jelent meg francia nyelven a *Le racisme expliqué à ma fille*, 2003-ban a magyar nyelvű kiadás *A rasszizmus, ahogy a lányomnak elmagyaráztam* címmel. Politikai-didaktikai brosúra, amelyet

„...elsősorban a nyolc és tizenégy év közötti gyerekeknek szántam – mondja a szerző – Abból az alaptételből indultam ki, hogy a rasszizmus elleni harc az oktatással kezdődik... Az alábbi szöveget kifejezetten pedagógiai szándékkal írtam meg.”

S az igazság, hogy Ben Jellounnál szakavatottabb pedagógust nemigen találhattak volna manapság e téma kifejtésére.

A mű megírását az 1997-es ún. *Debré-törvény* és az általa kiváltott tiltakozási hullám indokolta. Mi volt ez a törvény és kiket érintett? A törvény a Franciaországba irányuló bevándorlást célozta szabályozni, ebből kifolyólag minden, Franciaországba bevándorolni készültöt érintett. Szigorítani kívánta a bevándorlás feltételeit, ugyanakkor nagyobb ellenőrzési hatalmat biztosított volna a rendőröknek, az állami hivatalok bevándorlással foglalkozó tisztviselőinek. A törvény óriási felháborodást keltett, petíciókat nyújtottak be ellene, tízezrével vonultak az utcára a franciák, diákok és intellektüelek. A törvény az Alkotmánybíróság elé került, ahol két (lényeges) ponton módosították azt végül az alkotmánybírák.

A rasszizmussal kapcsolatban a szerző alapgondolatai a következők: *„Egyik gyermek sem születik rasszistának”, és „Az ember nem születik rasszistának, hanem azzá válik. Minden a nevelőtől függ, mind az iskolában, mind otthon.”* Ezek után a szerző – többek között – a következő fontosabb fogalmakat elemzi: „mások”, „xenofóbia”, „öszöntörekvés”, „diszkrimináció”, „gettó”, „genetika”, „félvérek”, „fundamentalisták”, „exterminálás”, „gyarmatosítás”, „rabszolgaság”. Sokan a vallással magyarázzák a rasszizmust, övelük szemben azt az álláspontot védi, amely szerint *„az összes szent könyv elítéli a rasszizmust... Minden vallás az emberek közötti békét hirdeti.”* Vajon Magyarországon hány nevelő és szülő, illetve hány gyermek ismeri ezt a könyvet?... Egyáltalán érdekel-e valakit?

Ismertetésünk harmadik „pillanata” Tahar Ben Jelloun 2008-ban Franciaországban kiadott könyve: *Sur ma mère*, magyarul: *Anyámról*. Mi minden fér bele egy anyáról, a szerző anyjáról, annak haldoklásáról szóló regénybe? Először is az Anya bemutatása, aki analfabéta volt, *„csak a hagyományoknak élt. Világéletében a konyhában, a házban dolgozott.”* Ennyiben azonban nem merül(het) ki egy regény tematikája. Az író megismertet bennünket az iszlám szokásjoggal, ami jelen esetben az Anyja házasságkötését és házasságát is meghatározta.

Alapjában véve elég sok utalást kapunk általában is az iszlámnak a muzulmánok életében betöltött döntő és vezető szerepéről ebben a könyvben, különös tekintettel a házasságra, a nők muzulmán társadalomban elfoglalt helyére, a gyermekek szülők iránti kötelességszerű, vallásos tiszteletére, szeretetére, alávetettségükre. Ezzel együtt és ezzel szemben a nyugati világ e témára adott válaszának sarkalatos pontja más. Szerinte ugyanis nyugaton

„...a modernitás örök visszatérésének körforgásában feláldozzák az idős embereket, miközben azon fáradoznak, hogy kitolják várható élettartamukat. Ez a paradoxon elkerülhetetlen eredménye egy olyan társadalomnak, amelynek védett és magasztalt értékei pusztán kereskedelmi érdekek.”

A haldokló Anya Alzheimer-kórban szenved, annak minden tünetével, az író e betegségnek végül az Anyja halálához vezető útján vezet végig bennünket együttérző, ugyanakkor mindvégig józan tanúként, megfigyelőként. Anyja, tiszta pillanataiban, mesél életről, családjáról, mely állandó rettegésben és szorongásban élt, és ez a légkör őt is megfertőzte. Mind józan, mind elboruló tudattal gyakran hívja a halált, amitől nem fél, csak az nyugtalanítja, hogy esetleg kórházban kell meghalnia, nem pedig otthon, a gyermekei körében. A szerző e váltakozó tudatállapotok leírásában hihetetlen empátiáról tesz tanúságot – hiszen persze pszichológus is, aki olyan dolgokat lát meg és tud érzékelni, amelyeket az ilyen képzettséggel nem rendelkező más írók nem mindig képesek ilyen formán elénk állítani.

És Anyja csak mesél, mesél, hol összefüggően, hol zavarosan gyermekkoráról, szüleiéről, főleg édesanyjáról, akit e végső pillanatokban kétségbeesetten hív vissza a halálából. Ben

Jelloun csodálatosan ötvözi és adja vissza Anyja emlékezéseit, emlékeinek fékezhetetlen csapongását, amelyekbe a történelem is bekapcsolódik: 1953 nyarának eseményei Fezben, V. Mohammed száműzetése, amire Anyja így gondol vissza:

„Mérges voltam. Marokkó rendőrállammá vált azok segítségével, akik azt állították, ők nem politizálnak, majd szemérmetlenül gyarapították vagyonukat, életmódszerűen élvezve a korrupciót... Ez a rendőrállam: önkényesség, erőszak és kegyetlenség... Félelem, mindenhol csak félelem, a koldusok, a bejárónők kénkedtek a családok után, mindenki félt mindenkitől.”

Az író Anyja haláltusájának már-már lírai leírásával párhuzamosan még a családja néhány tagja részéről elhangzó, írói tevékenységét az iszlám szempontjából megfogalmazott súlyos, korlátolt és vakon elfogult kritikára is kitér:

„Nem szabad több olyan könyvet írnod, amelyekben nincs semmi marokkói jellegzetesség, és túl bizalmaskodóan írsz a vallásunkról. Isten megbüntet majd a szép vallásunkkal szemben tanúsított túlzott szabadságod miatt, túl sokat engedsz meg magadnak. Tolladnak az Iszlámot és a muzulmánokat kellene szolgálnia, ne írsz több érdektelen történetet, amelyek csak a keresztényeknek tetszenek. Ezzel elárulod a hazádat és a vallásodat, ráadásul nem is arabul írsz. Ideje megtanulnod a Korán nyelvét és a szent célok szolgálatába állnod. Azon célokéba, amelyek az Iszlámot védik, és kirekesztik az istentelen pogányokat. Rossz képet festesz az országunkról, szégyellned kellene magadat...”

Hosszan idéztem ezt a passzust, mivel napjaink történelme pontosan az ilyen elvárások, követelések és fenyegetések, és azok gyakorlatba történő átültetése miatt olyan, amilyen, most, 2014 augusztusában, amikor e sorokat írom...

Tahar Ben Jellounnak ez a három műve csak egy-egy – bár fontos – „pillanat” sokoldalú, „sokirányultságú”, gazdag, miszticizmussal, és egyúttal realizmussal megteremtett életművéből, amelyben gyakran e kettő egymás mellett, együtt érvényesül sajátos írástechnikával párosulva, hiszen mindeközben a marokkói író páratlan hőfokon és eredetiséggel képes az arab városok köztéréinek „igazi” arab, népi mesélői stílusát francia nyelven életre hívni.

Végül, de nem utolsósorban, a fordításokról, a fordítókról. Fejet kell hajtani *Hajós Katalin* és *Takács M. József* szép művű fordítása előtt! Sikerült nekik egy olyan író műveit lefordítani, aki időnként elmerül gondolataiban, az elvontság és – ahogy többször is említettük – időnként a miszticizmus nehezen követhető, gyakran egymást keresztező útjaira tér, sokszor érezzük az arab kultúra és nyelv hatását. Különösen tetten érhető ez, amikor arab szavakat illeszt szövegeibe. Ezzel kapcsolatban meg kell azt is említenem, igen szerencsésnek tartom, hogy lábjegyzetekben az arab szavak magyar fordítását is megkapjuk.

Mindezek után már csak egyetlen kívánságom lehet: segítse e három könyv hazai sikere Tahar Ben Jelloun további írásainak – regényeinek, költeményeinek, vagy akár nem kimondottan irodalmi indíttatású műveinek – magyar nyelvű kiadását és megismerését!...

A magyar nyelvű fordításban megjelent három mű adatai a magyar kiadás időbeli sorrendjében:

Tahar Ben Jelloun: *A rasszizmus, ahogy a lányomnak elmagyaráztam*. Ulpius-ház Könyvkiadó, Bp., 2003, 79 oldal

Tahar Ben Jelloun: *A szentséges éjszaka*. József Műhely Kiadó, Bp., 2007, 197 oldal

Tahar Ben Jelloun: *Anyámról*. József Műhely Kiadó, Bp., 2009, 224 oldal.

Kiss Árpád

Nigéria irodalma és a biafrai háború

Achebétől Adichie-ig – avagy megkésett megemlékezés: meghalt Chinua Achebe, „az afrikai irodalom atyja” (1930. 11. 16. – 2013. 03. 21.)

A függetlenségi folyamat békésen zajlott: „Aranytálcán kaptuk, nem küzdöttünk érte” – írja Achebe a független Nigéria születéséről önéletrajzi könyvében, amely 2012-ben jelent meg *Volt egyszer egy ország – életem Biafrában* (There was a country. A Personal History of Biafra, Penguin, 2012).

A nigériai író az ismertséget, a világhírt az 1958-ban megjelent *Széthulló világ* című első regényével szerezte meg. A címet tulajdonképpen W. B. Yeats *A második eljövétel* (The Second Coming) című verséből („széthull minden, nem tart a közép”, Ferencz Gy. ford.) vette. Gilbert Phelps angol író az év (1958) legeredetibb könyveként méltatta, és sokat tett az akkoriban szokatlan, „idegen” kontinensről bejelentkező szerző angolai fogadtatásáért. Achebe egy afrikai falu életének felforgatását ábrázolva idézi a szemünk elé az európai terjeszkedés, növekvő befolyás következtében keletkező társadalmi válságot. Kiadója, a Heinemann akkori főszerkesztője szerint „a háború óta írt legjobb regény: a Széthulló világ”. A legtöbbször megjelentetett könyv afrikai írótól a mai napig. Ötvennél több nyelvre fordították le. A soknyelvű Nigériában, a soknemzetiségű országban Achebe tudatosan választotta a gyarmatosító hatalom nyelvét, az egyedüli közös nyelvet, vagyis angolul írt akkor, és később is, bár kritikusan újabban sokat foglalkoznak az angolnak a műveiben megnyilvánuló igboizálásával.

Apja missziós tanító volt a gyarmati Nigériában, gyerekeit a helyi angol iskolákba járatta. Apja fivére megmaradt az igbo (ejtsd: ibo) nép hagyományainál. Achebe az igbók szájhagyományokban élő történelmét és kultúráját általa ismerte meg. Apja érdeme, hogy nem zárta el a kettős neveléstől. Tehetségét felismerte a Nigériában jól szervezett angol gyarmati oktatás, ösztöndíjat kapott, iskolái után a BBC, majd a független rádió adásszerkesztője lett. Achebe tevékenységén keresztül (könyvéből) szinte megismerhetjük a 2014-ben immár 100 évesé lett Nigéria állam születését.

1914-ben F. Lugard kormányzó a mai Nigéria területén található protektorátusokat egységes Nigéria Gyarmattá szervezte az északon élő fulani-hausza népek, a délnyugati joruba, a délkeleti igbo és több tucatnyi kisebb etnikumból. A hatalmat közvetett úton, helyi főnökök bevonásával gyakorolták, de érdekeiket brit katonai jelenlét védte (Lugard: *The Dual Mandate in British Tropical Africa*, 1922). Lugard a feudális hausza-fulani népek vezetőit könnyedén hűbéresévé fogadhatta kora feudális jellegű hatalomgyakorlási rendszerük folytán, míg pl. az igbók nehezen igazodtak a „kijelölt” nagyfőnökhöz, mert katonai hatalom nélküli teokráciájuk nem ismerte a politikai-katonai vezetőt (települések százai éltek egymás mellett évszázadokon át közös vezető nélkül). Egyfajta köztársaságban éltek: „igbo enwegh eze” – igbóknak nem kell király.

Nagy-Britannia tervezetten vonult ki 1941-ben a hatalomból, visszahúzódott a gazdaságba. A búcsúzó kormányzó a levezényelt választás eredményeként a három domináns civilizációt szövetségi államba egyesítette, amely azonban nem szerves fejlődés eredményeként jött létre.

Achebe könyvében a történet bemutatása a címben szereplő Biafra állam előzményeivel, a nigériai polgárháborúval és Achebe szerepvállalásával folytatódik.

A független Nigéria első kormányát az északi hausza tartomány adta (a 7. sz.-tól létezett a Fulani Birodalom) hatalmi egyensúlyban a gyorsabban fejlődő, délebbre eső, igbók és jorubák lakta tartományokkal. (Mellesleg a joruba civilizáció kiemelkedő jelentőségű tárgyi emlékeiként tartják nyilván a 7–9. századi NOK kerámiákat. Az igbók elődei alapították viszont a Nri birodalmat, és e birodalom keretei között keletkeztek a 9–11. századi igbo-ukwu bronzleletek.)

1966-ban két katonai puccsra kerül sor, megkezdődik az igbók önálló Biafrai Köztársaságáért vívott küzdelme. Az 1970-ig tartó és az igbók veszteségével záruló, talán milliós nagyságrendű emberirtással együtt járó polgárháború a témája ezután Achebe könyvének: *Életem Biafrában*.

1966

Chinua Achebe verse

*Önfeledt
Nemtörődöm napok
A játékasztalnál ostobán
Életekkel babráltunk*

*Messzi aknában
A mélyben gyémánthegyű
Fúrófej már
Kúszott a káosz üledékhez
Ritka artézi gyűlölethez
Ahonnan fröccsent egykor
Forró vér isten arcába
Az első csalódáskor
Alkotásában
Az Édenben.*

Az igbo író 1966 című versében és az ugyanakkor megjelent negyedik regényében (*A nép fia*) egy elképzelt afrikai országban lezajlott erőszakot, puccsot, polgárháborút vizionált, amelyet a frissen független ország éretlen-felelőtlen, korrupst új elitje gerjeszt. Achebét összeesküvéssel vádolta meg az 1966-ban hatalomra kerülő második katonai vezetés – „előre tudta, mi következik”. Az irodáját feldúló katonák szavai: „meglátjuk, mi erősebb, a toll vagy a fegyver”. Achebe életét két részre vágta ez az évszám.

1966-ban igbo katonatisztek puccsot hajtottak végre. Néhány hónap múlva a szövetségi hadsereg igbo tisztikarát kivégezték az északi katonatisztek. Megkezdődött az igbók módszeres irtása – rendőri-katonai segédlettel. Az északon dolgozó igbo áldozatok száma tízezrekre nő (vagonszámra érkeznek lefejezett hullák a hausza-fulbe városokból a nsukkai főpályaudvarra). Menekültáradat indul dél felé. A békítő tárgyalások kudarcba

fulladnak, részben a rivalizáló katonai vezetők miatt, akik egyébként ugyanazon a külföldi katonai akadémián szerezték felsőbb képesítésüket.

Biafra elszakadása

Nem Achebe az egyetlen író, aki akkor a politika áldozata lett Nigériában: a békeközvetítéssel próbálkozó író-drámaíró Soyinkát is bebörtönözték a szövetségek, árulással vádolva. A biafrai vezető – mellesleg ugyanabba a tiszti iskolába járt, mint a szövetségek vezetője – rosszul mérte fel a katonai és nemzetközi politikai helyzetet. A szakadár állam ellen – Achebe szavaival szólva – létrejött a „Nem Szent Szövetség”.

Nagy-Britannia a nigériai szövetségi államot támogatta. A Szovjetunió is Nigériának küldött segítséget, kihasználva, hogy „a hátsó ajtón” angol érdekövezetbe lép. MIG és Iljuszín gépeket szállított, technikusokkal, hadianyaggal. Az Egyesült Államok „brit érdekszférának” tekintette Nigériát.

Franciaország viszont támogatta a brit érdekövezet korrózióját, a volt francia gyarmatokról jutott el támogatás Biafrába. Portugália engedélyezte a sao-toméi repterek használatát. Innen akadozva eljutott némi segélyszállítmány a fokozatosan blokádnak alá kerülő biafrai enklávéba. Csehszlovákia fegyverszállítással támogatta Biafrát az 1968-as prágai bevonulásig. Julius Nyerere tanzániai elnök a holokauszthoz hasonlította az igbók lemeszárlását. Tanzánia elsőként ismerte el Biafrát. Elefántcsontpart, Gabon, Zambia és Haiti követte. Az Afrikai Egységsszervezet a Nigériai Szövetségi Államot támogatta.

A biafrai vezetés a belpolitikában propagandagépezetre támaszkodott, csodafegyvereket ígért. Chinua Achebe, az akkor már világszerte ismert író Biafra elismertetéséért, majd humanitárius célból számos nemzetközi fórumon képviselte az országot.

Győzött végül a nigériai katonai főlény. Eközben milliók haltak éhen, többségükben gyerekek. A világsajtóból megtanulta a Nyugat a *kwashiorkor* (gyerekkori akut hiánybetegség) nevét. A segélyszállítmányok (Vöröskereszt, Caritas) eljuttatásában a svéd van Rosen, az önkéntes orvosok közül a francia Kouchner (a *Medicine Sans Frontier* alapítója) neve szerepelt sokat akkoriban a médiában. Ugyanakkor a polgárháborúban (mint professzorból lett őrnagy a Nsukka-i Egyetem védelmében) veszítette életét a kítúnó költő, Christopher Okigbo. Verseit *Költészet és veszélytudat* című munkájában Gergely Ágnes méltatta (1986), verseinek nagy részét lefordította magyarra (*Labirintusok*, 1989).

„Nyugaton” a biafrai hírek kiszivárgása után ikonikus jelentőségű személyiségek, pl. Vonnegut, Sartre, Lennon, Harrison, Baez, Hendrix tiltakoztak a népirtó polgárháború ellen. A Varsói Szerződés országai ugyanakkor Nigéria pártján álltak. (Az 1994-es magyar kiadású, az *Officina Nova* által megjelentetett, *A XX. század története a biafrai Ojukwét hibáztatja szakadár politikája, saját népe kiirtása miatt*).

Végjáték: Biafra kapitulációja után a nigériai kormány átszervezte a szövetségi államot. Biafrát feldarabolták. A Biafrai-öböl nevét megváltoztatták Bonny-öbölre. A győztes Gowon ezredes megbékélést hirdetett: „Nincs győztes és nincsen legyőzött.”

1966 után kezdődött Achebe életének második, külföldön eltöltött szakasza. Nagyrészt az Egyesült Államokban élt, a neves Brown Egyetemen (Massachusetts), ahol irodalmat tanított haláláig. Magyarul (vagy csak angolul) megjelent fontosabb prózai alkotásai: *Széthulló világ* (*Things Fall Apart*, 1958, magyar ford. Tandori Dezső, 1983), *Örökké nyugtalanul* (*No longer at Ease*, 1960, magyar ford. Borbás Mária, 1964), *Isten nyilvánvaló szője* (*Arrow of God*, 1964, csak angol nyelven), *A nép fia* (*Man of the People*, 1966, ford. Karig Sára, 1973), *Hangyabolyok a szavannán* (*Anthills of the Savannah*, 1987, csak angol nyelven).

Utószó

Achebe honfitársa, egyben kiváló regényíró utóda az ugyancsak ibo Chimamanda Ngozi Adichie, akit a *New Yorker* irodalmi magazin 2010-ben a húsz legtehetségesebb negyven év alatti szerző közé sorolt. Achebe utolsó Biafrával foglalkozó művéhez kapcsolódik témáját illetően Adichie *Az aranyló fél napkorong* című regénye, amely az igbók földén, fővárosukban, Nsukkában és környékén, vagyis az „akkori” Biafrában játszódik. A könyvből készült filmet 2013 szeptemberében mutatták be a Torontói Nemzetközi Filmfesztiválon. A regény magyarul 2013 októberében jelent meg e kis írás szerzőjének fordításában. A regényben szerepel az író tollából egy vers, amely akár Achebe víziójaként is felfogható:

Hallgattál, mikor elpusztultunk?

*Láttad a fényképeket hatvannyolcban,
Rozdszín hajú gyerekek:
Beteg foltok fészkelnek a kis fejeken,
A haj lehull, mint a porban rothadó levelek.*

*Képzeld a gyerekeket, karuk pálcika,
Mint labda a has, rajt a bőr feszülő hártya
Kwashiorkor a neve – nehéz ez a szó.
Mégsem elég undorító, mint a bűn maga.*

*Képzelned sem kell, a sok kép maradt
Life magazinod fényes lapján
Nézted, de láttad-e? Futólag sajnáltad?
S megbújtál szerelmed, feleséged karján?*

*A bőriük fakult, híg tea színe
Alatta pókháló, törékeny csont
Meztelen nevető gyerekek, kattan a gép
a fényképész utána egyedül lelép*

A könyv 31. fejezetében található költemény a legnagyobb bűnt, a legártatlanabb és a legsebezhetőbb életkori csoport, a gyermekek tömeges pusztulását-pusztítását idézi fel az oly értelmetlen háború éveiből. Bár maga a regény olyan eseményeket is életre hív ebből az időszakból, amelyek olvastán a még élő Achebe is reagált, az író tehetségét és bátorságát méltatva (lásd számunkban Biernaczky Szilárd ismertetését).

Biernaczky Szilárd

Retro

Afrikai versek magyar nyelven – Weöres Sándor,
Gergely Ágnes, Hárs Ernő és Tóth Éva fordításairól

A hazai irodalomkritikában gyakran kap hangot az a „büszkélkedésünk”, versfordítás irodalmunk milyen gazdag és magas színvonalú. Kétségtelen, hogy az elmúlt 4-5 évtizedben gazdag ízelítőket kaphattunk az afrikai költészet hatalmas tárházából is. Nem is akármilyen formában és fordítói nevek által fémjelezve. Más kérdés persze, hogy e látszatra gazdag anyag is csak csepp a tengerből, 54 ország (illetve a kényszerű diaszpórák) újabban született, régebbi vagy kifejezetten régi irodalmából.

Mindemellett érdemes röviden számba vennünk, mi is található irodalmi alkotásokkal oly gazdagon megrakott asztalunkon... Különösen, mivel a régebbi kiadványok néha már nagyon is elbújnak a könyvkupacok alján (azaz: az országos vagy helyi könyvtárakban, tanszékeken, a nagy magyar antikváriumok mára szinte átláthatatlan kínálatában, idős kollégáink, barátaink, amint jómagam elporosodott könyvespolcain).

Napjainkban kétségtelenül inkább az afrikai próza (helyel-közzel a dráma) hódít hazánkban, azonban az 1960 és 1990 közötti időszakban a folyóiratokban szerteszórt fordítások nemritkán, szerencsés pillanatokban antológiákká formálódtak. Így eme közleményünk, a régebbi afrikai fordítások adta törekvéseket felvillantani szándékozó, példákkal is kiegészített jegyzetünk végén nem kellett hosszadalmas bibliográfiát megadni. Elég volt az említett antológiák adatait felsorolni.

A kiadványfolyam az erdélyi Franyó Zoltán kötetével kezdődik, 1962-ben, utolsóként pedig a kétkötetes reprezentatív *Fekete Lángokkal* zárul a sor (1986–1989-ben). Megjegyzendő, hogy három önálló, egy költő művészetéből készült válogatást is (az angolai kimbundu Agostinho Neto, a nigériai igbo Christopher Okigbo és a szenegáli szerer Senghor) kézhez kaptunk egykor, illetve napvilágot látott egy sajátos hangvételű és műfajú verses regény is (az ugandai acsoli p'Bitek, Okot: *Lawino éneke*, Göncz Árpád fordításában). Listánkat persze kiegészítettük Keszthelyi Tibor irodalomtörténete adatával, hiszen abban az afrikai irodalomra vonatkozó legfontosabb eligazításokat kaphatjuk meg. Valamint Gergely Ágnes fontos könyvével, hiszen a Okigbóról írott munka az egyetlen személyi monográfia magyar szerző tollából afrikai költőről-íróról.

Ami viszont magát az afrikai (népi és hivatásos) költészetet, illetve annak magyar nyelvű életre hívását illeti, pusztán csak a gazdag fordítói névsor is elárul valamit a mára bizony eléggé megkopott, korábbi széles körű figyelemből, amivel a hazai író-költő műhelyek az afrikai irodalom felé fordultak. Lásd tehát: Balássy László, Bede Anna, Bernáth István, Bittei Lajos, Csala Károly, Csanád Béla, Csanádi Imre, Cselényi I. Gábor, Csoóri Sándor, Csordás Elemér, Darázs Endre, Dénes Zsófia, Donga György, Dudás Kálmán, Eörsi István, Fodor András, Fónagy Iván, Franyó Zoltán, Füst Milán, Garai Gábor, Gergely Ágnes, Göncz Árpád, Hajnal Gábor, Hárs Ernő, Imees Béla, Jékely Zoltán, Jobbágy Károly, József Attila, Kálnoky László, Képes Géza, Kulifay Gyula, Kun Tibor, Lator László, Majtényi Zoltán, Maróti Lajos, Mátyás Ferenc, Murányi-Kovács Endre, Nemes Nagy

Ágnes, Örvös Lajos, Parancs János, Pál Ferenc, Pór Judit, Radnóti Miklós, Rába György, Reményi Béla, Rozsnyai Ervin, Rónay György, Simon István, Simor András, Székely Magda, Szily Ernő, Szüts László, Tandori Dezső, Tiszay Andor, Tornai József, Tótfalusi István, Tóth Éva, Tóth Judit, Váci Mihály, Végh György, Weöres Sándor... (és hadd tegyük hozzá, a lista vélhetően nem teljes).

Az afrikai népköltészet, amint a tradicionális gyökerekből táplálkozó afrikai és európai nyelveken keletkezett hivatásos költészet sem alkalmaz túl gyakran kötött ritmust és rímtechnikát. A bantu aranykor talán legnagyobb hatású zulu költője, Benedict Wallet Vilakazi (1906–1947) eleinte az európai versformák meghonosítását erőltette (persze, főleg az anyanyelvén), de utóbb felhagyott vele, és bevallotta, hogy törekvése zsákutcának számított... Az afrikai versforma másféle jellemzőit az hozza magával, hogy a zenei dallammodellekre kifeszített eredeti afrikai vers lényege a szöveg területén az európainál sokkal nagyobb szabadságot engedélyez, összefüggésben a rögtönzéses technikával. Így aztán amikor Weöres Sándor arra vállalkozott, hogy lefordítsa Aimé Césaire antillai költő, a négritude mozgalom nagy jelentőségű alakjának egy különösen szép költeményét, mintha ezt pontosan tudta volna. Bár látszatra egyfajta szürreális jellegű költeménnyel állt szemben, nem véletlenül, hiszen Césaire, aki személyesen is ismerte és nagyra becsülte André Bretont, az ún. automatikus alkotásmód hívévé szegődött. És ez akkor is tény, ha Kun Tibor szerint egy olyan mozgékony, mondhatnánk, napjainkban oly gyakran alkalmazott kifejezéssel, szuperaktív egyéniség esetében, mint Césaire, ez aligha valósulhatott meg maradéktalanul. A vers szürrealista jellege azonban vitathatatlan:

Mágia

Aimé Césaire

*ahogy az ég rányal egy karaj tájra
ti állatok ráleheltek e hold leány arcára
ti szabad páfrányok gyilkos szikla közén
sziget peremén csigahéjak közt melyek túl-csigák a sorsokhoz mérve
mikor a dél süti rossz jegyét a nőstényfarkas viharzó fodraira
kifelé burkából a semmi tudásnak
és a száj fészek meredekjén garasként elsüllyedt szigetek ura*

*ahogy az ég rányal egy karéj tájra
garasként elfeledt szigetek prófétája
álmatlan ébretlen ujjatlan horogfonalatlan
mikor a tornádó csattan a viskó-cipókat szerterágva*

*ti állatok ráleheltek e hold leány arcára
paráznság szép párduca vésett kagylóhéj éke
mi voltunk a nyár magvainak lágy csúszása
szép testek a papagáj háromágú szigonyára szánva
mikor az ötágú ítélő csillagok
és lóheréi mint lehullt tej cseppjei
bajhozó fekete istent a villámával egyesítenek*

(Weöres Sándor fordítása, vélhetően első kiadása: in: Rába György szerk.: *Verses világjárás*, 1971, Budapest, Kozmosz Könyvek, 184. old.)

Hadd ellenpontosozzuk e minden kétséget kizáróan modernistának tekinthető költeményt egy olyan verssel, amelyben viszont az ősi afrikai gondolkodásmód követhető nyomon. Hiszen a halottak, az ősök az afrikaiak mindennapi életében „egyfolytában részt vesznek”, jót és rosszat is okozhatnak az élők számára, ezért érdemes és fontos figyelni rájuk, kellő időben áldozatot hozni nekik, és a rítus szabta eljárásokat mindig be kell tartani, sokszor több menetben változtatott nyughelyüket pedig kellőképpen biztosítani. A szenegáli wolof Birago (Ismael) Diop versében, amelyet Gergely Ágnes fordított, kitűnő érzékkel, az az ősök szellemére irányuló régies afrikai hitvilág tárul elénk, amelyet a költő varázsos erővel telített természeti képei különös művészi erővel húznak alá:

Lélegzetek

Birago Diop

*Hallgasd a dolgokat,
s az élőket feledd.
A tű ha lángra kap,
a víz ha feldalol,
a szél ha fádba csap,
ha sóhajt a bokor:
holtak lélegzenek.*

*A holtak sohase tűntek el.
Sötét árnyakkal rajzanak,
sápadt árnyakkal jönnek el,
de nincsenek a föld alatt.
Ott vannak a rezgő levélben,
ott vannak a nyöszörgő fában,
ott vannak a folyó vizében,
ott vannak a vízi magányban,
ha tömeg kél, ha barlang hallgat:
a holtak soha meg nem halnak.*

*Hallgasd a dolgokat,
s az élőket feledd.
A tű ha lángra kap,
a víz ha feldalol,
a szél ha fádba csap,
ha sóhajt a bokor:
holtak lélegzenek,
holt ősök vannak ott,
kik sose tűnnek el,
nincsenek föld alatt,
ki maghalt, nem halott.
A holtak sohase tűntek el.
Őrzi őket gyereksírás,
őrzi őket asszonyi mell,
őrzi a felszippantott parázs.*

*Ők nincsenek a föld alatt.
ott vannak az elalvó tűzben,
ott a vinnyogó kő alatt,
ott vannak a jajongó fűben,
ha erdő sír, ha házad hallgat:
a holtak soha meg nem haltak.*

(Gergely Ágnes fordítása, Hárs – Keszthelyi: *Fekete lángok*, 1. köt., 1986, 22–23. old.)

Elongué Epanya-Yondo kameruni duala költő. Verseit anyanyelvén és franciául írja. (A dualák a fővároshoz közel eső tengerparti területeken élnek, az európai befolyás korábban érte őket, mint a többi kameruni népet.) A Hárs Ernő fordította versben különös erővel, mégis elrejtve, ugyanakkor afrikai valóságselemekkel (a dobzene szenvedélye, a bivalyok vágatása, „dallamos köldököd” = Afrika, mozsártörök = dobok és dobverők, eltévedt csónak, „bakongó néger” = itt ezt a kongói-angolai népet szerepelteti stb.) gazdagon körbeterítve fogalmazódik meg a kontinens költői műveiben újra meg újra feltörő kívánság: a felszabadult Afrikában immár megteremthető és megteremtendő új élet vágya. A fordító kitűnő érzékkel követi az afrikai poéta költői képeit, s nem tétovázik a helyenként viszonylag rövid, máskor meg igen hosszú sorokba foglalt szöveget ugyanilyen, látszatra hektikus formában visszaadni, mégpedig annak a rögtönzéses technikának megfelelően, amelyről az előbbieken már említést tettünk:

Tam–tam

Elongué Epanya-Yondo

*Ha bőröd megfeszül megadván magad
az élethez kötött csomós kezeknek
megszülsz a tam-tam szenvedélyt.
Ha bőséggel telt kezem hirtelen mint bivalyok fantasztikus
vágatása csattog
dallamos köldöködön, bennem ezer év visszafojtott felszabadított
vágya ébred:
bondom! Kang-kon-kong-tam-tam!
Friss hústól szilánkokra tört
mozsárverők éji tam-tama, a pangás
határára száműzött ifjúságom,
haránt kifeszítve az eltévedt csónak felett
éjszakáim tam-tama
bakongó néger ajka szerinti tam-tam
nyisd meg nekem az élet új ütemét
ahogy a földdel összeházasított mag
a bokrot létrehozza
mely veríték vér s könny cseppjétől növekszik.*

(Hárs Ernő fordítása, Hárs – Keszthelyi: *Fekete lángok*, 1. köt., 1986, 61–62. old.)
Tóth Éva a Neto-válogatáshoz készített előszavában azt írja, hogy

„...a hagyományokból, a kimeríthetetlenül gazdag afrikai – közelebről angolai – folklór-
ból... szinte csak jelzések találhatók Neto költészetében. A közismerten nagy szerepet játszó
dob mellett feltűnik a marimba, a quissange, utal a táncokra, a jóslásokra, varázslásokra,
egy-egy képe mögött mítoszok sejlenek föl... a »kapával felsértett kibelezett földek« arra a
hiedelemre utalnak, hogy a földnek, a földanyának fáj az emberi beavatkozás, a földművelés.
Ezek azonban csak jelzések, villanások, Neto világképe nem mágikus világkép, realizmusa nem
mágikus realizmus.”

Mindez igaz. Azonban Tóth Éva szűkszavú példái, megjegyzései mellett és ellenére
is e jegyzetek folklorista felkészültségű megfogalmazója mégis úgy látja, a felszabadult
Angola első államelnöke verseinek számos rétegében mégiscsak gazdagabban jelen van
az afrikai hagyomány, mint az első látásra talán kitűnik. Ezek közül most a verselési
technika egy látszatra egyszerű, mégis alapvető (és írásunkban már többször is érintett)
elemét említjük: a rögtönzéses technikával mindig együtt járó ismétléseket, amelyek akár
csak szavakra, de szintagmatikus egységekre vagy egész sorokra is kiterjedhetnek. És ez
a technika még a leginkább mai, leginkább közéleti témával is párosulhat, mint ahogy ez
megtörténik akár a következő versben, amelyben Neto erőteljes stílusát oly nagyszerűen
adja vissza a magyar fordítás:

Teremts

Agostinho Neto

Teremts teremts
teremts lélekben teremts izomban teremts az idegekben
teremts az emberben teremts a tömegben
teremts
teremts száraz szemekkel
Teremts teremts
a meggyalázott őserdőben
a korbács szemérmetlen ereje ellen
teremts az elfűrészelt fatörzsek illatában
teremts
teremts száraz szemekkel
Teremts teremts
kitörő röhögést a bottal szétvert ujjak láttán
bátorságot a gyarmatosító csizmája orrával szembenézve
erőt a feltört ajtó maradványaiban
kitartást a bizonytalanság piros vérében
teremts
teremts száraz szemekkel
Teremts teremts
csillagokat a harci bárdra
békét a gyereksírásban
békét a summások verejtékében könnyeiben
békét a gyűlöletben
teremts
teremts békét száraz szemekkel

*Teremts teremts
teremts szabadságot a rabszolgák útján
szerelmi köteléket a szerelem megszentelt útjain
ünnepi dalokat az elrettentésül akasztófán himbálózó testekről
teremts
teremts szerelmet száraz szemekkel*

(Tóth Éva ford., in: *Vérzünk, virágzunk*, 1980, 102–103. old.)

Ajánlhatjuk tehát az érdeklődő olvasónak, hogy keresse meg ezeket a régebbi kiadványokat, és szembesüljön az afrikai szájhagyományok dokumentumaival, illetve az egyfolytában kiteljesedő új afrikai költészettel. A kiadványok, közlemények egy része (Gergely Ágnes monográfiája, Tornai József könyvének Afrika-blokkja, Keszthelyi „történetének” néhány fejezete) egyébként már megtalálható az általunk létrehozott és szerkesztett *Magyar Afrika Tudástár* internetes könyvtár anyagában (www.afrikatudastar.hu, vagy www.afrika.hu), más tételek a közeljövőben kerülnek fel a gyűjteménybe. Így elérhetőségük is jelentősen könnyebbé válik. Olvassanak és tájékozódjanak!

Bibliográfia

Anon

1961 *Afrikai néger népköltészet*, ford.: többen, Nagyvilág, 3., 307–319. old.

Anon

1980 *Afrikai költők*, ford.: többen, Nagyvilág, 7., 967–974. old.

Balássy László – Csanád Béla szerk.

1968 *Haldokló bilincsek*. Szemelvények Afrika és Ázsia irodalmából, előszó: Szeghalmi Elemér, Budapest, Ecclesia Könyvkiadó, 389 old. (Afrika-rész: 15–153. old.)

Balássy László – Horváth László szerk.

1972 *Kelj föl és járj!* Szemelvények a világirodalom modern katolikus műveiből, 1–2. köt., Budapest, Ecclesia Könyvkiadó, 761 old. (Afrika: 521–608. old.)

Bede Béla

1978 *Fekete Orpheusz üzenete*. Néhány szó a modern néger költészetéről (bevezetés és fordítások), Híd, 42. évf., 3. szám, 268–293. old.

Belia György szerk.

1961 *Ébredő Afrika*. Néger költők antológiája, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 210. old.

Bernáth István – Molnárfi László szerk. és ford.

1994 *Egy miatyánk Dél-Afrikáért*. Afrikánsz irodalmi antológia (1940–1990), Budapest, Littera Nova, 112 old. (versek és novellák fordításai)

Franyó Zoltán

1958 *Évezredek húrjain*. Műfordítások, Marosvásárhely, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 307 old. (óegyiptomi költészet: 11–17. old., arabok: 147–174. old., közöttük afrikaiak is)

1962 *Afrikai riadó*. Versek, ford. Franyó Zoltán, utószó: Lőrinczi László, Bukarest, Irodalmi Kiadó, 158 old.

- Gergely Ágnes vál. és jegyz.
- 1977 *Dobsirató. Mai nigériai költők*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 145 old. (Modern Könyvtár)
- 1986 *Költészet és veszélytudat. Feljegyzések egy afrikai költő portréjához* [Christopher Okigbo] (Tanulmányok), Budapest, Akadémiai Kiadó, 154 old.
- Gergely Ágnes lásd Okigbo, Christopher 1989
- Hárs Ernő – Keszthelyi Tibor szerk.
- 1986 *Fekete Lángok*. Nyugat- és Közép-Afrika költészete, Budapest, Európa Könyvkiadó, 399 old.
- 1989 *Fekete lángok*. Dél- és Kelet-Afrika költészete, Budapest, Európa Könyvkiadó, 361 old.
- Keszthelyi Tibor
- 1971 *Az afrikai irodalom kialakulása és fejlődése napjainkig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 303 old.
- Okigbo Christopher
- 1989 *Labirintusok*, ford. Gergely Ágnes, Budapest, Európa Könyvkiadó, 92 old. (napjaink költészete)
- Komlós Aladár szerk. és ford.
- 1989 *Hárlemi árnyak*. Észak-amerikai néger költők versei, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 82 old.
- Kun Tibor
- 2012 *Hazatérés a szülőföldre* (Frankofón afrikai és antillai irodalmi tanulmányok és antológia (Maghreb, Madagaszkár és az Antillák), a tanulmányokat írta, a szövegeket válogatta, fordította és jegyzetekkel ellátta: Kun Tibor, szerk.: Biernaczky Szilárd, Érd, Mundus Novus Könyvek, 576 old. (Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában 8)
- Neto Agostinho (Angola volt államelnöke)
- 1980 *Vérzünk, virágzunk*. Válogatott versek (Sangrantes e germinantes. Poesias), vál., ford. és bev.: Tóth Éva, Budapest, Európa Könyvkiadó, 120 old.
- p'Bitek, Okot
- 1986 *Lawino éneke*, ford. Göncz Árpád, Budapest, Európa Könyvkiadó, 218 old.
- Rab Zsuzsa szerk.
- 1973 *Népek költészete. Antológia a világ népköltészetéből*, Budapest, Kozmosz Könyvek (Móra), 574 + 26 old. (számos afrikai népköltészeti szöveg)
- Rába György
- 1971 *Verses világgjárás*, vál., szerk. és az előszót írta: – –, Budapest, Kozmosz Könyvek (Afrika: 171–177., 184., 240.)
- Senghor Léopold Sédar
- 1982 *Elégia a vízhez*, ford. Pór Judit, Budapest, Európa Könyvkiadó, 68 old.
- Simor András szerk.
- 1972 *Néger kiáltás*. Fekete-Afrika. Irodalmi és politikai antológia, Budapest, Kozmosz Könyvek (Móra Könyvkiadó), 305 old. (népköltészet és műköltészet is)
- Tornai József
- 1977 Afrika, in: *Boldog látomások. A világ törzsi költészete*, Budapest, Európa, 223–253. old. (népköltészeti szövegek)

Biernaczký Szilárd

Az afrikai irodalom új csillaga ismét igbo földről érkezett

(Chimamanda Ngozi Adichie: *Az aranyló fél napkorong* / *Half a Yellow Sun*, ford. Kiss Árpád, Budapest, Saswasawa Kiadó)

A hazai „egyszeri” irodalomszerető regényolvasó aligha vette számba mindeddig, hogy az afrikai országok literatúráiból Dél-Afrika mellett minden bizonnyal Nigéria adja a legnagyobb részt. S ezen belül is az angol nyelven (is) író igbo (ejtsd: ibo) származású szerzők ismertek talán a legjobban. A jelen írást jegyző kritikus által csak „Nobel-díj-gyanús” szerzőnek tekintett világhírű alkotó, Chinua Achebe három regény (*Örökké nyugtalanul*, 1964, *A nép fia*, 1973, *Széthulló világ*, 1983) mellett novellákkal és versekkel is képviseli népét, illetve annak kultúráját és irodalmát Magyarországon. De egykor kézhez kaptunk egy regényt Cyprian Ekwensitől (*Égő fű*, a „Részeg a bozótban” című kötetben, 1966). A kiváló női regényíró, Buchi Emecheta pedig két regénnyel (*A menyasszony ára*, 1982, *Másodrendű állampolgár*, 1983) bővíti ismereteinket a mára már több mint három magyarországnyi, vagyis 30 milliót meghaladó lélekszámú „nigériai nemzet” művészeti termése tekintetében. Gergely Ágnes jóvoltából pedig magyarul is kézbe vehetjük a Petőfihez vagy Radnótihoz hasonlóan mártír, nagy jelentőségű igbo költő, a biafrai háborúban hősi halált halt őrnagy (a nsukka-i egyetemet védő egyetemi tanár), Christopher Okigbo verseit (*Labirintusok*, 1989), sőt, róla egy, az említett költő-műfordító jegyezte monográfiát is (*Költészet és veszélytudat*, 1986).

De az igbo haza számos más jeles íróval is megörvendeztette a világot. Most csak a világszerete népszerű, bár nálunk futólagosan ismert női írókra, Flora Nwápára vagy Ada Udechukwura hivatkozunk hirtelenjében még, bár sorolhatnánk a neveket. Annál sajtótabb tény viszont, hogy leszámítva most az afrikai születésű ókori és középkori auktorokat (lásd pl. Szent Ágostont, a berbereket és arabokat vagy Leo Africanust) az újabb kori, rabszolgasorból kiemelkedő emlékiratszerzők egyik legfényesebb neve, Olaudah Equiano (oktatója adta írói nevén: Gustavus Vassa, 1745–1797). És ő ugyancsak igbo származású (egykori átírás szerint: *eboe*). Még alig 11 éves, amikor a nyugat-afrikai partokról elhajtják, hiába rendelkezik apja mint *mgburichi* (kiválasztott, méltóság) magas ranggal valamelyik part menti főnök udvarában. Egyszer, amikor a családi településen a nővérével valamilyen oknál fogva egyedül hagyják őket, a rabszolgavadászok elrabolják mindkettejüket. Equiano Barbadosra kerül, ahonnan később kiválasztják és Új-Karolinára viszik, megkeresztelkedik, mestere, Robert King 1766-ban felszabadítja. És végül Angliában köt ki. Fehér nőt vesz feleségül, és két lánya születik. Életrajzi írása (*The Interesting Narrative...*, 1789) igen értékes információkkal szolgál gyermekkori (vagyis afrikai) emlékeiből is. (Angol és amerikai kutatók, újságírók assák elő emlékét és írásait a 20. század első felében.)

Talán magukról az igbokról még annyit előzetesen, ma Nigéria öt tartományában (központi terület: Anambra State, Nsukka egyetemi várossal) élnek más etnikai csoportokkal szomszédságban. Büszkéek demokratikus tradíciókra, mivel náluk hagyományosan nem jöttek létre erős központosított törzsi királyságok (mondjuk, mint például a jorubáknál), hanem mindig halmazszerűen egymásba fonódó falusi közösségeket formáltak falufőnökökkel (Lord Lugard szerint: *warrant chiefs*) az élükön. Az annak idején nagy port felverő régészeti kutatási eredmények (1970 táján) szerint vélhetően már Kr. e. 4500 (de biztosan 2500) évvel a mai vidékükön éltek. A Nri-Awka-Orlu települések népének maradványait (a bronzművességet is jól ismerték) a 9–10. századba helyezik.

És ehhez az ásatag kultúrához kötik a szájhagyományokat, a Nri és Aguleri klánok szerint ugyanis az első királyt, Erit nem más, mint Chukwu, az égi isten küldte a földre, akitől ők magukat származtatják. A Nri királyságot, amelynek létét és az igbok 9. századig visszanyúló hegemoniáját az ásatások is igazolják, hitük szerint 948-ban az első *eza nri* (Nri királya), Ifikuánim alapítja meg. Portugál, holland, végül brit gyarmatosítók lepték el vidéküket, s folyt a természetes, meg persze az emberkereskedelem, míg csak tíz évvel Equiano halála után, tehát 1807-ben be nem tiltották a rabszolga-kereskedést, amelyért írásaiban természetesen az igbo irodalom eme őse is szót emelt. A brit uralom 1960-ig eltartó, hosszú korszaka aztán megpecsételte a terület sorsát, hatása lényegében máig sem múlt el. De ez már egy külön történet...

S íme, alighogy harmincéves elmúlt, mondhatnánk, világirodalmi fegyverzetben tört/tör az élre a nagy elődök utóda, Equiano, vagy még inkább Achebe szellemi társa, az 1977-ben született Chimamanda Ngozi Adichie.

Az író nő Enuguban született, Nsukkában nőtt fel. Nagyszüleit nem ismerte, megölték őket a biafrai háborúban. Apja mára immár nyugdíjas statisztikaprofesszor, anyja az egyetemen irodavezető. Orvosnak, gyógyszerésznek tanult, de másfél év után otthagya az egyetemet, majd tizenkilenc évesen nővére után utazva az USA-ba költözött. Bölcsésztermészetű szakokat, kommunikációt, politológiát hallgatott különféle egyetemeken, és eközben kezdett írni, miközben kreatív írásból MA fokozatot szerzett. Utóbb tanítani is kezdett (az USA-ban és Nigériában is).

Díjnyertes novellák sora után adja ki első kötetméretű művét, a *Purple Hibiscus* (Bíborszínű mályva, 2003) című regényét, amellyel elnyeri a Nemzetközösségi Írók Díját elsőregényes kategóriában. E prózai alkotás a felszabadult Nigériába vezet, és egy széthulló igbo család életét mutatja be drámai színekkel. Mindemellett ez a regény máris elemzések tárgya lett, mégpedig az ún. nigériai, vagy még inkább az igbo angol nyelv (igboizált angol) létének, alakulásának tekintetében.

Ennek a kérdéskörnek a háttere igen sajátos, hiszen a felszabadult afrikai országokban szinte mindenhol kétkérdés az irodalmak számára: afrikai nyelveken írjanak-e az alkotók vagy a volt gyarmatosítók nyelvén? Az írók jó része Nigériában (is) az angolt választja, hiszen a világirodalomba vezető azonnali út nyilván nem adható fel (már csak azért sem, mert az afrikai közösségekben kicsi még az olvasóközönség!). Viszont ezt azzal kívánják „ki- vagy betölteni”, az angolt magukévá tenni, hogy egyfajta sajátos angolságot igyekeznek megteremtteni. Anyanyelvi szavakkal, mondatokkal, helyi, városi jassnyelvvel, szlenggel, ún. nigerianizmusokkal, illetve pidginre emlékeztető és a helyi angol köznyelvből vett stílusformákkal kísérleteznek. Az egyik megoldás tehát: eredeti nyelvi elemekkel telíteni az angol prózai szöveget. Nos, Adichie első regényéből máris több száz igbóból vett kifejezést gyűjtöttek csokorba a regény elemzői.

Az író nő második nagysikerű könyve esetében, amelyet immár magyarul is kézbe vehetünk, viszont az olvasó nem érzékeli ezt a nyelvi-stilisztikai technikát. Jól olvasható

szöveget kap kézbe, amelyben idegen szavak igen ritkán fordulnak elő. Az *aranylő fél napkorong* (Half of a Yellow Sun, 2006) lényegében a borzalmakkal telt nigériai polgárháború (Biafra, 1967–1970) időszakában játszódik. Mindent számba véve végül is azt mondhatjuk: korszerű, de alapvetően realista jelleggel, kevés modernista eszközzel a stílust tekintve rajzolódik elénk a sokszínűen kezelt és számos drámai mozzanattal terhelt történet, miközben a vonalvezetés sem tartalmaz sajátos „absztrakciókat”, nehezen követhető törésvonalakat a cselekmény kibontása során.

Bár talán itt érhető tetten leginkább a huszadik századi irodalom hatása. Néha szinte elvarratlan formában ugrálhatunk a cselekményszálak, helyszínek között. Sőt, a végén az egyik szereplő sorsa nyitva marad... Mintha a Hemingway, majd később sok más írónál felfedezett, ún. kihagyásos (a cselekmény, a történetek sorából elhagytatott eseményekről van szó, találja ki azt maga az olvasó) technika érvényesülne itt (soha nem merült fel az olasz irodalomtörténetben, de pl. Cesare Pavese mindig csak kisregény méretűnek megmaradt opusaiban is ezt a technikát véljük felfedezni).

A regény szereplői, az igbo egyetemi tanár Odenigbo és barátnője (később gyermekének anyja) Olanna, a háztartásukba kerülő fiatal fiú, a szinte családtaggá váló *houseboy* Ugwu, továbbá Olanna ikertestvére, Kainane (aki eltűnik a nagy igbogylolás során), illetve barátja, Richard, egy hagyományos művészeteket tanulmányozni Nigériába érkező brit fiatalember, és persze a főszereplő házába gyülekvő nsukkai értelmiségiek – mintha nem is Afrikát idéznék, szinte egy átlagos európai (globalizált?) környezetet jelenítenek meg. És ebbe csak itt-ott csöppennek bele igbo hagyományelemek, pl. Ugwu belső monológyszerű megnyilvánulása gyermekkori emlékeinek felidézésekor, vagy amikor a fiának Olannával való kapcsolatát kárhóztató és a régi házassági szokásokat kierőltetni akaró falusi asszony, Odenigbo édesanyja lép a színpadra.

A két főszereplő pár és a hozzájuk kapcsolódó személyek magánéletébe – amelyet Adichie kétségkívül tehetségesen bonyolít, történetábrázoló színeit jó esztetizációval festve fel képzeletünk vásznára – előbb csak lopakodva (ahogy az a valóságban is történni szokott), majd végül drámai erővel robban be a rettenetes megpróbáltatásokat hozó történelem. Az igbo önállósulási (kiválási) kísérlet egyfajta etnikai népiertésbe torkollik: lefejezett igbo holttestek érkeznek vagonszámra északról (a hausza, fulbe és más iszlamizált területekről). A történet felpörög, a háborúnak végül is csak egy-egy jellegzetes mozzanata rajzolódik a szemünk elé, miközben az események sodra egy vidéki településre, Umuahiába, Odenigbo szülőfalujába sodorja az immár kisgyermekes Olannát, Ugwut és Odenigbót: éhezés, ellentmondásos hírek, gyilkosságok, feszültség Olanna és a hagyományokhoz kötődő édesanya között. A történet eközben néha Kainane és Richard történetét is nyomon követi. S persze különféle megrázkódtatásokkal járó magánéleti mozzanatok is beépülnek a leírásba. A válságos (történelmi és magánéleti) helyzet lassan eloldódik, elmúlik, a család visszaköltözik Nsukkába. Odenigbo a leégett házukban elüszkösödött kéziratait kotorja kétségbeesetten. Olanna pedig eltűnt és vélhetően végleg elveszett ikertestvérét siratja...

Adichie vitathatatlanul nagy hatású regényt írt, amely immár elnyerte 2007-ben az Orange-díjat (első regényét csak jelölték erre a díjra), és amelyből utóbb filmdráma is készült (a regénnyel azonos címmel, a 2008-ban bejelentett terv alapján 2013-ban valósult meg, rendező: Biyi Bandele), bemutatására ugyancsak 2013-ban a torontói nemzetközi filmfesztiválon került sor.

De hadd tegyük még hozzá a regényről írottakhoz, a mű kapcsán Chinua Achebe maga is rögzítette megjegyzéseit honfitársa, Adichie könyvéről. Azt írja többek között: „*Mi általában nem tudjuk a tudást átadni a kezdőknek, de íme, itt van egy új író, aki a régi elbeszélők adottságaival rendelkezik. És oly vakmerő, hogy nem bátortalanították el a nigériai polgárháború*

borzalmi.” (Az interneten található egy nyilvánvalóan északi szerző tollából származó Achebe-elemzés, amelyben az a vélemény fogalmazódik meg, hogy a nagy író nemcsak hogy nem a modern afrikai irodalom atyja, de ráadásul *igbofil*, és legrosszabb könyve utolsó műve, amely a biafrai háborúról szól. Az írás, bocsánat a gondolatért, de a holokauszt-tagadók magatartását idézi, vagyis hát van még mit tennie Achebe mellett az újabb igbo írónemzedéknek is, hogy a biafrai háború történései a helyére kerüljenek az agyokban...)

Nem lenne ismertetésünk teljes, ha nem ejtenénk szót a fordításról. Kiss Árpád, aki eredeti szakmáját tekintve gyógyszerész, megszállott szerelemmel és rendkívüli igénnyel magyarított immár több mint féltucatnyi afrikai regényt. Adichie könyvét ugyanezzel az igényességgel tette át anyanyelvünkre. Bár nem rendelkezem az eredeti angol változattal, úgy érzékelem, a magyar szöveg nemcsak hibátlan, de élményteljes stílusban fogalmazódott meg. Sok esetben fordításokat olvasva önkéntelenül szeretnék a kezembe ragadni egy ceruzát, hogy apróbb-nagyobb nyelvi hibákat, szerencsétlennek érzett megoldásokat korrigáljak. Kiss Árpád fordítása olvastán ez a késztetés sosem ragadott magával.

Éppen ezért várjuk nagy-nagy várákozással a következő Adichie-regényt (*Americanah*, 2013) fordítónk magyarításában, amely tudomásunk szerint immár majdnem elkészült. És persze ezúttal immár olyan művel szembesülhessünk, amelyben – reményeink szerint – a kiváló igbo író (hogy irodalomesztétikai igényeinket is kielégíthessük, ezért említjük a dolgot) második regényénél is gyakorlottabb kézzel vezeti majd a történet fonalát, a cselekménybeli törésvonalak még elegánsabb eldolgozásával igyekszik bejutni immár az irodalmi öröklét előszobájába.

Tóth Réka

René Maran regénye

(A Goncourt-díjas *Batuala* új kiadása, 2013)

René Maran (1887–1960) nevezetes és problematikus szerző a francia irodalomban. Az első fekete, aki *Batuala* című regényével 1921-ben elnyeri a Goncourt-díjat.

A Karib-tengeren születik, valahol a dél-amerikai kontinens és az Antillák között, se itt, se ott, de nem a senki földjén: egy francia felségjelzésű hajón, amely Guyanáról származó szüleit új lakóhelyükre, Martinique-ra szállítja. Életútja és művei ismeretében nehéz nem jelképesnek tekintenünk ezt a pillanatot.

Alig hároméves, amikor ismét hajóra száll: hivatalnok édesapját a család is elkíséri új állomáshelyére, Gabonba. Gyerekkorát ez a folytonos „átültetődés” jellemzi. Annak a Manoël Gahistónak, közeli barátjának írt egyik levelében beszél így önmagáról, akinek első, elhíresült és életében gyökeres változást hozó regényét is ajánlja majd.¹ Egészsége gyenge, ezért négy afrikai év után, hétévesen visszaküldik Európába, egy jó nevű bordeaux-i internátusba. Legtöbbször a nyarakat is ott tölti.

Másfél évtizeddel később, 1909-ben tér vissza Afrikába, először az apja keze alatt dolgozik francia Kongóban, de már egy év múlva áthelyezik a közép-afrikai Banguiba (Ubangi-Sari körzetébe). 1924-ig gyarmati tisztviselő marad, lényegében ugyanott. Ez a vidék, az Ubangi-Sari folyó környéke és lakói, a bandák jelennek meg majd regényében is, amelyet itt kezd el írni, 1912-ben. Hosszú ideig dolgozik rajta, van, hogy éveket nem nyúl hozzá, majd átírja, végül 1918-ban fejezi be. Bár gyerekkora óta – és egészen haláláig – ír szimbolista-parnasszista hatásról tanúskodó verseket (utolsó, gyűjteményes verseskötete 1958-ban jelenik meg), a *Batuala* az első komoly prózai vállalkozása.

Ez a regény lesz nemcsak az első francia, hanem – Biernaczky Szilárdnak köszönhetően tudhatjuk – „általában az első regény”², amely belülről, a feketék szemével láttatja a világot; mert az első afrikai által angol nyelven írt regény (Solomon Thekiso Plaatje *Mhudi* című műve) 1920-ban készült el, de csak 1930-ban jelent meg, az első afrikai nyelven (szotoul) íródott regény pedig, Thomas Mofolo *Chakája* ugyan még korábban született, 1909–1910-ben, de csak 1925-ben adták ki.³ A *Batuala igazi néger regény* (véritable roman nègre), ahogy az alcíme mondja.⁴ Hősei kivétel nélkül feketék. Maran naturalisztikus hűséggel írja le

1 A hivatkozott levél 1911-ből származik. Idézi Charles Onana: *René Maran, le premier Goncourt noir* című életrajzában (Paris, Duboiris, 2007, 25. old.). A Maran életére vonatkozó adatok jórészt ebből a munkából származnak.

2 Vö. Biernaczky Szilárd utószavát a *Batuala* új fordításához: *René Maran Magyarországon – megjegyzések az új kiadáshoz*, in: René Maran: *Batuala, Igaz néger regény*. Budapest, Mundus Novus, 2013, Kun Tibor fordítása, 144. old.

3 *Ibid.*, 127–128. old.

4 Az első magyar kiadás címlapján (Budapest, Légrády testvérek, 1922) csak „néger regény” szerepel, Kun Tibor új fordításán „igaz néger regény”, az általa írt előszóban „valódi néger regény”. I. m., 15. old.),

mindennapjaikat, nem szépít, nem szörnyülködik és nem ítélkezik. A címszereplő, idősebb törzsfőnök, fiatal felesége (több is van neki...) és a még fiatalabb ifjú harcosszerű háromszögtörténete módot ad neki nemcsak hétköznapiak, hanem szokásaik, hiedelmeik (beavatási rítus, bíraskodás) szinte etnografikus hitelességű bemutatására is.

A botrányt és Maran számára állásának elvesztését (az őt érő sorozatos támadások, munkájának ellehetetlenülése miatt végül maga mond le) tulajdonképpen az okozza, hogy Maran kendőzetlenül elénk tárja a szereplők gondolatait, véleményét is a fehér gyarmatosítókról, a „bundzsukról”. A feketék és a fehérek világa közötti különbségek itt fogalmazódnak meg először a feketék szemszögéből. A tárgyilagosság az ő esetében a gyarmatosítás valóságának megmutatását jelenti. És természetesen bizonyos távolságtartást is. Egyik levelében azt olvashatjuk: „*Ismétlem, mindaz, ami a regényben olvasható, nem az én véleményem. Nem mondom, hogy semmivel sem értek egyet, de nem az én gondolataim. Én mindössze lefordítottam franciára mindazt, amit jártomban-keltemben hallottam. Mint a rendező, aki színre viszi a darabot, amelynek nem ő a szerzője.*”⁵ René Maran nem felforgató: eszébe nem jut – nemzedéktársai nagy többségéhez hasonlóan – kétségbe vonni a gyarmatosítás lényegét és ideológiáját. Csak a „technikája” zavarja, csak a gyarmatosítás valóságát kritizálja. A legélesebben előszavában fogalmaz: kíméletlenül lerántja a leplet a gyarmatosítók kegyetlenségéről és visszaéléseiről, amelyeket „*szépitgetve tévedéseknek neveznek*”.⁶ „*Szellemi testvéreikhez*”,⁷ a francia írókhoz fordul, hogy vessenek véget a képmutatásnak, amely a civilizáció nevében milliókat rabszolgasorba taszít. Őket hívja segítségül, hogy jóvátégyék – a civilizáció valódi, egyetemes értékeinek képviselőiként – a francia gyarmati adminisztráció által elkövetett szegyenletes tetteket legalább azzal, hogy tanúskodnak róla. (Néhányan fel is vállalják majd ezt a feladatot: gondoljunk Gide 1927-ben közreadott Kongó-könyvére vagy Denise Moran csádi beszámolójára.)

A négerség (négritude) mozgalmának képviselői, mindenekelőtt Léopold Sédar Senghor és Aimé Césaire, akik a harmincas években, Párizsban, egyetemi hallgatóként kezdik megfogalmazni törekvéseiket, elődjüknek és fegyvertársuknak tekintik Marant.⁸ Személyesen is ismerik, sokszor megfordulnak Maranék párizsi „irodalmi szalonjában”. Igyekeznek munkát szerezni neki, több-kevesebb sikerrel: Maran élete második felében többet ír megrendelésre, mint saját kedvére, elsősorban életrajzokat (Livingstone, Savorgnan de Brazza, Félix Éboué, Bertrand du Guesclin). A Senghor házaspárral különösen közeli kapcsolatba kerül, a költő – már Szenegál első szabadon megválasztott köztársasági elnökeként – Maran halála után támogatja is özvegyét.

Aimé Césaire egyenesen úgy fogalmaz: „... *kezdetben volt Maran. Az első tanult fekete, aki megmutatta nekünk Afrikát, pontosabban beemelte az irodalomba.*”⁹ Ez az új fekete értelmiségi generáció, amely – francia nyelven legalábbis – először tesz kísérletet a fekete bőrű népek önmeghatározására, elsősorban a történelmi tapasztalatok (az elnyomás, a rabszolgaság, a gyarmatosítás, a lenézés, a megalázás, a kiszolgáltatottság) azonosítása alapján, azt értékeli talán leginkább Maranban, hogy szakít az Afrika-ábrázolás addigi hagyományával, az egzotizmus kliséivel, új hangot teremt. Maran is tudatában

---

Biernaczky Szilárd ehhez a kiadáshoz írt utószavában pedig „*igazi, vagyis afrocentrikus néger regénynek*” nevezi a *Batualát* (i. m., 133. old.).

5 Lásd: Onana 2007, i. m., 50. old.

6 René Maran: *Batuala*, Budapest, Légrády testvérek, 1922, 9. old.

7 Uo., 7. old.

8 Lásd: Léopold Sédar Senghor emlékezését a Maran halála után kiadott emlékkötetben (Homage à René Maran. Paris, Présence africaine, 1965, 9–14. old.).

9 Idézi Onana 2007, i. m., 180. old.

van ennek. Azt írja erről: „Tudom, hogy – bárhogy is tiltakoznak ellene azok, akik el akarnak hallgattatni – újat hoztam a francia irodalomba. 1921 óta nem lehet úgy írni Afrikáról, mint azelőtt.”¹⁰ Amit ma problematikusnak láthatunk Maran életművében, azt a négerség írói nehezen láthatják meg, hiszen problematikus az ő esetükben is (ezért Maran valóban sokkal közelebb áll hozzájuk, mint a későbbi generációk mindkettőjükéhez). Nemcsak a „négerség” sokszínűségével nem vetnek számot (történelmi szempontból és a céljuknak megfelelően egyébként érthető módon), hanem az antillai négerség alapvető másságával sem (Césaire is martinique-i!): az Antillákon a keveredés a jellemző, a négerség az antillai identitásnak csupán egyik összetevője, s amennyiben háttérbe szorítja a többi (európaiság, franciaság, indián gyökerek, sőt indiaiság), leegyszerűsítéshez vezet. A francia nyelvre pedig túlságosan is áhítatos tisztelettel tekintenek, szinte fetisizálják, s ez akadályozza, hogy az általuk ábrázolt, egészen más valóság nyelvileg erőteljesen megjeleníthessék. Maran egy 1918-as keltezésű levelében azt írja, hogy leginkább regénye „kitűnő franciaságára” büszke.¹¹ Halála előtt egy évvel, 1959-ben tartják Rómában az afrikai íróknak azt a kongresszusát, amelyen a madagaszkári költő, Jacques Rabemananjara „nyelvtolvajoknak” nevezi magukat. Szemléletváltást jelent ez, már nem a francia nyelv tökéletes elsajátításának követelményét, vagy az erre való törekvést, hanem valódi elsajátítást, talán kisajátítást is, azaz a francia nyelv sajátjukká tételét, az ő – afrikai, madagaszkári, antillai, polinéziai stb. – nyelvi és kulturális valóságuk megjelenítését.¹² Ők azok, és az utánuk következők (pl. az elefántcsontparti Kourouma; a kreolítás írói, Chamoiseau és társai; és napjaink szerzői Mabanckou-ig), akik sokkal szabadabban és merészebben, immáron komplexusok nélkül nyúlnak a francia nyelvhez.

Marantól távol áll ez a gondolat. Senghortól és Césaire-től is. A nyelvbe kapaszkodnak, benne vélik feloldhatni koruk és szerepük ellentmondásait. Ők azok, akikben a franciák mindenén túl és mindennek ellenére mégiscsak egy feketét látnak (és rácsodálkoznak, hogy mire képesek...), a feketék pedig olyan értelmiségieket, akik tökéletesen asszimilálódtak, vagyis elfranciasodtak (azaz számukra idegenül viselkednek). Nélkülük azonban nagy valószínűséggel nincs afrikai írókongresszus sem, ahol az akkor indulók új programot hirdethetnek és hozzájuk (is) viszonyítva meghatározhatják magukat.

Végezetül térjünk ki a magyar Maranokra! Maran nevezetes szerző a magyar fordításirodalomban is: azon kevés frankofón szerzők egyike, akit magyarul is olvashatunk, és tudomásom szerint az egyetlen, akit két fordításban is. Az is ritka, hogy a Goncourt-díj elnyerése után már egy évvel, 1922-ben megjelenik az első fordítás, nem is akárkié: Kosztolányi Dezső vállalkozik Maran magyarítására. Nagy Lajos észrevétele a *Nyugat*-ban, miszerint a magyar *Batuala* „súlyos kihagyásokkal” jelent volna meg, még ellenőrzésre vár.¹³ Az újrafordítást véleményem szerint elsősorban nem Kosztolányi feltételezett vagy valós „nagyvonalúságai”¹⁴ indokolják (már amennyiben indokolni kell, hiszen a fordítástudomány – és az olvasók – tanúsága szerint 50–70 év alatt a legkitűnőbb fordítások is elévülnek...), hanem az, hogy Maran a húszas-harmincas években kétszer is alaposan átdolgozza regényét. Az első átdolgozás 1928-ban kerül piacra (Paris, Mornay), és lényegében csak apróbb stilisztikai változtatásokat tartalmaz. A második átdolgozás azonban, amely egyben a ma ismert utolsó változat, jelentős különbségeket mutat az

10 Uo., 96. old.

11 Uo., 60. old.

12 Vö. Joubert, Jean-Louis, *Les voleurs de langue*, Paris, Philippe Rey, 2006, 7–8. old.

13 Nagy Lajos cikkét (*Szabad-e, lehet-e ma írni a magyar íróknak?*, *Nyugat*, I. köt., 8–9. szám, 483–493.) idézi Biernaczky Szilárd már hivatkozott utószavában (i. m., 148. old.).

14 Vö. uo., 148–151. old.

eredeti, Kosztolányi által ismert, 1921-es kiadáshoz képest: egy új fejezet kerül a regénybe (a III.), és szinte minden fejezet meghosszabbodik.¹⁵ Kun Tibor, Maran legújabb fordítója már ez utóbbi, 1938-as változat alapján dolgozott, úgyhogy abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a *Batuala* első és végleges változatát is olvashatjuk, immáron magyarul.

Az ismertetett mű adatai: René Maran: *Batuala* (Igaz néger regény), ford. és előszó: Kun Tibor, utószó: Biernaczky Szilárd, Budapest, Mundus Novus Könyvek Kft., 161 old.

Megjegyzés: Tóth Réka alapos filológiai tájékozódással (részben) megoldotta azt a kérdést, amelyet a kötet utószavának szerzője (B. Sz.) Kosztolányi Dezső nyakába varrt, az 1922-es (magyar) kiadásból ugyanis hiányzó részeket tárt fel, amelyet a jeles magyar költő, író és esszéista figyelmetlenségének tudott be. Ugyanis nem vette számításba (nem is vehette, mivel az 1921-es francia kiadásból Magyarországon példány nem található), hogy a végleges francia kiadás eltér az első kiadástól. Így a nevezett Utószóban feltárt eltérések vélhetően csak az antillai francia szerző átszerkesztési munkájáról adnak képet. Az első (magyar) kiadásból hiányzó fejezet és különféle sorok, bekezdések tehát talán mégsem Kosztolányi figyelmetlenségéről tanúskodnak. Továbbra is nyitott kérdés marad persze, hogy Nagy Lajos a Nyugatban megjelent kritikájában, 1925-ben, vagyis a végleges kiadás (1938) előtt 13 évvel miért írja azt, hogy a Kosztolányi-fordítás „súlyos kihagyásokkal” jelent meg? (B. Sz.)

---

15 Hausser, Michel, *Les deux Batuala de René Maran*, Ottawa, Editions Naaman, Sherbrooke, 1975.

Tábor Sára

Elkerülhetetlen találkozások

Egy elefántcsontparti szerző, Koffi Kwahulé
színművei magyar nyelven

A 2012-ben megjelent *Big Shoot* című kötet Koffi Kwahulé francia nyelven alkotó elefántcsontparti drámaíró három darabját tartalmazza. Kwahulé több mint harminc drámai mű szerzője és társszerzője, emellett regényei, novellái és esszéi jelentek meg. A L'Harmattan válogatásába a *Sörfőzde (Brasserie, 2004)*, a *Big Shoot (1999)* és a *Barbárok melankóliája (La Mélancolie des barbares, 2008)* került be. A darabokat Molnár Zsófia fordította.

Koffi Kwahulé világa a dráma műnemének sajátosságánál fogva látszólag zárt világ: limitált számú szereplőkkel, konkrét és meghatározott helyszínnel, a színpadra állíthatóság követelményeinek maximálisan megfelelően. Azonban ezektől a külsőségektől eltekintve ez a világ nyitott. Nyitott, mert egyetemes; egyetemes az emberi érzelmetek tekintve, amelyek mindenki számára, kulturális háttértől függetlenül megérthetőek, még ha a darabok különböző kontextusokba helyezhetők is. (A *Sörfőzde* az elefántcsontparti diktatúrára, a *Big Shoot* a ruandai mészárlásra utal, a *Barbárok melankóliája* pedig egy nyugati kisvárosban játszódik.)

Koffi Kwahulé az egyszerű érzelmekből, valamint az elemi reakciókból alkot bonyolult rendszert, és ennek segítségével nemcsak az emberi motivációk mozgatórugóit vizsgálja a különböző helyzetekben, hanem az emberi létezés célját is. Ez minden szereplő számára más és más, a cél megfogalmazása viszont mégis közös. A másikkal való együttélésnek, illetve az együtt nem élésnek központi szerepe van mindhárom darabban. A szereplők kihasználják egymást, meg akarják semmisíteni a másikat, de mintha leküzdhetetlenül függenének egymástól. A *Big Shoot* és a *Barbárok melankóliája* is emberáldozatokat követel, de a végső cél egyik esetben sem az egyeduralom, hanem a másik dominanciája, a másik személy felett való rendelkezés; a gyilkosság pedig a szereplők számára elsősorban nem a nem kívánt fél kiiktatása, hanem a totális kontroll gyakorlása a másik felett. Mikor szörnyülködve kérdezik Baby Mo-t a férjéről: „Szóval a kendő és az egész maszlag csak kirakat? Mögötte meg ott van Szodoma és Gomora?!”, Baby Mo ezt válaszolja: „Hát, inkább Szodoma, mint Gomora.” Ő is tudja azt, amit a néző: a dolgok lényege nem a közönséget megbotránkoztató aktus, hanem az az intenzív és letagadhatatlan perverzítés, amellyel a másik szereplő a lényegébe hatol.

Nem véletlen, hogy a *Sörfőzde*ben nem történik gyilkosság: az eredeti cél láb alól eltenni, a még ismeretlen Magiblanche-t mivel jelenléte sértené a katonák üzleti érdekeit. Magiblanche mindent megtesz, hogy nélkülözhetetlen legyen, és ne járjanak túl az eszén.

Azonban az alapszituáció szerint ő sikeres „művész” a messzi Párizsban, és pusztán saját akaratánál fogva tér vissza a háború dúlta országba. Ő is perverzióval vádolható, és nem kizárólag a részletesen tárgyalt testiség szempontjából. A kapitány nemcsak beletördököl, hogy Magiblanche-sal kell osztoznia az üzleten, de közelebbi kapcsolatba kerülve vele, kéjes műélvezettel hallgatja Pöcskössel való együttléteinek zenei „szólamait”. Magiblanche éppen így nem állja meg, hogy egy ilyen helyzetet fel ne vállaljon. Hiszen ahelyett, hogy a Moulin Rouge színpadának mindenki által (azaz senki által különösen nem) ünnepelt művészneje lenne, inkább egy háború sújtotta övezet eldugott sarkában tart sakkban három másik férfit, saját kényére-kedvére manipulálva, kijátszva őket egymás ellen.

Koffi Kwahulé világa nem csak az egyetemes emberi érzelmek és gondolkodásmód ábrázolásánál fogva nyitott. A darabok megkomponálásának technikája és a szöveg stilisztikai megformálása folytán különböző művészeti ágak sajátosságai épülnek be a szövegekbe. Ezek a színművek alapszerkezetében meghatározóak, és sokszor még a cselekmény alakulását is befolyásolják.

Kwahulé saját bevallása szerint a dzsessz igen meghatározó a drámáiban. Írás közben többek között John Coltrane és Louis Armstrong zenéjét szokta hallgatni. Színházi tanulmányait először Elefántcsontparton végezte, később Franciaországban az ENSATT és a Sorbonne hallgatója volt. A dzsesszel a nyolcvanas években Párizsban került először kapcsolatba.

„[A dzsessz] a hiány zenéje. Egy nap valaki eltávozik, de nem próbálsz pótolni a hiányt. Ellenkezőleg, azt a hiányt teljességgnek állítod be. (...) A dzsessz mindig testekről szól, de hiányzó testekről. (...) Egy bizonyos értelemben a dzsessz annak a testnek a rekonstruálása, amelyen erőszakot tettek.”¹

A dzsessz és a zeneiség hatása szövegszinten is megmutatkozik. Kwahulé azt nyilatkozta, hogy zenehallgatás közben a hangok változásának rendszerét figyelve próbálja megérteni a dzsessz-szám szerkezeti felépítését. Egyes dallamok kibontakozása és ismétlődése különösen foglalkoztatja, és mivel nem zenész, a dzsessz technikai oldalának felfedezése igen fontos számára. (Uo., 100. old.) A *Sörfőzde* első felében a mindenen kereszttülgázoló kapitány és tizedese a győztes háború után egy sörfőzdet próbál beindítani, de Pöcskös hazugsága folytán csak egy német nyelvű gyerekkantáta szólal meg. Tetszhalálra (sic) kapitány és Tökkelütött tizedes lenyűgözve hallgatja az éneket.

A darab közepén a kapitány *tiszta költészetnek* nevezve lelkesen figyel Magiblanche-nak Pöcskössel való intim együttléte alatti német kiáltásait. A végén pedig Magiblanche hangja és a sörfőzde gépeinek „muzsikája” összefolyik, majd mindkettőt elnyomja a gyerekkórus éneke, a kapitány meg sörrrel a kezében élvezi a „verbális orgiát”. A színdarabra jellemző iróniát a szerkesztés erősíti, a „magaskultúrába” tartozó német gyerekkórus és Magiblanche ugyancsak német, ritmikus és erotikus sikolyai a művészetnek ugyanazon a szintjén vannak számon tartva. Ezekhez járul a sörfőző gépek zenéje, amely átvitt értelemben a pénzcsinálás hangja.

¹ Brothers in Sound: *Koffi Kwahulé and Jazz*, Interviews with Gilles MOUËLLIC, ford. Judith G. Miller, in *L'Esprit Créateur*, Vol. 48. No 3, The Johns Hopkins University Press, 2008, 97–98. (Saját fordítás – T. S.)

A kapitány végül részben Magiblanche kiáltásai „dallamának” hatására tesz le a nő meggyilkolásáról. A művészi katarzis szimbolizálja azt a perverziót, amellyel az egyik szereplő ragaszkodik a másikhoz. Sőt, a katarzis a ragaszkodás egyik oka is: a kapitány sem tud meglenni a Moulin Rouge-ban körülrajongott Magiblanche művésze nélkül, ennél fogva ebben az esetben az intim, személyes megnyilvánulások és a költészet elválaszthatatlanná válik egymástól.

Az ironia meghatározó a drámákban. A *Sörfőzdében* a háború által tönkretett országban csak a sörfőzde maradt épen:

„Lenyomjuk a sört az emberek torkán, beadjuk nekik, hogy a sörivás hazafias cselekedet, a nemzetűdat épül általa, ezek meg majd viszik, mint a cukrot, boldogan döntik magukba a komlót, és közben úgy érzik, állampolgári kötelességüket teljesítik. Dölni fog a pénz az államkasszába...”

Ebben a fiktív drámai világban még az a groteszk ötlet is megvalósíthatónak tűnik, hogy az ország gazdaságát egyedül a sörivásra alapozzák, és az állampolgár meg majd boldogan asszisztál ehhez.

A *Barbárok melankóliájában* a filmművészet és a képi látásmód kerül előtérbe. A kisvárosba frissen kinevezett rendőrkapitány feleségül veszi az egyik helybéli fiatal lányt, Baby Mo-t, hogy kiemelje a bűn és az erkölcstelenség mocsarából. Baby Mo azonban még mindig végzetesen vonzódik volt iskolatársához, a helyi kisztílv drogdíler Zac-hoz. Baby Mo férje Zac-ot is meg akarja menteni, miközben Baby Mo cselekedeteit a Zac iránt érzett szenvedély irányítja, Zac pedig őrlődik egy nemesebb élet ígérete és a kisvárosi gengszterkarrier között. A szerelmi háromszög és a bűnözéssel átszótt, kilátástalan helyzet adott, a tragédia elkerülhetetlen; mintha egy tipikus filmdráma peregne le az olvasó szeme előtt. Zac mindeközben a *Sebhelyesarcút* nézi a tévében.

A dráma elején nincsenek szereplők felsorolva, és a szerző nem jelzi, hogy melyik párbeszédet éppen ki mondja. A párbeszédnek tartalmából mégis kikövetkeztethető, hogy melyik megnyilvánulás kihez tartozik. Sok elbeszélést tartalmaznak, így a drámának epikus jellege lesz, a beszélgetésekből néha szinte annyira önálló történetek kerekednek ki, hogy a színpadon már nem is lehetnének megjeleníthetőek. A cselekmény összetettsége és a mellékszálak jelenléte egy regényre emlékeztet, de mivel a történeteket párbeszédkekből ismeri meg az olvasó/néző, a dráma leginkább egy filmhez hasonlít, különösen a színházi előadás vizuális természetét is figyelembe véve. Az irodában Lulu állásinterjúja alatt egy férfi és egy nő beszélgetéséből komplett szerelmi kaland bontakozik ki, megcsalással, válókeresettel, kibéküléssel együtt. Ez a cselekmény önmagában egy külön drámára elegendő lenne, nem is beszélve a történet térbeli és időbeli kiterjedéséről, itt azonban egy jelenetbe sűrűsödik a narratíva, és ráadásul a közben mellékesen pusztá megaláztatásból meztelenre vetkőztetett Lulu a valódi főszereplő.

A két viszonylag „nyitottnak” mondható drámával szemben a *Big Shoot* emberi és művészi szinten is zártabb világot jelenít meg. Itt sincsenek nevekkel jelölve a párbeszédke, de a darabnak csak két szereplője van, így könnyebben kikövetkeztethető, hogy ki mit mond. A színpadon nincs más, csak a vallató és az áldozata; a szituáció minimalista jellege és őszintesége Beckett-re emlékeztet. A kínzó újra meg újra Káin és Ábel történetét idézi, ezzel egyrészt kiemeli magát a történetből, és narrátorrá teszi magát, másrészt viszont pont azt érzékelteti, hogy egy ilyen történetből nem lehet kiemelkedni, nincsen semleges

narrátor. Aki belekeveredik akár ebbe, akár egy hasonló eseménybe, az valamilyen formában szükségszerűen részese is lesz a cselekménynek. Kwahulé ezzel az olvasót/nézőt is belevonja a drámai szituációba.

Molnár Zsófia fordításai értelmileg pontosak, mindig magyaros megoldásokra törekszik; ez a *Big Shoot* és a *Barbárok melankóliája* esetében jobban működik, a *Sörfőzdénél* kevésbé. Ebben a darabban a katonák eredetileg elég egyszerű nyelvezetének, szóisméltéseinek variálása a magyar verzióban választékosabb stílust eredményez, amely nem tükrözi kellőképpen a szereplők nyers személyiségét (pl. *Pas mal* 'nem rossz' helyett *Nem rossz felelet*). A kapitány nevének fordítása szintén egyfajta elvontabb színezetet ad a drámának: *Tetszhalálra kapitány* eredeti neve *Cap'taine-s'en-fout-la-mort* 'leszarja a halált', 'halált megvető'. Hasonló a *Barbárok melankóliájában* a *komissari kapitány*ként való fordítása: ha egy franciául tudó közönséget képzelünk el, a francia szövegben ez a szó idegenként hat, ez a magyar változatban sehogy sincs érzékeltetve. Mindezzel együtt azonban Koffi Kwahulé drámái igényes fordításban kerülnek a magyar olvasók elé, a kiválasztott darabok pedig rendkívül jól mutatják be Kwahulé eredeti művészi technikáját és az emberi problémákat jól megkomponált formában középpontba helyező érzékeny látásmódját.

Balogh Sándor

Az afrikai ismeretek hazai kútforrása

(Tájékoztató a Magyar Afrika Tudástár létrehozásáról)

Biernaczky Szilárd, a 2007-ben alapított Afrika Magyar Egyesület, tavaly óta Magyar Afrika Társaság (AHU) tagságának, mondhatni, második nemzedékébe tartozik, tagságának kelte: 2008. Tehát már mint szervezetünk egyik tagja vetette fel néhány éve egy hazai elektronikus könyvtár ötletét, amelybe a sokféle diszciplínát magába foglaló hazai afrikanisztika teljes anyagát – természetesen fokról fokra – bele lehetne (kellene) foglalni – a 16. századi kezdetektől máig.

A Magyar Afrika Társaság az elképzelést magáévá tette, és vállalta, hogy költségtérítéssel, honlap (<http://afrikatudastar.hu>, vagy most már egyszerűen: <http://afrika.hu>, www.afrika.hu) folyamatos működtetésével, szerverháttérrel segíti az AHU Magyar Afrika Tudástár (AHU MATT) megteremtését. A konkrét munka végül 2011/2012-ben kezdődött meg. Őszi készültek el az első elektronikus rögzítések. A honlap 2013 elején formálódott ki, kerültek fel rá az elsőként elkészült dokumentációk. És végül a Tudástár hivatalos bemutatására a májusi Afrika-rendezvények sorában, az Alexandra Könyvesház Lotz-termében került sor 2013. május 29-én.

De mi is valójában ez a magyar afrikai tudástár? Rövid összefoglalójaként a honlap bevezető szövegét idézhetjük:

Első magyar, szabad felhasználású, elektronikus, ágazati szakmai könyv-, tanulmány-, cikk-, dokumentum- és adattár

Az adatbázis magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz, és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk (továbbá hangzó és vizuális anyagok) elektronikus könyvtára.

Az Afrikai Magyar Társaság (AHU) nonprofit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre az itt elérhető elektronikus adattári szolgáltatást. Ennek célja kettős, szerkesztői mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel kívánják elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve kielégíteni a mind növekvő ismeretigényt, másrészt arra törekcsenek, hogy feltárják az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig.

Ami a részleteket, illetve a konkrét célokat illeti:

1. a tudástár minden elérhető (rég, régebbi, újabb és mai) afrikai tematikájú, itthon vagy külföldön publikált, magyar vagy idegen nyelvű magyar szerzői munkát magába kíván fogadni,

2. hasonlóképpen minden külföldi szerző által készített, de magyar nyelven elérhető, illetve külföldi szerző idegen nyelven publikált, de Magyarországon kiadott (rég, régebbi, újabb és mai) írásművet fel kívánja venni anyagába,

3. a szerkesztőség újabb elképzelése (és már gyakorlata is), hogy a magyar tudomány külföldi barátai mint vendégek számára is igény esetén helyet biztosít a tárban (*a magyar tudomány külföldi barátai az afrikánisztikai kutatások területén* – felcímmel), természetesen külön figyelmet fordítva egyrészt azokra, akik magyarországi tudóstalálkozókon vettek részt és magyarországi kiadványokban publikáltak, illetve azokra, akik nálunk tanultak, szereztek diplomát,

4. az Afrika Tudástár természetesen nyitva kívánja tartani kapuit a mai aktuális témák (politológia, diplomácia, gazdaság-kereskedelem, különféle szintű kapcsolatok) irányában is, ezen a területen azonban fontos és máshol is elérhető dokumentumok átvétele mellett olyan rejtve maradt, vagy csak kéziratban létező források felkutatására törekszik, amelyek aktuális praktikus ismereteinket bővíthetik,

5. ugyanakkor „a kezdetektől máig” gondolat jegyében a Tudástár szerkesztősége igyekszik a magyar művelődés történetéből kiásni azokat az elfelejtett értékeket, amelyek segíthetik napjainkban az Afrika felé fordulás folyamatát,

6. a technikai vonatkozásokat illetően a Tudástárba az egyes tételek lényegében egyképpen újraserkesztve, pdf-formátumban, könnyen futtatható módon kerülnek elhelyezésre.

Akik magáról a Tudástárról szeretnének bővebb ismeretekkel rendelkezni, azoknak figyelmébe ajánljuk, hogy a szerkesztőség elkészített egy részletes áttekintést a Tudástár mikéntjéről. Ez olvasható a *Kultúra és Közösség* egyik utóbbi számában (2014, IV. folyam, V. évf., 1. szám, pp. 37–49. old.), de elektronikus könyvtárunk anyagából is előhívható (B. Sz.: Magyar Afrika Társaság (AHU) – Magyar Afrika Tudástár (AHU MATT) elektronikus könyvtár (szakmai bemutatkozás, célok, feladatok és első eredmények, *AHU MATT*, 2014, pp. 1–30. old., No. 000.000.963, <http://afrikatudastar.hu>)

Hadd jegyezzem meg végül, az Afrika Tudástár anyagának kiépülését magam is, mint az AHU elnöke, folyamatosan nyomon kísérem. És úgy vélem, az máris talán a legjelentősebb olyan hazai, közvetlenül hozzáférhető közismereti gyűjtemény, amelyből az immár 54 országot, több ezer népet, nyelvet és kultúrát magába foglaló kontinens a tudás extra-széles elektronikus országútján megközelíthető.

Balogh Sándor

Építsük együtt a jövőt Afrikában!

Az AHU – Magyar Afrika Társaság tevékenységéről

Köztudott, hogy hazánk sosem volt gyarmattartó hatalom, és magyarok tízezrei sem költöztek Afrikába, ám ennek ellenére meglepően sok honfitársunk – a fiatalabb és az idősebb korosztályból egyaránt – érdeklődik a térség iránt, utazik oda, vagy ha nincs erre lehetősége, olvasmányokból vagy filmekből tájékozódik.

Valóban meglepő, hogy mennyien, hiszen aki sosem járt a Szaharától délre, talán nem is érti, hogyan lehet beleszeretni egy olyan földrészbe, amely nem csupán több ezer kilométer távolságra van tőlünk, de az általános vélekedés szerint: veszélyes, járványok terjednek és háborúk dúlnak arrafelé.

Egyszóval, magam is azok közé tartozom, akik számára ez az egykor feketének nevezett kontinens örök szerelem marad. Persze jól tudom, hogy ezúttal nem a magam Afrikához fűződő érzelmeiről vagy ott szerzett élményeiről kell szólnom, hanem a Magyar Afrika Társaság (AHU) tevékenységét kell ismertetnem, amelynek egyik alapító tagja és elnöke vagyok. És eme tájékoztatóm célja az, hogyha szerény formában is, de valamilyen módon hozzájáruljak egy szemléletváltáshoz. Hogy bár Afrika ismét egy szörnyű helyzet, az ebolajárvány miatt került a figyelem középpontjába, honfitársainknak minden szélesebb körben arról kell meggyőződniük, e hatalmas kontinensen nem csak kín és nyomor található. Sokkal inkább – a rengeteg természeti szépség és sok-sok kulturális érdekesség mellett – igen sok megoldandó feladat.

Kétarcú kontinens

Visszatérve azonban a magyaroknak a földrész iránt megnyilvánuló érdeklődésére, egy kis időutazásra invitálom Önöket. Tartsanak velem a hetvenes évekbe! Sokan talán nem tudják, hogy azokban az időkben, az akkori politikai helyzet okán, afrikaiak ezrei tanultak nálunk, másrészt magyar szakemberek – mérnökök, közgazdászok, külkereskedők – dolgoztak viszont Afrikában. Ezek a kapcsolatok azonban a rendszerváltást követően megszakadtak. A Magyar Afrika Társaság pedig (több más sikertelen próbálkozást követően) elsősorban azért jött létre, hogy a még megmaradt szálakat felvegye és újraszöjje, a méltatlanul elfeledett és lesajnált kontinens varázslatos kultúráját megismertesse a magyarokkal. Természetesen a kölcsönösség jegyében, azaz tesszük mindezt úgy, hogy amikor csak módunkban áll, „egy csipet Magyarországot magunkkal viszünk” Afrikába. De mielőtt még belefognék konkrét tevékenységünk ismertetésébe, még egy személyes tapasztalatot szeretnék megosztani a leendő olvasókkal, mégpedig arról, hogy miért hangsúlyozzuk gyakran: Afrika hamisítatlan kétarcú kontinens.

Tudnunk kell tehát, egyrészt itt vannak a világ leggyorsabban fejlődő országai, amelyek olykor olyan üzleti lehetőségekkel kecsegtetik a magyar vállalkozókat, amelyeket Európában nem is remélhetnek. Ugyanakkor éles kontrasztot teremt a gyarmati múlt, a több évszázados lemaradás öröksége, amelyek sajnos még mindig széles körben tetten érhetők.

Oktatás, ivóvíz, téglajegy

Éppen ezen a ponton kerülnek képbe szervezetünk humanitárius célkitűzései, hiszen tízmilliók élnek Afrikában, akiknek egész egyszerűen minden segítségre szükségük van. Talán hihetetlennek tűnik, de még a legkisebbre is. Igen, a mi segítségünk, a magyaroké is számít! Persze ez nem azt jelenti, hogy hitvallásunkkal bagatellizálni akarjuk a hazai problémákat, hiszen mindannyian tisztában vagyunk azzal, hogy nálunk is rengetegen nélkülöznek. Ugyanakkor Afrikában oly kevésből lehet sok jót tenni, hogy amikor ott járunk, úgy érezzük: egyszerűen muszáj!

Társaságunk most éppen két országban működtet humanitárius oktatási programot; Maliban és Etiópiában. A gyerekekre összpontosít ez a munka, hiszen ők jelentik azt a jövőt, amit mi, európaiak és az afrikaiak közösen építünk. A mali-beli gyermekek, akiknek segítünk, az École Chérifoula iskola diákjai. Tanáraik javasolták őket, mivel mindannyian osztályelső, ugyanakkor mindegyikük egyazon nyomornegyed lakója. Csapatunk családlátogatást tett náluk, a bádogviskók, a bűzös csatornák között élő, nyomorúságos sorsú kis eminenseknél, akiknek a reményt és a kilátástalan jövőből való kiszabadulást jelenti a már említett magániskola. Az École Chérifoula, amely a roskadozó viskók, a szégyenletes nyomornegyed tőszomszédságában áll. Ide azok a szerencsés gyerekek járhatnak, akiknek a szülei több-kevesebb nehézséggel ki tudják vagy legalább megpróbálják kifizetni a nagyon alacsony havi tandíjat – helyi viszonyok között három üveg 1,5 literes ásványvíz árának megfelelő összeget. A többiek gyakorlatilag semmilyen oktatást nem kapnak.

A mindössze 3000 forintos támogatási díj fedezi a tanulás költségeit, a fennmaradó összeget pedig negyedévente a család kapja ételmszerre, gyógyszerre, ruhaneműre, a legfontosabb kiadások fedezésére.

A fiatal, energikus, és legfőképpen elkötelezett igazgatónő, no meg persze a tanárok nagy vágya további három terem felépítése az előkészítő számára. Erre azért is szükség van, mert a helyhiány miatt évről évre több gyermek felvételét kell elutasítani. Az elégségestől messze elmaradó számú téglá – pénzhiány miatt – a tetőn halmozódik. A szülőknek közel negyven százaléka egyáltalán nem, vagy csak késve tudja fizetni a tandíjat, amely nemhogy építkezésre nem elég, de még a tanárok fizetését sem fedezi.

A tehetséges gyerekek támogatására vonatkozó – „Csak három üveg ásványvíz!” – gyerektámogatási programunkon túl segítséget szeretnénk nyújtani az iskola termeinek megépítéséhez. Ennek érdekében téglajegyvet árusítunk – mindössze 500 forint egy jegy ára. Az összeget kizárólag az iskola építésére lehet felhasználni, az erre vonatkozó garanciákat tekintve a fenntartóval megállapodtunk, és a felhasználást folyamatosan ellenőrizzük.

Ugyancsak Maliban indult a sérült gyermekekkel foglalkozó programunk. Amikor az egyik brit alapítvány bezárta Maliban az irodáját, egy jólelkű bamakói házaspár, Koné és Oumou úgy határozott: nem hagyja magára azt a több tucat családot, amelyet az alapítvány addig támogatott. Ugyanis semmiféle szervezett segítséget, illetve tanácsot nem kapnak sérült gyermekeik nevelésére. Itt elsősorban nők dolgoznak, akik harminc, 5 és 18 év közötti látás- és hallássérült, fizikai, illetve értelmi fogyatékkal élő gyermeket támogatnak.

Azok a speciális intézmények ugyanis, amelyek be tudnák fogadni őket, túlságosan távol vannak a gyermekek lakhelyétől, a szülők pedig képtelenek az utazási költséget megfizetni. Ezek a sérült kicsik így legtöbbször otthon maradnak – speciális támogatás nélkül. Havi 4000 forint ezen családok számára azt jelenti, hogy gyermekeik – képességeik szerint – tanulhatnak, fejlődhetnek, beilleszkedhetnek a társadalomba. Hasonló program

folyik, évek óta, az etiópai Mekelében, ahol egyesületünk a Yohannes érsek nevét viselő árvaházzal és iskolával fogott össze.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy az AHU csupán erre a két országra összpontosít, hiszen ahova csak eljutunk, mindig viszünk adományokat is, legyen az óvoda Ugandában vagy éppen iskola Madagaszkáron.

Ép testben ép lélek

A tanulás mellett az egészség a jövő másik záloga, és bizony ezen a téren ugyancsak komoly problémákkal szembesülünk, ha a kontinensen járunk. Milliók nem jutnak tiszta ivóvízhez, a legegyszerűbb gyógyszerekből éppúgy hiány van, mint például szemüvegből. Vannak teljes megyényi vidékek, ahol valódi orvost alig látnak, ha mégis akad egy, kizárólag fizetés ellenében – a helyi viszonyok között néha igen sok pénzért – rendel. Az emberek így rá vannak utalva a többnyire igencsak kétes eredményeket felmutató törzsi gyógyítókra.

Éppen ezért az AHU által végzett humanitárius munka másik fontos elemét az orvosi missziók alkotják. Társaságunk 2009 óta kilenc sikeres csoportot küldött Afrikába – Guinea, Kelet-Kongó, Madagaszkár és Mali –, amelynek keretében 21 magyar orvos több mint 29 000 betegnek nyújtott orvosi ellátást. Tiszteletdíj nélkül, szabadságuk terhére vállalják a munkát, a költségeket pedig szervezetünk adományokból, orvosi felajánlásokból és szponzoroktól érkezett pénzből fedezi. Orvoscsoportunk legutóbb Ugandában járt, olyan vidéken, ahol szinte állandóak a trópusi betegségek, különböző járványok, rendszeres ellátás azonban nincsen.

A missziók során szerzett tapasztalatok ösztönöztek bennünket arra is, hogy továbbképzést indítsunk orvosoknak a trópusi betegségek felismeréséről és gyógyításáról. És itt jegyzem meg: ez a tevékenység Magyarország és az Európán kívüli világ kapcsolatainak örvendetes fejlődésével már nemcsak azoknak jelenthet nagy segítséget, akik saját maguk is misszióra indulnának, hanem azoknak is, akik itthon találkoznak a trópusokról hazatérő betegekkel.

Mindent Afrikáról!

A Magyar Afrika Társaság az évek során természetesen közel került a magyar afrikánisztika legjobbjaihoz. Kiemelt célunk, egyebek között, hogy ez a tudás ne maradjon az egyetemek falain belül, minél többen – érdeklődők, „kezdő szakértők” és laikusok – egyaránt tudomást szerezhessenek róla. Ennek a feltáró-segítő munkának mára több gyümölcse is beérett. Az egyik legfontosabb a 2013-ban indult *Magyar Afrika Tudástár* (erről lásd a külön tájékoztatót), amelynek segítségével on-line elérhető szinte minden ingyenesen, amit valaha magyarul Afrikáról leírtak. Ennek célja kettős: mindenekelőtt sokoldalú és gazdag ismeretekkel kívánja elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve kielégíteni a mindinkább növekvő ismeretigényt, másik célja, hogy teljes dimenziójában feltárja az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet, a kezdetektől máig. Az AHU támogatja az *Afrika Tanulmányok* című folyóirat megjelenését, a Publikon Kiadó és a Mundus Novus Könyvek Kft. afrikai kötetek megjelentetését, de saját maga is könyveket ad ki, és részt vesz tudományos expedíciók szervezésében, megvalósításában is. Rendszeressé váltak azok az iskolarendszeren kívüli tanfolyamok is, amelyeken a magyar afrikánisztika nagyjai mondják el tapasztalataikat az érdeklődőknek.

Afrika Nap – kiemelt ünnep

Az Afrikai Egységszervezet 1963-ban, Addisz-Abebában, az alakuló csúcsertekezletén eldöntötte: május 25-én Afrikát ünneplik, tehát ez az Afrika Nap. A szervezet célja ezzel az volt, hogy az afrikai népek egységét és egymás iránti szolidaritását elősegítse, illetve a gazdasági, politikai és más területeken folytatott együttműködések fejlessze. Az alapelve pedig a következő: egyenjogúság, tömbönkívüliség és be nem avatkozás. Társaságunk minden évben különös figyelmet szentel az Afrika Napnak. Már több éve közösen dolgozunk a diplomáciai szervezetekkel, hogy ezt a különleges évfordulót méltó módon megünnepeljük. Évről évre egyre több vendég érkezik, ez a siker pedig azt jelenti, hogy Magyarország ismét egyre jobban odafigyel Afrikára.

Afrimédia

Számos weboldalt is üzemeltetünk, ezek közül kettő kifejezetten Afrikára összpontosít. Az *afriport.hu* című site-unkon friss hírek, információk első kézből, tanulmányok, színes, könnyedebb cikkek éppúgy megtalálhatók, mint képgalériák, afrikai ételreceptek vagy éppen elemzések és programajánlók. Az *afromarket.hu* elnevezésű oldal pedig a „sikeresebb afrikai üzletek támogatójaként” kifejezetten napi gazdasági és politikai híreket oszt meg a látogatókkal – weboldalaink egyébként több idegen nyelven is elérhetők.

Budapesttől Bamakóig segítünk

Csapatunk és a Budapest–Bamako Rally szervezői 2008 óta működnek együtt. Eddigi útjaink során a legfőbb célunk az volt, hogy részvételünkkel felhívjuk a figyelmet az Afrikát érintő problémákra, és ne térjünk haza anélkül, hogy az út folyamán valakinek ne segítettünk volna.

2008-ban, amikor az AHU csapata először indult el Mali fővárosába, Teréz anya-díjat kaptunk a Mauritániában, El-Gheddiyában kivitelezett kútúrési projektünkért. A falu számára ez hatalmas segítség, hiszen kút hiányában több tíz kilométeres távot kellett gyalogolni az ivóvízért. A kút vizet, ezáltal életet biztosít a helyieknek.

2009-ben két mentőautóval indultunk útnak Budapestről, hogy az egyiket Mauritániában, a másikat pedig Maliban adományozzuk egy kórháznak, illetve egy faluközösség egészségügyi központjának.

2010-ben az AHU a Budapest–Bamako hivatalos humanitárius partnere lett, megszervezte a futam karitatív programját, és részt vállalt az adománygyűjtésben is. A 20 tonnás – iskoláknak, kórházaknak és szociális intézményeknek szánt adománnyal teli – kamion a terrorfenyegetettség ellenére a teljes útvonalon végigment, és szétosztotta a mintegy 1 000 doboznyi felszerelést.

Karitatív programjaink irányvonalát azok az ENSZ által 2000-ben elfogadott célkitűzések jelentik, amelyek Millenniumi Fejlesztési Célokként kerültek be a köztudatba. A Millenniumi Nyilatkozatot aláíró 189 ország – közöttük Magyarország – vállalta, hogy lehetőségeihez mérten 2015-ig (de persze később is) közreműködik többek között abban, hogy közös erővel véget vessenek a súlyos szegénységnek, éhínségnek és mindenki számára biztosítsák az alapfokú oktatást, csökkentsék a gyermekhalandóságot és közösen küzdjenek a HIV/AIDS, a malária és más betegségek ellen.

Magyar Házak Afrikában

Ugyanakkor a kultúrára és a közös jövő építésére visszatérve, szeretnék Önöknek bemutatni még egy nagyszabású AHU-projektet, mégpedig az úgynevezett Magyar Házak létrehozását – szerte a világban. „Magyar Ház” – hivatalos nevén HTCC, Hungarian Trade and Cultural Center, azaz Magyar Kereskedelmi és Kulturális Központ – ez idáig már négy afrikai országban épült ki, Marokkóban, Ghánában, Ugandában és Malawiban. A HTCC olyan bérelt ház, amely nem titkoltan azért létesült, hogy olyan magyar vállalkozó is otthonosan érezhesse magát hazánktól több ezer kilométerre, aki nem beszél idegen nyelveket, így amolyan inkubátorban érezheti magát. Állandó internetkapcsolat, telefon, tárgyalóterem van ezekben a házakban, ahol tolmács is rendelkezésre áll.

De ezekkel a bérelt házakkal visszük ki azt a bizonyos csipetnyi Magyarországot is, amelyet korábban már említettem, ugyanis filmvetítés, nyelvórák, valamint magyar képzőművészek tárlatai láthatók a HTCC-ben. Ezek a házak tehát tárt karokkal várják a kultúránkra éhes külföldieket, és ahogyan magam és kollégáim is hiszem: ez a projektünk is segít abban, hogy az odalátogató a saját szemével is láthatja, Afrika már nem egyszerűen csak a „fekete” kontinens, hanem színes, varázslatos és magával ragadó világot jelent!

Afrika-számunk a *Magyar Afrika Társaság* támogatásával készült.

A szerkesztésben közreműködött Biernaczky Szilárd, szíves segítségét ezúton köszönjük. E számmal szerzőtársai és a szerkesztőség tagjai is köszöntik a hetvenesztendős tudós tanárt.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.